

K. Dischlers
Latvijas Augstskolas Dozents

**Demokrātiskas
Valsts iekārta
pamati**

H. Gulbja apgādībā, Rīgā

R. Dišlers

Latvijas Augstskolas Dozents

Demokrātiskās Valsts eefahrtaš pamati

3554

Latvijas
Universitātes
BIBLIOTĒKA

Rigā, 1921

U. Gulbja apgahdibā

Drufatš Sab. „Lotwijas Sargs“ drukatawā, Rīgā, Pautuščhi eelā 15.

**Demokratiskas Valsts eekabrtas
pamati**

Demetrius / Vol. 1

1. **Walsts nosihme tautu dšihwê. Demokratiskās walsts jehdseens.**

Wišeem pilšoneem wajadsetu intereselees par walsti, tapehž ta walstij peekriht milšiga loma neween tautu, bet ari dašhadu šabeeđrišku grupu un pat indiwidu dšihwê. Ar pilniņu teešibu war teikt, ta no walsts pareišas eekahrtaš un walsts dšihweš pareišas wadišhanaš leelā mehrā atkarajaš tautas lablāhjiiba, tautas kulturelā attihštiba. Ar walsts dšihweš pareišas wadišhanaš prinzipeem eepašihština politikaš siniba; bet pirms eepašihštanaš ar politiku ir nepezezešhāmi eepašihštees ar walsts eekahrtaš jeb organiaazijaš pamatprinzipeem, kuri teel apluhkoti walsts sinibā.

Šhini grahmatinā mehš eepašihštīmees ar demokratiskās walsts eekahrtaš pamata prinzipeem. Samdehl mums wišpirms janokšaidro demokratiskās walsts jehdseens; pateešibā mums te darišhana ar diweem jehdseeneem: pamata jehdseens ir jehdseens par walsti, un atributuwaiš jehdseens ir demokratisma jehdseens.

Ar walsti mums katru deenu darišhanaš, — beešhi mums nahkaš greestees pee walsts eestahdem, walstij mehš maškajam nodewas, armija aištahw walsti pret ahrejeem eenaidneekeem, muhfu walsts, Latwiija, šlehds lihgumus ar žitām walstim u. t. t. bet škadri un noteikti apšihmet, kaš walsts ir, naw nebuht til weegli. Pat walsts sinibā šastopam dauds un dašhadus, no dašhadeem teoretikeem uštahdituš, walsts jehdseena definejumuš, tā ka par walsts jehdseenu ween waretu šaraktiit weselu grahmatu. Mehš, protams, neeelaidišimees šhiniš teoretiskajoš šihkumuš, kuri muhš war tikat nowiršit no muhfu galwenā temata, un tomehr pašhu jehdseenu preekšh nespezialista drihšat aptumšhot, nešā noštaldrot. Domaju, ta mehš latwiij šhobrihd waram nonahkt pee deešgan pareiša walsts jehdseena tihri empiriškā, tā teikt praktiškā želā, pateizotees tam apštahklim, ta mehš šawu walsti tikko wehl ešam radijušhi un pašhlaik wehl štrahdajam pee wiņas organiešhānaš un noštirinašhānaš. Wehl nesen atpakał, kreewu waldbāš laikā lai gan mums tāpat bij darišhanaš ar walsts eestahdem, maškajam nodewas, muhfu brahli un dehli kalpoja armijā u. t. t., — tomehr pate ta walsts mums likāš til tahla, til leela, til šwešha (tahda wiņa ari pateešibā bij: šwešha un tautai naidiga), — ta mums nebij weegli šho walsti apjaust. Šagad turpretim walsts ir peenahkufe mums tuwu; mehš dšihwojam šawā walsti — Latwiijā, un juhtam, ta šhi walsts ir tepat štarp mums, šinam, ta wiņa apnem wišu to šemi, to teritoriju, kur latwiju tauta wairumā dšihwo, un wišus toš laudiš, kaš šho teritoriju apdšihwo, — taš wišs mums leekāš til pašihštams un šaprotams, — waj pateešī ari tagad mums gruhiti pateikt, kaš

walstis ir? Ne, tagad mehš wismā noteikti sinam, ka walstis ir muhsu jauneeguwums, — walstis ir tas, ka mums agrak nebij un tas mums tagad ir.

Šis muhsu jauneeguwums stahw fatarā ar muhsu tautas brihwibu un pašnolemschanos. Ramehr latwju tauta bij padota šweschām warām, kamehr pahr mums walstija kreewi waj wahzi, mums nebija sawas walstis. Utswabinajusēs no šim šweschajām waram, brihwa kluwuse, nostahjusēs pate us sawam kahjām, latwju tauta nekawejoschi lehrās pee sawu pašnolemschanās teešibu realiseschanās, tas ispaudās Latwijās walstis dibinaschanā. Latwijās walstis tā tad ir latwju tautas brihwibas, pašnolemschanās un patstahwibas šekās, wina ir latwju tautas patstahwibas ahreja forma. Un wišpahrigi walsti warām apšihmet tā tautas patstahwibas ahrejo formu, jeb, ziteem wahrdeem waram teikt, ka walstis ir patstahwigas tautas politiskā un teešiskā organisazija. Walstis špehlē leelu lomu ari tautas šaimneeziskajā (ekonomiskajā) dšihwē, un pehz sozjaldemokratu eefkateem walstij taišni wajag kluht neween par politisku un teešisku organisaziju, bet ari par patstahwigas tautas šaimneezisko organisaziju. Bet apluhlot walstis šaimneezisko puši ir zitu šinibu usdewums (politiskā ekonomija, ekonomiskā politika, šinantschu šiniba); mehš šhini apzerejumā, paltdami walstis šinibas robeschās, apluhlošim walsti tā patstahwigas tautas politisko un teešisko organisaziju.

Ši walstis jehdseena noskaidroschanās dehl eegaumesim wehl, ka tautas pašnolemschanās war tomehr isteiktees ari wehl zitadā weidā. Tauta, atrašdamās ari sem šweschās politiskās waras, war sinamā mehrā apmeerinat sawas pašnolemschanās teešmes weetejā pašwaldibā, kura war buht šchaurata waj plaschala pehz sawa teešiskā apmehra, šahot ar pašwaldibibu šabeedriški šaimneezisko un kulturelos jautajumos, un beidsot ar tā šaukto politisko autonomiju, kura eetwer fewi ari politiskās dšihwes dashes puses un weetejo likumdoschanu dashes jautajumos. Pee tahda stahwolka tauta ir eguwuši sinamu brihwibu noteiktās robeschās, bet ne patstahwibu: tautas patstahwiba ir šaweenojama tikai ar tautas pašas organisetu walsti. Tapehz walsti war apšihmet tā tautas patstahwigās dšihwes pilnigato weidu jeb augstato pakahpi, un lihds ar to mums kluhst šaprotama walstis augstā kulturelā wehrtiba un nosihme tautas dšihwē.

Tautas dšihwi daschā šinā waram šalihdsinat ar indiwida dšihwi. Šilwēka augstākā laime, pehz dšejneeka Goethes wahrdeem, ir personiba; sem personibas šhini nosihmē mums šaprot šilwēka garigo špehju wišpušiga un harmoniska attihstiba, un tahda attihstiba eespehjama tikai brihwibā, bes ahrejeem špaideem un wascham. Šahdu brihwibu indiwideem war garantet pareisi eekahrtota walstis. Bet ari tautas pašas personibas, tā šauktās nazionalās kulluras wišpušiga attihstiba eespehjama tikai brihwibā un

patstahwibâ, kura, là jau atsihmejam, safneedsama tikai tautas pašas organisetâ walsti. Un ne brihwiba ween wajadfiga indiwidu perfonibas un tautas garigâs kulturâs iskopšchanai, — wajadfigs ari sinams materialâs labklahjibas pamats, sinami materialâs kulturâs eeguwumi: attihstita raschoschana un notahrtota produkti isdalischana, nepeezeeschama dšihwes minimuma nodroschinaschana, wiseem peeejamas un peenahzīgâ augstumâ nostahditas skolas, iskopti fatikšmes lihdselki u. t. il. Par wisu to ruhpetees ir pareisi organifetas walstis usdewums; un ja wina sawu usdewumu pareisi šaprot un sefmigi weiz, tad walstis klust par warenu kulturâs faktoru tautas dšihwê. Tahdâ walsti neween indiwidi atrod eespehju attihstīt wišpustiģi sawas špehjas, iskopt sawu perfonibu, bet wifas tautas perfoniba, winaš nazionalâ kultura, tur war attihstitees lihds eespehjamai pilnibai un ispaustees eewehrojāmu sinatnes un mahkšlas wehrtibu radischana. Râ weena no schis tautas parahdibam ir eestatama ari tautas sozialâs dšihwes iskopschana un lihds ar to ari pašas walstis pareisa nostahdischana, un tā waram teikt, ka walstis naw ween tikai lihdselkis tautas kulturâs dšihwê, bet sinamâ mehrâ pašwehrtigis tautas kulturâs eeguwums, jo walstis organifaziĵâ ispauschas tautas pašas perfoniba un radoschais genijs.

Se nu mehš nonahkam zeeschi pee muhju otra jehdseena, — pee demokratisma jehdseena. Jau lihds schim, atsihmejot walstis nostihmi tautas dšihwê, runajam par tahdu walsti, ko tauta pate rada, organise, iskopj. Tagad, pahrejot us demokratikas walstis jehdseenu, mums tairni schim pehdejam apstahllim japeegreesch fewiſchka wehriiba. Wehl nesen pastahweja dauds walstju, us kurâm, nebuht newareja atteeznat to, ko lihds schim esam par walsti runajuschī. Tâs bij walstis, kuras neween nedewa tautam brihwibu un neweiznaja wimu kulturelo attihstibu, bet gan lâ smagš flogš nospeeda tautas, bendeja wimu labakos špehtus, war mahzigi apspeeda latru zenschanos pehz brihwibas un labakas politiskas un ſabeedriſkas eekahrtas. Tâs bij walstis, kuru dšihwê tautas maſas aktiwo dalibu nenehma, bet walstis waru bij usurpejuſchas un walstis aktiwo dšihwi monopolifejuſchas ſchauras ſabeedriſkas grupas, kuras waldbija pahr maſam un ismantoja tâs ſawâs (ſchauru grupu) interesēs. Tâ tad waldbiba te bij kluwuse par tautai naidigu waru, un tauta pate bij nospeesta paſiwa, ismantojama objekta lomâ. Uri mums tahda walstis is nesenâs pagahtnes praktiski paſihstama: zariskâ Kreewiĵa, kura wareja node-ret par nedemokratiskas walstis paraugu, jo lihds 1906. gadam tauta tur atradâs pilnigi besteeſibu ſtahwokli, un ari pehz 1906. g. konſtituzijas eeweschanas tautas teesibas bij gluſchi fiktiwâs; walstis wara atradâs zara un leelo semeš ihpaſchneeku — muifchneeku rokâs, bet praktisko waldbichanas darbu darija zara un wina palihgu eezeltee birokratifsee eeredni, kuri ſawâ wairumâ bij neiſglih-

toti, blehdigi, warmahzigi un flinkti. Preteja ir demokratiska valsts: tur tauta pate neween nem aktiivu dalibu valsts dsihwē, bet arī galīgi isščkir, teeschi waj neteeschi, wifus swarigatos walsis dsihwēs jautajumus; augstakā walsis wara tur peeder tautai, un praktisko waldischanas darbu dara eeredni, kas teeschi waj neteeschi eezelti no tautas un ir tautas un likuma preesčhā atbildigi. Pats wahrds demokratijsa nosihmē tautwaldiba (greekisti: demos — tauta, kratia — waldiba); par demokratisku walsi fauzam tahdu, kur walsis wara un waldiba atrodas tautas paščas rokās; par nedemokratisku turpretim tahdu, kur tauta aktiivu dalibu walsis dsihwē nenem, un kur walsis wara un waldiba atrodas tautai naidigu šchauru grupu rokās.

Protams, ka tas labwehligais eespaids us tautas dsihwi, kuru jau atsihmejam, peekriht tilai demokratisķai walstij, un tapeh3 šchini grahmatinā mehginasim eepasihtees ar tagadnes demokratisķo walsiju organizijas prinziipeem. Bet pirmš pahrejam us šcho muhfu galweno preesčhmetu, atsihmešim ihsumā daščhas tipišķas walsis formas, no kurām redsams, ka walsis demokratisķais waj nedemokratisķais raksturs war daščhados walsiju tipos ispaustees wairat waj masat pilnigā weidā.

Droschi waram teikt, ka demokratijsa ir wišwezaļā walsis forma. Wehsture, eespeesdamās tagadejo ziwliseto tautu waj winau preesčhgahjeju pagahinē, atrod pirmatnejo walsiju organizijas pamatos gluschi demokratisķas eestahdes. Pahreju no gintu eefahrtas us pahri gintim stahwoschu organizaciju — ko jau waram faukt par walsi — wifur eewada tautas šapulzes tā aktiws politišķs instituts, kurā konzentrejas augstakā šabeeerisķā wara. Wajadšibas gadijumos, peem. kara laikā, tautas šapulze eewehl wadoni, kuram wadona loma un tā tad arī sinama wara, no paščas tautas ustižeta, peeder tilai lihds kara beigam. Somehr arī kara laikā wadona wara nebuht nelihdsinajas absoluta monarcha warai; winam lihdsās pastahw un wina waru eerobescho wezajo padome, kura fastahw ij atšewišķu gintu preesčhstahwejeem. Bes tam pati tautas šapulze arī šchini laikā — wifu kareiwju šapulzes weidā — galīgi lemj par swarigakajeem jautajumeem (peem. waj karu turpinat, jeb waj flehgt meeru). Kā us šchahdas šabeeerisķas organizijas peemehreem waram aistrahdit us Homera laikmeta šabeeeribu Greekiķā*), šeno germanu šabeeerisķo eefahrtu peh3 Ezitta aprašta (De minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes, — par masat swarigakajām leetam apšpreesčas wezajee, par swarigakajām wifū), šahwu šenajām demokratiķam Nowgorodā, Pleškawā u. z. Domajams, ka tahda pat politišķa eefahrtā bijuši pašihstama arī šenajām Baltiķas tautam; wišmas winām pašihstamas tautas šapulzes, kur pahre-

*) St. Проф. Д. М. Петрушевскій, Общество и государство у Гомера. М. 1913.

Ipreeftas tautas swarigalās sabei drīstās leetas; kronists Indriķis Latweetis nosauz šīs tautas sapulzes par Maja sapulzēm*).

Šīni pirmatnējā politiskā eelahrta mehš tā tad redsam jau politiskās organizācijas un valsts waras trijadus elementus; tee ir: 1) demokratisks elements — tautas sapulze; 2) aristokratisks elements — wezajo padome, fastahwošha parasti ī „labako“ gimenu preekštahweem un 3) monarchisks elements — gintas wadonis (greeku basileus, latinu rex, germanu herzogš waj keh-ninš, slawu knašš u. z.), kurfch sakhumā tita wehleis tautas sapulzē, bet wehlat, pateizoteš dascheem ekonomiskās un sabei drīstās attihstibas faktoreem, pee daudšam tautam pahrwehrtās sinamā laikmetā par monarchu, kas waldija uš „sawu pascha teesibu“ pamata un nahza uš trona „mantoschanas“ kahrtibā**). — No šcho elementu sawstarpejam atteezibam, waj winu atteezīgā swara un nošihmes, atkarajas ari walstis eelahrtas raksturš. Dasch-reis ilgaku laiku darbojas kopā wišī trihs usrahditee elementi. Tā tas bij peem. Sparta (weenā no fenās Greeķijas walstim), kur ilgaku laiku pastahweja diwi karali, senats (wezajo padome) un tautas sapulze. Wišus trihs elementus weenkopus atrodam ari tagad wehl Anglijā, kur walda karalis, tautas išwehleta preekštahwu sapulze (parlamenta apakšpalata, House of Commons) un muišneetu sapulze (parlamenta augšpalata, House of Lords). Protams, ka wišeem šcheem elementeem weenkopus darbojoteš reti kad peekriht weenads swars un nošihme walstis dšihwē; tā peem. Anglijā senatnē karala wara bij noteizoschā, wehlat bij laikmetš, kad wadoscho lomu eeguwa muišneeku sapulze, un jaunatā laiktā, pehz 19. gadu simtent išwestajām demokratisķām reformam, wadoschā loma un noteizoschais wahrds Anglijas walstis dšihwē peeder tautas wehletai preekštahwu sapulzei; karalis tagadejā Anglijā, pehz daschu walstis teoretiku (peem. Bedšhota) domam, ir tilat dekoratiwa figura, kas išpilda daschas formalas funkcijas; lordu palatas (muišneeku sapulzes) išnihznaschana ir tuwatās nahkotnes jautajums, tāpat ari wehlešchanu teesibu pilniga demokratisķazija, pehz ka warešim runat par demokratisķu walstis eelahrtu Anglijā.

Zahlat, loti beeschi atrodam, ka kombinejas diwi no atšihmetajeem elementeem, waj nu demokratisks un aristokratisks, tā peem. Romas republiskā (tautas sapulzes un Senats), waj monarchisks un aristokratisks, tā peem. feodalā laikmeta monarchijās, waj ari monarchisks un demokratisks, tā konstitucionalajās waj parla-

*) Bunge, Einleitung in die liv-, esth- un curländische Rechtsgeschichte, Reval, 1849. p. 67.

**) Rahdos apstahķos wehletais gintas wadonis pahrwehrtās par monarchu, kas walda „uš sawu pascha teesibu pamata“, tā ari wišpahrīgi eewe-rojamako tipisko walstis formu attihstibu un pahrweidoschanos, apluhlošchu atšewiškā grahmatā: „Uš walstis attihstibas un politisko teoriju wehstures.“

mentarajās monarchijās, kur valsts vara atrodas monarcha un tautas iswehletas sapulzes rokās. Uri te reti kad abi elementi ir lihdswehrtīgi: Romas republikā augstākā lemjošā vara tomēr peedereja tautas sapulzem; tihra weida konstitucionālā monarchijā (tahdu tagad palizis maf: agrat pee winām peedereja Prūsija un zitas wahzu monarchiskās valstis, Kreevija pehz 1905. g. u. 3.; tagad no eewehrojamatām walstim gandrihs waj weenigi Japana) galwenā loma un pehdeja lemfšana swarigakajos valstis dšihwes jautajumos peekriht monarcham, turpretim parlamentārā monarchijā, tā Belgijā, Itālijā, Norwegijā u. 3., valstis augstākā vara peeder tautas preekštahwibas eestahdei — parlamentam.

Weidsot atrodam valstis, kur tikai weens no atšihmetajeem politiskās organi azijas elementeem waj nu nefamehrigā pahrswarā dominē pahr zit em, waj pat ir diwus zitus pilnigi nobihdijis pee malas un isnihzinajis. Tā peem. monarchiju tihra weidā atrodam tā kautajās absolutajās monarchijās, tahdas bij feno Austrumu despotijas (Babele, Persija u. 3.), Romas imperija, un ari wehl jauno laiku absolutās monarchijas, peem. Franziija pirms Leelās rewoluzijas (1789. g.), Prūsija lihds 1850 g., Kreevija lihds 1905. g. u. 3. — Tihra weida aristokratija retai atrodama, tomēr te wār peekšaitit agrat Weneziju, Breteni un daschas zitas pilsehtu republikas, kur walidiba atradās schauru padomju rokās, tas representeja tikai „labākās“ jeb aristokratiskās gimenes. Tihra weida demokratiju atrodam senajās Atenās (5. un 4. g. f pirms muhsu eras), kur tautas sapulze, fastahwofcha is wiseem pilnteefigajeem pilsonēem sahkot ar 20. dšihwibas gadu, bij augstākais un pee tam wisai aktiws walsts waras organs: sahrtejas tautas sapulzes sanahza is pa 9 deenam (40 reih gadā) un nodarbojās ar likumdošanas un waldischanas jautajumeem, eewehleja un kontroleja eerednus u. t. t. Sagad tahdu tihra weida demokratiju atrodam tikai daschos neleelos Schweizes kantonos (Uri, Glarus, diwi Unterwaldenes un diwi Appenzeles kantoni), kur reisi gadā wisi pilnteefigee walstis pilsoni sapulzejas tautas sapulzē, kura peenem swarigakos likumus, eewehl augstakos eerednus u. t. t. Leelākās valstis. ari peem. Latwijā ar winas 1½—2 milj. eedshwotaju, wiseem politiski pilnteefigajeem pilsonēem, protams, naw eespehjams sapulzetees weenā weetā uš tautas sapulzi, un wehl mafak tas eespehjams walstis ar wairak desmit miljoneem eedshwotaju. Bet tas nebuht nenofihmē, ka tamdehl schinis walstis demokratiska eekahrta naw eespehjama. Uri te, tā tahlak redsefm, pateizotees demokratiskai wehlešhanu sistemai, tautas nobalsfochanai (referendumam), administrācijas atbildibai tautas resp. parlamenta un teesu preekščā, tā ari dascheem ziteem demotrotiskeem instituteem, teel sajneegta un nodroschinata demokratiska eekahrta, t. i. eekahrta, kur walstis wara atrodas paschas tautas rokās.

2. Konstituzija formalā un materialā nošihmē. Rakstīto konstituziju wehsture.

Walstis eefahrtas pamata prinzipti mehds buht isteikti atsewischā aktā, kas peenemts no tautas paschas, waj no tautas eewehletas fatwersmes sapulzēs; scho aktu sauž par konstituziju waj fatwersmes likumu. Saprotot sem konstituzijas taisni tahdu spezialu, no atteezigas autoratiwas waras isdotu likumu, mehš atshmejam konstituzijas formalo jehdseenu. Scho formalo konstituzijas jehdseenu krafti apshmeja Amerikas demokrats Tomass Bens (tursch bij ari frantschu Leelās rewoluzijas darbineešs peem. tā Konweenta lozeklis peedalijās 1793. g. konstituzijas isstrahdashanā), kad winsch teiza: „konstituzijas naw, ja winu newar eebahst labatā.“ Rā redsams, Tomass Bens te taisni runā par likumoschanas aktu, rakstītā waj drukatā weidā, kur katrā laikā war atrast formuletus walstseefahrtas pamata prinziptus, noteikumus par galweno waras eestahschu organizaciju un kompetenzem, par pilsonu teesibam un brijwibam u. t. t. Toreis tahds krafs formalās konstituzijas jehdseens bij saprotams, jo tas bij laikmets, kad Seemet-Amerikas Saweenotajās Walstis rakstītās konstituzijas bij jau kluwuschas par realu faktoru walstju dshiwē, turpretim Eiropā, kur waldija (wismaf us kontinenta) monarchiskais absolutisms, progresiwā šabeeedribas dala ilgojās pehž rakstītas konstituzijas tā pehž pirmā noteikta lihdsakta, kam wajadseja monarcha waru eerobeschot, un garantet pilsonu brijwibu un teesibas.

Bet ir ari wehl zits konstituzijas jehdseens — materialajā nošihmē; sem schi jehdseena jasaprot pastahwoschā walstis eefahrtasawās galwenajās fastahwdalās un scho fastahwdatu atteezibas, neluhšojotees us to, waj schis fastahwdalās ir apshmetas un winu atteezibas formuletas tahdā rakstītā aktā waj ne. No schi weedolla statotees katrai walstij, ari absolutai monarchijai, ir sawa konstituzija, t. i. faktiski pastahwoschā walstis eefahrtas, tura dibinajas us šabeeedriba atrodamo realo spehku šamehra. Tā tad konstituziju materialajā, bet ne formalajā nošihmē saprot Lassals, kad winsch par konstituziju nosauž walsti atrodamo šabeeedrislo spehku faktiskās sawstarpejās atteezibas. Waretu wehl peesihmet, ka konstituzija schini materialajā nošihmē ir preekschejās wehsturiskās attihstibas rezultats, pee kam swariga loma peekriht fainneeziskajai attihstibai, starp zitu raschoschanas un raschoto produktu isdalischanas weidam, jo ekonomiski stipratās šabeeedriskas grupas un schi tras eeguhst leelaku eespaidu ari politiskajā dshiwē.

Kodas jautājums: kādas ir formālās un materiālās konstitūcijas šarstarpejas atšķirības? Waretu domāt, ka formālā konstitūcija, t. i. likumdošanas akts, kurā formulēti valsts eefahrtas pamata principi, ir weenfahrti materiālās konstitūcijas attehojums. Wišpahrigoš wilzeenoš un daudsoš gadijumoš tā tas ari ir, bet ne pilnigi un ne arweenu. Se jaewehro tas, ka nekahdas formulas naw špehligas pilnigi aptwert daudspuſigās ſabeedriſtās dſihweš daſhadās parahdibas, — dſihweš, kura nelaujas aptureteeš un ſaſtindſinateeš, kura paſtahwigi attihſtas un mainas, ſewiſhki muhſu modernajoš laiſoš. Tapehž nereti atrodam, ka formālā (rakſtitā) konſtitūcija nebuht neattehlo pareiſi un pilnigi materialo konſtitūciju, pee kam deeſgan eewehrojama nowehrfchanāš ſhini ſinā nowehrojama diwejadoš gadijumoš. Pirmaiš gadijumoš nowehrojamoš daudſu rakſtitu konſtitūciju pirmajā paſtahweſchanaš laiſmetā, tanis walſtiš, kur rakſtitā konſtitūcija ir raduſeeš tā ſinamš ſabeedriſko ſpehku kompromiſa reſultatš un tiſko pahrweidotāš politiſkās eefahrtāš formulejuš. Tahdejadi raduſeeš konſtitūcija ir pa leelai daļai tiſai wehl politiſtās attihſtibaš jaunā wirſeena programa; bet reakſionaree ſabeedriſtee ſpehki nepilda kompromiſa lihumu un zenſchaš atahpteeš no konſtitūcijā formuletās jaunāš programāš. Tā, peem., Kreewijā pehž 1906. g. konſtitūcijas (tā ſauktajeem pamatlikumeem) zara wara bij eerobefchota, un neweenš likumš newareja tiſti iſdotš beš Walſtiš Domeš peekriſchanaš; un tomehr zariš patwarigi groſija konſtitūciju (1907. g. wehleſchana likumš), un beš Domeš peekriſchanaš tiſta iſdoti daudš watraf likumu, nekā ar ſcho peekriſchana. Materialā konſtitūcija tā tad bij leelā pretrunā ar formalo konſtitūciju, un tā tas ir biſiš daudſās monarchiſtās walſtiš pirmajā laiſā pehž pahrejas no abſolutiſtiſkās uſ konſtitūcionalu eefahrtu. Otrejadu gadijumu nowehrojama tanis walſtiš, kur rakſtitā konſtitūcija paſtahw jau ilgaku laiſu un konſtitūcionali teeſiſtā eefahrtu jau noſtiſprinajuſeš ari dſihwē; tur pehž kahda laiſa redſam, ka „dſihwā dſihwe“ aļgahjuſe tahlat par rakſtitajām formulām, un tamdeht formālā konſtitūcija atkal nonahkuſe pretrunā ar materialo konſtitūciju. Rā uſ labu peemehru te waram aiſrahdit uſ miniſtru politiſko atbildibu parlamenta preeſchā, tā ſaukto parlamentariſmu, kaš ſtingri nodibinaješ watrafās walſtiš, bet rakſtitajās konſtitūcijās lihbiš pehdejam laiſam gandrihš nekur nebij formuletiš; tiſai Franzijas konſtitūcionalajā likumā (no 25. februara 1875. g.) 6. pantā ir noteiktis: „Miniſtri ir kolektiwi atbildigi palatu preeſchā par waldbibas wišpahrigo politiſku, un indiuiduali par ſawu perſonigo darbibu.“ Bet ari te naw noteiktas ſchiš miniſtru atbildibas ſekas. Pilnigi un noteikti formuletu parlamentariſmu atrodam tiſai jaunō walſtju konſtitūcijās; tā peem. „Latwijs walſtiš eefahrtas pagaidu noteikumu“ 8. pants: „Miniſtru kabinetiš atbild par ſawu darbibu Satwerfmeš Sapulzeš

preefschâ un tam jaatkahpjas, ja tas saudejis Satwerfmes Sapulzes uftizibu.“ Lihdsigu noteikumu atrodam arī Veetavas pagaidu konstituzijâ 11. p.

Pretrunu eespehjamibu starp formalo un materialo konstituziju bij sapratufchi daschi politiki jau rakstīto konstituziju isplatiſchanâs pirmajā laikmetâ. Tâ peem. Franziâ restaurazijas laikmeta publizists J. de-Mestrs arī kritiseja Tomasa Pena formulēto konstituzijas jehdseenu un pahmeta winam, ka winsch gribejis frantschuš pahrlēezinat: — konstituziju warot ſazeret, tã poemu waj tragediju. No ſawas puſes J. de-Mestrs zentâs peerahdit, ka katra konstituzija ir tikai agratâs teeſibu sistemas attihstibas rezultats, pee kam teeſibu sistemâ leela loma peekriht arī nerakstītajâm teeſibam, un ka konstituzijas eewehrojamatee prinzipl neteek un arī newar tiht formulēti uſ papira. Schis J. de-Mestra apgalwojums, pehz Borschô pareiſa aisrahdijs, „ſatura ſewi leelu pateeſibu un leelu kluhdu. Pateeſiba ir — ka konstituzija naw improwiſazijas rezultats, un ka katrs pamata likums, kursch ſchi wahrda zeenigs, isreet is eepreefſchejâm walstis teeſibam. Kluhda ir — ka konstituzijas pamata prinzipl newar tiht formulēti uſ papira.“*) Pateeſcham, tã jau atſihmejâm, peem. parlamentariſms, kursch bij nodibinajeſs praktikâ, lihds pehdejam laikam nebij formulēts rakstītâs konstituzijâs; bet tas nebuht nenosihmeja, ka ſchis moderno walſiju eefahrtas pamata prinzipls arī newaretu tiht formulēts: tã redſejâm, winsch ir loti noteikti formulēts jauno walſiju konstituzijâs. Schleet, ka taiſni walstis eefahrtas (jeb materialâs konstituzijas) pamata prinziptem jateek formulēteem, un wini arī teek formulēti rakstīkajâs konstituzijâs; ſihumos, daschreis deesgan eewehrojamos, arweenu buhs konſtatejamas ſinamas neſaſtanas starp formalo un materialo konstituziju; bet neſaſtanas pat pamata prinzipls, tã to redſejâm is peewestajeem peemehreem, drihsal eeflatamas tã isnehmuma gadijumi. — Kas atteezas uſ J. de-Mestra apgalwojumu, ka konstituziju newar ſazeret, un Borschô peefſhmi, ka konstituzija naw improwiſazijas rezultats, tad tas jaſaprot tã, ka konstituziju pateeſcham newar patwarigi „ſazeret“, t. i. newar winâ eewest neko weenigi fantaſijâ isdomatu, kas runatu pretim dſihwes pateeſajâm praſibam. Bet nereti konstituzijas ſastahdiſchana ir ſwarigs jaunradſchanas prozeſs, kas nebuht newar apmeerinatees ar to materialu, to war pafmelt is atteezīgâs walstis waj tautas eepreefſchejâs teeſibu sistemas attihstibas ſtahwokla, — tas ir gadijumos, kad rewoluzija, kas leelâ mehrâ isnihzinajuse eepreefſchejo teeſibu sistemu, ſeras pee jaunradſchanas darba; waj arī kad jaunraduſes walstis darina ſawu konstituziju pirmo reiſ. Rahdu, peem., materialu

*) Ch. Borgeaud, Учреждение и пересмотр конституций в Америкѣ и Европѣ, изд. т-ва „Просвѣщеніе“, стр. 37.

šawaš konstituzijas radīšanā var atrast Latvija agrākās Kreewijas valsts tēfībās? Tas gluschi nekahdu. Ja jau pirms kara un rewoluzijas šabedriba bij tahtu pahrauguse Kreewijas konstituziju, tad buhtu pilnigi nesaprotami, ja tagadejā demokratiskā Latvija mehginatu ušturet kahdu nebuht kontinuitati ar Kreewijas tēfibu sistemu. Ne, te ir eefpehjamš tikai weens zelsch: Latwijai jarada šawa konstituzija gluschi no jauna, turot azu preefšhā moderno kulturelo walstiju demokratisko konstituziju labakoš parauguš.

* * *

Paluhkojotees us rakstīto konstituziju wehšturi, redsam, ka ta naw deef' zif gara. Gan jau widus laikos daudšam pilsehtam bij šawi rakstīti tēfibu rullī jeb chartijas, parasti dahwatas no kara- teem waj keisareem, kur bij usskaitītas wīnu tēfības un priwilligt- jas, starp zitu ari tēfības us pašchwaldību. Bet pirmās rakstītās konstituzijas tagadejā nosihmē atrodam ne agrak, ka 17. gadu sim- teni, Seemel-Amerikā, pee iszelotajeem no Holandes un Anglijas, kuri, nodibinadami politiskās šaweenības demokratisku republiku weidā, isstrahdaja preefšh schim republikam ari rakstītās konstitu- zijas, kuras nosauza gan par „nomschānās lihgumeem“ (Plan- tation Covenant), gan tēfchi par „pamata noteikumeem“, tā peem. Konnektīfutas 1639. g. „Notīfumi“ (Fundamental Orders of Connecticut). Šhee iszelotaji pa leelakai dalaī peedereja pee demokratiskā protestantu sektem, kuras wezajā Eropā tika tolait špaidītas un wajatas. Sawu draudschu demokratisko eekahrtu (kur par wīšam leelam lehma weenlihdšigu draudses lozefku šapulze) šhee iszelotaji pahrnēsa ari us Jaunajā Pasaulē nodibinato repu- bliku politisko eekahrtu. Tapeh3 šaprotams, ka šchīs pirmās rak- stītās konstituzijas noteiza pilnigi demokratisku politisku eekahrtu ar pilšonu weenlihdšības un pilšonisko brijwību garantijam, weh- teeteem eeredneem, wīšu pilšonu tēfšhām šapulzem u. t. l. Lai ša- stahditu jehdšeeenu par šcho pirmo rakstīto konstituziju raksturu, pee- wedīšim pahrs zitates is wīnām. Konnektīfutas „Pamata noteiku- mos“ (1639. g.) starp zitu ir teiktš:

„Sinadami, ka pee walstīs dibinaschānās Deewa wahrds praša, lai meera un weenības dehl tiktū noteikta pareiša un pee- derīga waldības forma, mehš apweenojamees, lai dibinatu walsti, republiku, un pašnojām tā pašchi par šewi, tā ari par muhšu pehz- nahzejeem un wīšeeem teem, kas wehlat mums peeweenosees, ka ešam noslehgušchi šawstarpīgu šaweenības un konfederazijas lih- gumu. Un to mehš ešam darījuschi tadehl, lai šawās pilšoniskā- jās leetās liktoš waditees no likumeem, rihkojumeem un dekreetem, kuri tiks isstrahdati un eestahditi šefojoschā kahrtā.“ — 1641. gada Rod-Willendas wīšpahrigā pilšonu šapulze peenchma šefoschu lehmuumu par waldības formu:

„Weenprahīgi no mums ir peenemtš, ka muhšu politiskās

weenibas waldbibas forma ir demokratiska, jeb tautwaldneeziska; tas nosihmē, ka wisu pilsonu organiseti šapulzetai kopibai, jeb wianu wairakumam, peeder teesiba isstrahdat un peenemt taisnigūs likumus, kureem wineem japadodās, un teesiba iswehlet if sawa widus eerednūs, kureem wajadsēs ruhpetees par šcho likumu weenlihdšigu atteezināšanā us wiseem." (Borschd, I, lpp. 12 un 13).

Tā redsam, ka pirmās rakstītās konstitūzijas bij pilnīgi demokratiskas, isstrahdatas un peenemtas no pašas tautas, pee tam šawstarpīga lihguma weidā, kurā nem dalibu wisi pilnteesigee pilsoni. Sewišķi rošigs laimētš Amerikas rakstīto konstitūziju wehstūrē eestahjās ar 18. g. f. pehbejo zeturfkni, peh3 Amerikas brihwibas šara, kad agratās autonomās Anglijas kolonijas škuwa par patšahwigām neatkarīgām walstim. Sahkot ar 1776. gadu šchis walstis pahršahdā šawas agratās konstitūzijas, waj ari isstrahdā glušķi jaunās, pee tam šchim konstitūzijam parasti teel peeweenota, eewada waj atšewišķtās nodalās weidā, zilwēfa un pilsona teesibu deklarazija. Tā peem. jau 1776. gadā tifa isstrahdata Wirginijas walstis „zilwēfa un pilsona teesibu deklarazija“, šura nodereja par paraugu daschu zitu Amerikas walstju deklarazijam un pat, ša peerahda Jellineks un dasķi ziti pehtneeki, darijuse eespaidu us pašhtamo frantschu rewolūzijas „Zilwēfa un pilsona teesibu deklarazija“, šura tifa peenemta no rewolūzionarās Šatwersmes šapulžes 1789. gadā. —

Tani pašā 1776. gadā tifa peenemtas jaunās konstitūzijas no wairakām Seemel-Amerikas walstim — Ņju-Hempšchiras, Deenwidus-Rarolines u. z. Massatšuseta isstrahdaja un eewēda jaunu konstitūziju druskū wehlat, 1780. gadā, bet par to šķi konstitūzija eeguwa eewehribu ša wifai ruhpiģi isstrahdats preešķšihmiģš konstitūzionals likums, kurfch nodereja par paraugu pat 1787. g. isstrahdatajai Šaweenoto Walstju šedaralajai konstitūzijai. Wifās šķis konstitūzijas wehl ir usbuhwetās us šabeedriškā lihguma idejās, šadehl windm parasti teel peeweenoti teoretiska rakštura eewadi, šuri leekās itšā norakšiti no ša šaita politištajeem traktateem, un paššās konstitūzijas teel isstrahdats, ša winās peenemtas ar wifās tautas peekrišchanu. Tā, peeminetajā Massatšusetas konstitūzijā šasam:

„Konstitūzijas mehrtis ir politišķās weenibas nostiprināšana un pilsonu drošķibas, meerigas labklājības un dabisko teesibu nodrošķināšana. Ratreis, kad šķee augštatee mehrķi ne-teel šasneegi, tautai ir teesiba pahrweidot šawu waldbibas formu un rast wajadšigos lihdektus šawas labklājības un laimes weizinašanai. Politišķā weeniba (walstis) rodās no indiwidu labprahtigas apweenošanās; wina ir šabeedriškā lihguma rezultats, šaur šuru wifa tauta kopīgi weenojās ar katru pilsoni, un katrs pilsonis ar wifu tautu, ša wispahrigās labklājības dehl wifititu walđiti no noteittem likumeem. Pamatojotees us šcho mehš,

Massatschusetas tauta, kopigi weenojuschees, peenemam un pasludinam sekoscho teesibu deklaraziju un waldbas formu — Massatschusetas republikas konstituziju.“ (Borscho, I., lpp. 19.). Jaatsihme, ka Massatschusetas konstituzija pateescham tika peenemta no wiskas tautas, zaur tautas nobalfochanu: no ta laika schi konstituzijas referenduma parascha pamasam isplatijas gandrihs us wiskam Seemel-Amerikas walstim, un 19. g. simtena widu konstituzijas referendums tika atsihis par obligatorisku preefsch jaunajam walstim, kas peeweenojas federazijai (S. A. Saweenotajam Walstim).

S. A. Saweenoto Walstju federala konstituzija (1787. g.), ka ari wehlatee winas papildinajumi, netika likti us tautas balfochanu, bet apstiprinati no atfewischo walstju (schtau) likumdewejdam eestahdem; tomehr zaur to schi konstituzija nebuht nesaudeja wispahriga tautas lihguma raksturu, zaur to pate tauta kluhst par konstituzijas autoru un teef atsihita par walstis augstas waras neseju. Schis tautas lihguma raksturs ari atsihmets federalas konstituzijas eewada, kur lasam:

„Mehs, Saweenoto Walstju tauta, peenemam un apstiprinam scho konstituziju preefsch Amerikas Saweenotajam Walstim, ar noluhfu dibinat pilnigatu saweenibu, nostiprinot taisnas teefas spreeschanu, garantet eefschejo meeru un wispahrigu drofchibu, pawairot wispahrigo labklahjibu un nodroschinat ta mums, ta muhsu pehznahzejem, brihwibas labumus.“ No scheem peemehreem redsam neween Amerikas konstituziju demokratisko raksturu, bet ari wimu mehrki: nostiprinat politisko organizaciju, nodibinat labu waldbas formu, nodroschinat taisnas teefas spreeschanu, garantet drofchibu un weizinat wispahrigu labklahjibu, bet galwenais — nodroschinat politisko brihwibu un pilsonu dabistas teefibas.

Amerikanu jehdseens par konstituziju ka wispahrigu sabeedrisku lihgumu, waj augstako likumdoschanas aktu, kas peenemts un arstiprinats no wiskas tautas, — waj nu teefchi, zaur paschas tautas nobalfochanu, waj ari neteefchi, zaur fewischi pilnwarotu tautas preefschtahwu kapulzi — schis konstituzijas jehdseens bij loti populars ari Franzija Veelās rewoluzijas laikā. Naw brihnums, ka amerikanu konstituzionalas idejas tik drihs isplatijas Franzija. Lai gan Amerikas brihwibas kara laikā Franzija wehl smata sem monarchista absolutisma sloga, tomehr, pateizotees fazensibat ar Angliju, Franzijas waldbiba pabalstija amerikanu tautu zihna pret Angliju. Frantschu jaunatne, kas peedalijas amerikanu brihwibas zihna, eepasinās ar Amerikas walstju konstituzijam; un Amerikas eewehrojamee sabeedriftee darbineeki paschi (Franklins, Dschons Adams un daschi ziti) pawuhlejās eeposistinat frantschu progresiwo sabeedribu ar amerikanu politiskajam idejam. Pee tam frantschu isglishtota sabeedriba bija scho politisko ideju usnemschanai sagatawota no sawu paschu eewehrojamo teo-

retiku — Monteskjè un Ruffo — darbeem. Franščhi pat atrada, ka Amerikas walstju konstituzijās esot realizetas wianu popularo autoru — Monteskjè un Ruffo — idejas, un proti: Ruffo idejas par tautas suverenitati un walsts nodibinaschanu us wispahriga sabeedrifta lihguma pamata, un Monteskjè idejas par tautas preekščstahwibu un walsts waras galweno funkciju (likumdewejas, ispildu, un teesu funkcijas) šawstarpeju norobeschoschanu. Tapehž naw nekahds brihnumš, ka jau Leelās rewoluzijas preekščwakarā frantschu sabeedribā bij stipri isplatīts jehdseens par rakstītu konstituziju, tā augstako likumdoschanas aktu, kas nošaka walsts eefahrtas pamata prinzipus un teef peenemts no tautas paščas waj winas šewišķi pilnwaroteem preekščstahweem.

Leelās rewoluzijas politisko ideju teoretikim Šejšam newajadseja atrast neko jaunu, bet tikai formulēt sabeedribā isplatītos eefstatus, kad wiņšch usstahdija šawu mahzibu par šatwerfmes waru (pouvoir constituant), šura weenumehr peeder tautai pašchai, un apšihmeja konstituziju tā „pamatlikumu, kas isdots no paščas tautas ar noluhku garantet walsti pret waldbibas patwaribam.“ Tahds konstituzijas jehdseens, pamatots us tautas suverenitates prinzipa, parasti atdsima ari wehšat rewoluzionaros laikmetos, kad tauta pate zihnā eeguwa šawas teesibas un žentās atrast garantijas pret waldbibas patwaribam.

Franzijas pirmā rewoluzionarā konstituzija (1791. g.) bij ari pirmā rakstītā konstituzija Širopā, šchi wahrda tagadesā nosihmē. Šchi konstituzija peeweenojas šaweem amerikanu prototipeem tanī šinā, ka ari wina usbuhweta us tautas suverenitates prinzipa. Šchai konstituzijai peeweenotās „teesibu deklarazijas“ 3. pants tāišni šaka:

„Kratas waldbibas waras pamats pehž šawas buhtibas atrodas tautā. Neweena eestahde un neweena persona newar ispildit nekahdas waras funkcijas, kas nenahstu no tautas.“ Šcho pašchu prinzipu wehšreis atšihst ari konstituzijas III. nodalas 1. pants. Tai gan karala wara pehž šchis konstituzijas wehł bij atstahta, tomehr wina bij stipri eerobeschota, un wispahrigi ispildu wara bij pilnigi padota likumdewejai warai, kas peedereja parlamentam, šastahwošcham is weenas palatas (tautas wehletu preekščstahwju šapulzes.) Šchini šinā Franzijas 1791. g. konstituzija atšķihrās no amerikanu konstituzijam, šuras, tā tahšat redsešim, atšihst likumdewejas waras un ispildu waras aidališchanu un šawstarpeju neatkaribu.

Franščhu 1791. gada konstituzija nodereja par paraugu wehšatām monarchiskām konstituzijām, šuras bij usbuhwetas us tautas suverenitates prinzipa, tā peem. Španijas 1812. g. konstituzija, Portugales 1822. g., un Norwegijas 1814. gada konstituzija, pee šam šchi pehdesā ar nedaudš labojumeem waj papildinajumeem paštahw lihds muhšu laikeem. 1791. g. konstituzijas

eespaidis manams ari Belgijas konstituzijā, kura 1831. gadā tika iştirahdata no revoluzionarās tautas eewehletās Satwerfmes šapulzes, kas tautas šuwerenitates prinzipu formuleja konstituzijas 25 pantā:

„Wišas walstis waras iseet no tautas. Winas teef realise-tas šhini konstituzijā noteiktā šahrtibā.“ Belgijas konstituzija šawufahrt eespaidoja wehlatās monarchiskās konstituzijas, kas atšihst demokratisks prinzipus, peem. Greekijas konstituzija no 1864. g. un Ruminijas no 1866. g.

Franzijas 1791. g. konstituzija tika peenemta un eewesta bel tautas nobalšofšanas. Tas runaja pretim teem revoluzionarā laikmeta demokratislajeeem eefšateem, pehz šureem konstituzijai, tā wišpahrigam šabeedrišlam lihšumam, waj ari tā šewiššlam augstatajam likumam, wajag tilt peenemtam no paščas tautas zaur tautas nobalšofšanu. Šapehz, tad wara pahrgahja Konwenta rotās, wišš atzehla šho konstituziju ar šawu pirmo dekretu (21. sept. 1792. g.), kur teiktis: „Nazonalais Konwents pašno, ka konstituzija war pašahwet tilai tad, ja wina dabujuse tautas apštiprinaššanu.“ Nalšofšās revoluzionarā laikmeta konstituzijas, šahlot ar 1793. g. konstituziju, tika peenemtas ar paščas tautas nobalšofšanu, un tahdā zela tika Eiropā eewestis un pirmoreis praktiskā peeleetots demokratislais tautas nobalšofšanas instituts (referendums). Šes tam, 1793. g. konstituzija pirmoreis eeweda Eiropā wehl zitu šwarigu demokratisku prinzipu: wišpahrigas un weenlihšdšigas wehleššanu teefšbas, ar teefšu un aišklahtu balšofšanu, kas wehlat kluwa par weenu no galwenajām demokratisko partiju programās prasibam wišas walstis. — Demokratiskee prinzipi, kas bij atšihsti un eewesti no frantschu revoluzionarajām konstituzijām, wehlat išrahdijās par pilnīgi dšihwes špehjišgeem; wairakās walstis wini ir pilnīgi nostiprinašuschees un kluwufši par paščas šabeedrišlās dšihwes itkā organiskū šastahwdaku. Šes paščas šhis konstituzijas toreis pašahweja neilgi, tā pašchā Franzijā, tā ari tanis republikās un karalistēs, kas tika dibinatas no frantschu uswahrošho armiju wadona un apghadataš ar konstituzijām pehz frantschu paraugeem.

Ar Napoleona kriššanu Eiropā eestahjās wišpahriga reat-zija; un ja ari ne wišas konstituzijas tika galigi išnihžinatas, tad tomehr winām tika peedota glušči zita nošihme. Ofzialā doktrina šahla ištehlot konstituziju tā weenpušigu aktu, išdotu no monarcha, zaur kuru monarchs labprahtīgi aprobesho šawu waru, galwenām šahrtam zaur to, ka peeatzina tautas preekšstahwjuš peedalitees likumdofšanā. Šesot no šhi weedofka bij šastahdita Franzijas 1814. g. konstituzija, kuras eewadā no Eiropas reakcijas Franzijas troni ušzeltais Ludwikis XVIII. tašni pašno, ka wišš winu „dahwā šawai tautai“. Šhi konstituzija iseet no ta eeflata, ka wiša waldbibas wara peeder karalim weenam pašcham, un šhi

waru peh3 buhtibas paleet neaprobeshota ari peh3 konstituzijas eeweschanas, jo konstituzija tikai nosafa, kahdas formalitates (peem. likumprojektu apspreeschamu parlamenta) karalis labprahstigi apnehmee3 turpmat eewehrot pee sawas waras realiseschanas. Ta tad amerikanu un frantschu rewoluzionara laikmeta konstituziju demokratishtajeem prinzipeem te — 1814. g. konstituzija — pirmo reis bij apsinigi nostahdits pretim reakcionarais monarchiskais prinzipts. Loti noteikti schis monarchiskais prinzipts tika formulets monarchu konferenzē Winē (1820.); atteeziba us wahzu walstim schis konferenzes akta 57. pantā lasam:

„Tā tā Wahzijas saweeniba fastahw is suwereneem waldneekseem, tad wisai waldibas warai, faskanā ar suwerenitate3 jehdseenu, wajag konzentretes walsts galwas rokās; konstituzija war faisit suwerenu ar kahrtu preekshtahwu lihdsdalibu tikai daschu teesibu realiseschana.“

Us schi prinzipta pamata tad ari tika isstrahdatas un eewestas konstituzijas wairatās wahzu walstis, kur wispahrigi monarchiskais prinzipts palika walboschais lihds pat no leelā pasaulēs kara isfautajaj rewoluzijai, kura noslauzija ir scho „prinzipu“, ir paschas monarchijas. — Paschās schinis konstituzijas, pee kurām peedereja Bawarijas, Saksijas, Badenes, Prusijas konstituzijas n. 3., noteikti teet aistrahdits us monarcha waras suwerenitati. Tā, peem., Bawarijas konstituzija ir teiktis:

„Karalis ir walsts galwa un apweeno sewi wisas augstakās walsts waras teesibas, kuras winsch realise faskanā ar schis no wina dolās konstituzijas noteikumeem“; tadpat ari Saksijas konstituzija bij teiktis: „Karalis ir walsts suwerenais organs; winsch apweeno sawās rokās wisas walsts waras teesibas un realise winas konstituzija noteiktās robeschās.“ Un ja ari kur pascha konstituzija (kā peem. Prusijas) nebij taisni teiktis, ka karalis „apweeno sawās rokās wisu walsts waru“, tad tur nahza ar komentareem palihgā wahzu juristi, kuru leelakā dala bij noteikti monarchiska prinzipta aistahwji. Tā peem. pasihstamais Prusijas konstituzijas komentators prof. Stengels raksta:

„Pee Prusijas konstituzijas istulkoschanas wajag iseet no sekoscheem prinzipeem: „Prusijas karalim peeder wisa walsts wara us sawu pascha teesibu pamata, un peeder tikai winam weenam. Tikai schis waras realiseschana winsch ir aprobeshots tik dauds, zil tas iste3 is konstituzijas waj wehlateem likumeem.“ Is schi preeksch wahzu sinatnes raksturigā peemehra redsam, kahda nosihme tika peedota schim monarchiskajam konstituzijam, kurām wahzu juristi pat atrada fewischku peederigu wahrdu: oktroetās, jeb dahwatās konstituzijas.

Somehr ari ne wisas wahzu walstis konstituzijas bij darinata3 peh3 scho oktroeto konstituziju tipa. Paschās walstis, kur tauta nebij galligi nospeesta un prata sawas teesibas aistahwet, kā peem.

Wirtembergâ, tur konstituzija dabuja diwpuſiga akta rakſturu, — wina tika eefatita tã lihgums ſtarp karali un tautu. Tã Wirtembergâ tauta zaur ſaweem preekſchtahweem taiſni atteizãſ peenemt to konſtituziju, kuru karaliſ gribeja „dahwat ſawai tautai“, un peh3 ilgala konſlikta tika iſſtrahdata un peenemta jauna konſtituzija tã lihguma rezultats ſtarp karali un tautu. Schiſ konſtituzijaſ apſtiprinaſchana tika no karala paſinota ſekofchoſ wahrdoſ:

„Walſtiſ pamata likums ir brihwas weenofchanãſ rezultats ſtarp karali un kahrtu preekſchtahweem; wiſch ir karala un tautas weenprahtibaſ dailakaiſ peeminekliſ. Konſtituzija ir paraſlitla no mums un wiſeem kahrtu preekſchtahweem, taſ bij uſai3znati pee ſchi ſwariga akta iſſtrahdaſchanaſ. Kahrtu preekſchtahwju ſapulze ir dabujufe no mums ſwinigu ſolijumu ſargat konſtituzijaſ lihgu:na neaiſſkaramibu.“

Lihguma rakſturu dabuja ari Franzijaſ 1830. gada konſtituzija, kura radãſ tã tã ſauktãſ julija rewoluzijaſ rezultats. Rã pamats gan bij nemta 1814. g. konſtituzija, bet tika eewesti ſwarigi pahrgroſijumi, tautas preekſchtahwibaſ teeſibaſ paplaſchinaſtaſ, raditi apſtahtli parlamentariſma nodibinaſchanaſ, un pate konſtituzija uſluhlotã tã weenofchanãſ akts ſtarp karali un parlamentu. Pee ſchi tipã konſtituzijam war peekſkaitit ari jau agrãſ peemineto Belgijaſ konſtituziju, kuru iſſtrahdaja rewoluzionaraſ tautas wehleita Satwerſmeſ ſapulze 1831. gadã; un tikaſ peh3 tam tika uſai3znats karaliſ, kuſch peenehma no tautas preekſchtahweem iſſtrahdato konſtituziju un tã tad itkã noſlehdaſa lihgumu ar Belgijaſ tautu. Waram atſihmet, ta uſſkats par konſtituziju tã diwpuſigu lihguma aktu ir atrodams ari teorija, ſtarp zitu wahzu ſiniklajaſ literaturã 19. g. ſimtenãſ pirmajaſ puſe; tã peemprof. Klüberſ apſihmeja konſtituziju ſekofchi: „Peh3 ſawas dabãſ konſtituzija ir diwpuſigãſ akts, tur abas puſeſ ſawſtarpigi dod un ſanem.“ Un apmehrãſ tai paſchãſ laikãſ frãntſchu publikiſtiſ Benſchamens Konſtãns rakſta: „Konſtituzija ir weenofchanãſ akts, taſ noſaka ſawſtarpigaſ atteezibaſ ſtarp monarchu un tautu.“*)

Tã tad rakſtito konſtituziju wehſturẽ waram atſihmet trejuſ daſchaduſ prinzipuſ, kuri teek likti konſtituziju pamatoſ un atſihtã no konſtituzionalajãſ teorijãſ:

1. Gadijumos, kad tauta pate rada ſawu konſtituziju, pilnigi logiſti konſtituzijaſ pamatoſ teek liktiſ tautas ſuwerenitateſ prinzipuſ, peh3 kura wiſã walſtiſ warã peeder tautai, bet wiſãſ wal dibaſ eetahdeſ, organi un walſtiſ eeredni tikaſ iſpilda wineem no tautas deſegeto waru konſtituzijaſ un likumu robeſchãſ.

2. Gadijumos, kad pee pahrejaſ no abſolutãſ monarchijaſ uſ konſtituzionalu eekahrtu monarchãſ rofãſ ir wehl daudſ faktiſtãſ

*) Oeuvres politiques de Benjamin Constant. Paris, Charpentier et Cie, 1874. Ipp. 33.

warās, konstituzija teel eestatita tā weenpusīgs no monarcha dahwats alts („oktroeta“ konstituzija) un buhweta us monarchiskā prinzipa, pehz kura monarchs ir walsts galwa, suwerenais walsts organs, kura wara šawā buhtibā naw aprobeshota ari pehz konstituzijas eeweshanas: wisa walsts wara peeder monarcham, tikai šchis waras realiseschana wīnsch ir šaisits konstituzijā noteikā šahrtibā.

3. Gadījumos, kad monarchiska konstituzija teel eewesta walsti, kur tauta prot aisstahwet šawas teesibas, konstituzija dabū diwpusīga afa raksturu, — teel eestatita tā lihgums starp karasi un tautu, šapehz ari tautas teesibas ir plaschatas un labaki nodroschinatas, nelā us oktroeto konstituziju pamata.

Katram šaprotams, ka tauta, kas patstahwigi un apsinigi rada šawu konstituziju, war lilt šchis konstituzijas pamatos weenigi demokratisko tautas suwerenitates prinzipu, pehz kura wisa walsts wara peeder tautai pašchai. Šcho prinzipu lotti notelkti ir formulejuse ari Latwijas Satwersmes Sapulze 1920. g. 27. maijā peenemtajā „Deklaracijā par Latwijas walsti“:

1. Latwija ir patstahwiga un neatkariga republika ar demokratisku walsti eekahrtu.
2. Latwijas walsts suwerenā wara peeder Latwijas tautai. —

3. Satwerfmes wara. Konstituziju peenemschana un pahrweidoschana.

Konstituzija ir augstakais likums, kas nosaka walsts eefahrtas paschus pamatus, un kuram nedrihst runat pretim ziti likumi. Te nu rodas jautajums: kahdai warai tad ir teefiba peenemt konstituziju, — waj tai paschai likumdewejai warai, kura isdod weenfahrtshos likumus, jeb waj konstituzijas likumu isdoschana peekriht zitai warai? — Weena no wezafajam konstituzionalajam walstim, Anglija, kur konstituzionala eefahrtas pamatsam attihstijufes wehsturiska gaita, nepastihst ne atfewischlas waras, ne atfewischlas fahrtibas pee konstituzionalo likumu isdoschanas, — Anglijas parlaments parastajad likumdoschanas fahrtiba war isdot kaut kuru likumu, neisslehdot likumus par walsts eefahrtas pahrweidoschana. Ja zitas walstis buhtu schini sina sekojuschas Anglijas paraugam, tad gandrihs atristu jautajums par atfewischku satwerfmes waru ta konstituzijas raditaju, waj ari scho jautajumu waretu ustahdit tikat teoretiski. Bet zitās walstis gandrihs wisur atrodam konstituzionalo likumu peenemschana, t. i. jaunās konstituzijas isdoschana waj pastahwoschas konstituzijas pahrweidoschana un papildinaschana, atfewischku fahrtibu, kas leelaka waj masala mehrā atschkiras no parastās likumdoschanas fahrtibas, un daubšās walstis konstituzionalo likumu isdoschana atrodas zitu — ne parasto likumdewēju organu — rokās. Schee apstahkli dod teorijai peeteefoschu pamatu runat par atfewischku satwerfmes waru (jeb funkziju), kura atschkiras no wisam zitām walstis waram (jeb pareisaki: funkzijam), ari no likumdewejās funkzijas, un kompetenzes sinā stahw augstaki par winām, tāpat tā konstituzija stahw augstaki par wiseem ziteem likumeem un walstis waras akteem. Un schi teoretiska doma par atfewischku satwerfmes waru ir fastopama agraki, nekā parahdijas paschas rakstītās konstituzijas. Jau Romas republikas laikā bij pasihstams jehdseens par waru, kurai ir teefiba „rem publicam constituere“, t. i. noteikt paschu walstis eefahrtu jeb organizaciju. Bet schis jehdseens nebij wehl gluschi noteikts, tapehz tā truhka atfewischka satwerfmes waras organa, jo tās paschas tautas šapulzes, kurām weenigi wareja peederet schi satwerfmes wara, tās paschas bij ari parastās likumdewejās waras organi. Tāpat ari widus laikos pee dascheem juristeem un politisteem rakstneekteem war fastapt nojautu par walstis eefahrtas pamateem, kas nosakami zaur karala lihumu ar wafakeem, waj —

wehlat weenojotees karalim un kahrtu preekschtahweem. Bet tilai jaunafajã laikã, pehz raksttu konstituziju eeweschanas un konstituzijas formalã jehdseena nodibinaschanã, wareja rastees noteits jehdseens par atsewischlu fatwersmes waru. Schis jehdseens radã, kur radã paschas konstituzijas, — Seemel-Amerikas walsis, pee tam tihri praktiskã zelã, tapat kã praktiskã zelã nodibinajã tautas suwerenitates jehdseens. Kã redsejam, pirmã raksttã konstituzijas pateescham tila peenemtas no tautas paschas, tautas sapulzẽs, un konstituziju tekstã pastahwigi bij aifrahbits, ka konstituziju peenehmuse un apstiprinajuse tauta pate, un ka katrreis, kad neteel wairs kasneegti konstituzijas mehrẽ (nodroschinat meeru, wezinat wispahrigu labllahjibu, garantet brihwibas u. t. l.), tautai ir teesiba grost waldbibas formu, t. i. pahweidot konstituziju. Wehlat, kad eedsihwotaju daudsuma dehl wairs nebij eespehjams konstituzijas peenemt tautas sapulzẽs, nahza us deenas kahrtibas fatwersmes sapulzẽs, t. i. tautas preekschtahwu sapulzẽs, kas sewischli eewehletas un pilnwarotas konstituzijas isstrahdaschanai (Amerikas walsis paresti kautas par konwenteem), kã ari tautas nobalsoshana (referendum); pirmã konstituzija, kas tila peenemta zaur wispahrigu tautas nobalsoshanu, bij Masfatschusetas konstituzija 1780. gadã, pehz tam konstituzijas referendum isplatijã gandrihs us wisã atsewischkajã Seemel-Amerikas federazijas walsim (wehlat obligatorisks konstituzijas referendum eewests Schweizẽ un Australijas federazijã). Tã tad pehz Seemel-Amerikas Sawenoto Walsju tautas nodibinata jehdseena konstituzijas peenemshana peekriht sewischlai fatwersmes warai, kura neween peeder tautai paschai, bet kuru tanta pate ari teeschi realisẽ. Interesanti atsihmet, ka ari jaunajã Amerikas konstituzijã wehl arweenu fastopam to paschu wezo eewada formulu, kura pastrihpo, ka tauta pate teeschi realisẽ sawu fatwersmes waru. Tã peem. 1895. g. peenemtajã Nju-Jorkas konstituzijã lasam :

„Mehs, Nju-Jorkas walsis tauta, pateikdamees wisuwarenajam Deewam par muhsu brihwibu un grihedami winas (brihwibas) swehtibu nodroschinat, peenemam scho konstituziju.“ Tapat ari Kalifornijã 1879. g. konstituzijã u. 3.*) Un pateescham, demokratiskã walsi fatwersmes wara war peederet weenigi tautai paschai, pee kam tautas brihwiba wislabaki buhs nodroschinata tur, kur tauta patura sawãs rokãs ari schis waras teeschu realiseshanu.—

Ciropã jautajums par fatwersmes waru nahza us deenas kahrtibas frantschu Leelãs rewoluzijas laikã, un weens no rewoluzijas darbneekem, Sjeis, sawos politiskajos pamfletos atihstija wefelu mahzibu par fatwersmes waru, kura (mahziba) stipri eespaidoja ari wehlat frantschu politisko literaturu. Sjeis peerahdija,

*) Hübner, Die Staatsform der Republik. Leipzig, 1920. Lpp. 92.

ka fatwerfmes wara peeder — un war peederet weenigi paschai tautai: „Tauta pastahw pirms wisa zita, wina ir wisa pamats. Winas griba weenumehr ir likumiga, ta ir pats likums . . . Konstituziju newar radit us konstituziju pamatota wara (pouvoir constitué) bet weenigi fatwerfmes wara (pouvoir constituant, t. i. konstituejofcha wara, fatwerfmi jeb konstituziju radofcha wara). Neweens no delegetas waras weideem newar darit nekahdu eespaidu us fatwerfmes waru . . . Waldiba tikai tiktahl realise pateesu waru, zil wina rihlojas konstituzionali; wina tikai tiktahl ir likumiga, zil wina peeturas pee likumeem. Turpreim tauta ir wiss tas, kas wina war buht. jau zaur to ween, ka wina eksiste, un ne no tautas paschas gribas atkarajas peelikt jeb atnemt few teesibas . . . “ Ta tad fatwerfmes wara peeder tautai paschai, kura scho waru pat newar nekad saudet; un ja tauta ari pate gribetu teeschi scho waru realizet, tad wina newaretu saistit ne ar tahdam formalitatem: „Ja tauta waretu sapulzetees un isteikt sawu gribu, tad kurch usdroshinatos scho gribu apschaubit tikai tapehz, ka wina isteikta tahda un ne zitada forma? Buhtiba te ir wiss, forma — nekas.“ Bet tahlaki Sjeiss atrod, ka leelai tautai naw eespehjamis realizet fatwerfmes waru teeschi, tapehz schis waras realiseschana uftizama fewischki iswehleteem ahrfahrteem preefschstahweem: „Ta ta leela tauta faktiski newar sapulzetees katreis, kad to prasa ahrfahrtigi apstahli, winai nahkas pilnwarot tahdam gadijumam ahrfahrtigus preefschstahwju. Ahrfahrtige preefschstahwi dabu katreis tas pilnwaras, kuras tauta wineem dod schini gadijuma. Ahrfahrtigo preefschstahwu sapulze aispilda paschas tautas sapulzes weetu. Tas nenofhne, ka tauta isdod schai sapulzei neaprobeshotas pilnwaras us tautas gribas isteikschanu wisa plaschuma. Wina (ahrfahrtigo preefschstahwu sapulze) ir dabujuse spezialu pilnwaru, bet wina lihdsinajas tautai paschai tant sinu, ka wina naw atkariga no tahdam nebuht formam. Schee weetneeki teef eewehleti us noteiktu laiku, un tikai weenam noteiktam gadijumam . . . Wini ir likti paschas tautas weeta, kurai nahkas isstrahdat konstituziju. Un ta ta wini darbojas us ahrfahrtigu, no tautas dabutu, pilnwaru pamata, tad wina kopiga griba ir lihdsiga paschas tautas gribai.“

Sjeisa mahzibu par fatwerfmes waru, pehz J. Hatscheka domam, war formulet felofschas peezas teses:*)

„1. Tautai peeder fatwerfmes wara, kura atschiras no us konstituzijas pamatotam likumdewejas, ispildu, un teesu waram.

2. Tautas fatwerfmes wara, pouvoir constituant, naw saistita un newar tikt saistita ne ar kahdeem konstituzijas notekumeem.

*) J. Hatschek, Allgemeines Staatsrecht, freewu tuff. sem M. Reijnera redalzijas, II. Право современной демократии, lpp. 37.

Ta ir tautas dabīgā teešiba. Ur to modernā demokratijsa atsihst nepahrtrauktu teešibu us rewoluziju.*)

3. Satwersmes wara war tilt realiseta ne tikai no tautas paščas, bet ari no ahrfahrigeem tautas weetneekeem.

4. Šhee pehdejee, tāpat tā tauta pate, naw šaisiti ne ar šahdām formam.

5. Teem, kas realisē satwersmes waru, newajag nobarbo-tees ar parasto walstis organu usdewumeem. Wineem wajag tikai isstrahdat un peenemt konstituziju."

Tā tad, pehz Šejsa mahzibas, satwersmes wara ir no zitām walstis warām šchirama atsewischka wara: wina peeder tautai, bet tauta war wimu realiset diwejadi: waj nu teešchi, pate, waj ari neteešchi, zaur fewischki pilnwaroteem preekschstahweem. Wirmais weids — teešcha konstituzionale likumu doščana no tautas paščas, ir peenemts wišas atsewischkajās S.-Amerikas federazijas walstis, Schweizē (tā atsewischkajos kantonos, tā federazijā), un Australijā. Beš tam, šchis weids tika leetots ari Franziā Leelās rewoluzijas laikā, pee rewoluzijas laikmeta konstituziju apstiprināšanas, šahlot ar 1793. gada konstituziju. Tautas nobalščhana par atsewischkeem satwersmes jautajumeem tika praktiseto ap 19. g. sntena widu Italiā (Italijas apweenoschanās laikmetā) un Franziā „otras republikas" laikā; tāpat 1905 g. Norwegijā pee Sweedrijas-Norwegijas unijas isnihzinaschanas. Šchinis gadijumos, kad tauta pate lemj par atsewischkeem konstituzionaleem jautajumeem, waj balšč par wišu konstituziju, us tautas balščochanu, protams, teek listi jau gatawi formuleti jautajumi, waj isstrahdati konstituziju projekti, kas šastahditi waj no likumdewejas eestahdes, waj no fewischkas šchim gadijumam iswehletas šapulzes. Se jaeewehro, ka šchinis gadijumos tautas preekschstahwu šapulzes isstrahdā tikai projektus, kuri dabū konstituzijas likumu špehu tikai pehz tam, kad wišu pilnteešigo pilsonu wairakums ir atšinis winus par peenemameem. Tikai tahdā weidā — wišai tautai balščojot par isstrahdateem konstituziju projekteem.— war parahditees teešchi tautas satwersmes wara leelās un widejās walstis. Šejs, tā redsejam, bij pat tanis domās, ka tanis walstis, kur tauta ir tif leela, ka newar kopigās šapulžēs apšpreest un peenemt konstituziju, tur tauta newar satwersmes waru teešchi realiset. Bet praktika jau šen ir peerahdijusi šchis domas par maldigām; jo ja ari leela tauta šawā wišumā newar aktiwi peedalitees konstituzijas isstrahdaschanā, tad tomehr wina war no tautas preekschstahweem isstrahdato projektu zaur referendumu galīgi apstiprinat waj atmešt. Un tautas satwersmes wara taf parahdās ne konstituzijas projekta istiraschanā un isstrahdaschanā, bet wina galīgā apstiprināchanā

*) Protams, latrā gadījumā, kur šahds tirans waj tiraniska grupa eedomatos atnemt taulai satwersmes waru jeb teešibu pašchai noteikt šawas walstis eekahrū.

zaur tautas nobalfofchanu, to war arganifetâ weidâ felmigi iswest pat leelâs walstis.

Otrs fatwerfmes waras realifeschanas weids ir konstituzijas isstrahdaschana un galiga peenemschana no fatwerfmes fapulzes, t. i. tautas weetneefu fapulzes, fas no tautas fewifchki pilnwarota isstrahdat un peenemt konstituziju. Tahdas fatwerfmes fapulzes isstrahdaja un peenehma konstituzijas Franzijâ 1791. g., 1848. g. un 1871. g., Belgijâ 1830, gadâ; fatwerfmes fapulzes ir paredsetas Balkanu walstju konstituzijas; un tagad, pehzkara un pehzrewoluziju laifmetâ, fatwerfmes fapulzem nahzâs isstrahdat konstituzijas tã jaunajâs walstis (Latwijâ, Igaunijâ u. 3.), tã ari wezajâs walstis, kur rewoluzija noslauziufe agrato walstis eefahrtu (Pruzijâ, Austruijâ u. 3.). Schinis gadijumos fatwerfmes fapulzes usdewums ir isstrahdat un peenemt gluschi jaunu konstituziju pilnigã weidã. Bet normalos laikos fatwerfmes wara parasti parahdas pastahwofchâs konstituzijas islabofchanã waj papildinaschana, wispahrigi konstituzijas grosschana, waj, tã parasti mehds leetot, konstituzijas rewideschana. Protams, ka prinziplielas starpibas te naw, jo ta pate fatwerfmes wara, fas weenã gadijumã konstituziju rewidesot grosa waj papildina winu tikai daschos shtumos, otrã gadijumã war pahrweidot winu gluschi no jauna.

Satwerfmes waras teorija, tã redsejam, mahza, ka fatwerfmes wara newar tikt faisfita waj eerobeschota. Wisfpilgtaki tas peerahdas, tad tauta isstrahda few gluschi jaunu konstituziju. Peem. Latwijas tauta ir eewehlejufe Satwerfmes Sapulzi un pilnwarojufe winu isstrahdat un isdot konstituziju, bet tahlal naw winu faisfijufe ne ar fahdeem noteifumeem. Bet isstrahdatajâs konstituzijas parasti teef eewetoti noteikumi par konstituzijas rewideschanas jeh pahrweidofchanas fahrtibu; tas nenofimẽ, ka ar scheem noteifumeem fatwerfmes wara tiftu aprobeschota pehz fawas buhtibas; iseedama no leetderibas weedofka, fatwerfmes wara usnemas konstituzijas rewideschanas gadijumos peeturetees pee finamas fahrtibas, tã tad wina labprahrtigi faisfa fewi pee konstituzijã noteiktã formam, bet neeerobescho fewi pehz buhtibas.

Somehr schee konstituzijas parastee noteikumi par konstituziju rewideschana nowed pee ta, ka konstituzijas pahrweidofchana ir gruhfata, komplizetata leeta, nefã weenfahrscha lifuma isdoschana. Tas teef atfihfs par normalu parahdibu, jo konstituzija ir augstafais lifums, ar furu faskanoteem jabuht ziteem lifumeem, furam tã tad jagarantẽ lifumigã eefahrtas waj teefibu sistemas finama stabilitate, un tapehz ari konstituzijai paschai wajag buht peeteefofchi stabilai, wina nedrihfs pahraf weegli un pahraf beefchi mainitees. Somehr naw ari nebuht jazenschas padarit konstituziju par pahraf negrosigu, jo tad wina drihs waretu nonahft pretrunã ar dsihwes praftbam, waretu kluht par kawelli politifko institutu dabigajai ewoluzijai, fas zeefchi faisfita ar ekonomifkãs un

fabedriřlās dšihweš wiřpahrigo mainiřchanoš un ewoluziju. — Statotees pehz tam, waj konstituzijā noteikta formalā konstituzijas pahrweidořchanāš lahtiba ir weenkahrřcha waj komplizeta, konstituzijas parasti mehds eedalit lofanāš un ťingrāš.^{*)} Par wiřlofanako konstituziju parasti teef atřihita Anglijāš konstituzija, tapehz ka řhi konstituzija wiřpahrīgi nepařihřt nekahdu řewiřřku noteikumu par konstituzijas rewidořřchanu, un Anglijāš parlaments formalī war kurā katrā laikā pahrlabot waj papildinat konstituziju parastajā likumdořřchanāš lahtibā. Anglijāš parlamentam tā tad ir no tautāš uřtuzeta neween parastā likumdořřchanāš wara, bet ari řatwerřmes wara; řhini řinā waretu teikt, ka Anglijāš parlaments naw weenkahrřcha likumdeweja eestahde, bet likumdeweja eestahde ar řatwerřmes řapulzeš teefřbam. Somehr ari Anglijā pehdeajā laikā řahl nořtřprinatees konstituzionala parāřřha, ka pirms nekā parlaments peenem likumu, řam konstituzijas likuma rakřturš, tautāš palata, (House of Commons) teef atlaista un iřdaritāš jaunāš wiřpahrīgāš wehleřřchanāš, tā ka ari tauta pate dabu iřteikt řhini jautajumā řawas domāš un, eewehledama jaunajā parlamenta řařtahwā tāš waj zitaš perřonaš, darit řinamu eepaidu uř preekřřhā řahwořřho konstituzijas rewidořřchanu. Pihdřiga lahtiba ir peenemta ari Italiajā, kurāš konstituzija tāpat neřatura nekahduš formaluš noteikumuš par konstituzijas grořřřchanāš lahtibu; tur, řad weenš parlamenta řařtahwš ir nolehmiš, ka wajag konstituziju rewidet, teef atlaista tautāš wehletā palata un iřdaritāš wiřpahrīgāš wehleřřchanāš, pehz řam parlaments jaunā řařtahwā iřdara pařřhu konstituzijas rewidořřchanu.

Par weenu no wiřnegrořřigakajām (řingrakajām) konstituzijām teef eefatita S. Amerikāš Ģaweenoto walřřju federalā konstituzija. Konstituzijas rewidořřchanāš lahtiba ir noteikta konstituzijas V. nodalā, un řho noteikumu řaturš ir řekofřřš: Konstituzijas rewidořřchanu war peeprařit waj nu kongreřř (t. i. Ģaweenoto Walřřju zentralaiš jeb federalaiš parlaments) pařř ar $\frac{2}{3}$ balsu wairumu, waj ari atřewiřřřho walřřju (tā řaukto řřtatu) likumdewejaš eestahdeš. Pirmajā gadījumā, řad inziatiwa iřteet no kongreřřa, kongreřř pařř ari iřdara konstituzijas rewidořřchanu. Otrā gadījumā, řad ne mařať ka $\frac{2}{3}$ no atřewiřřřho walřřju likumdořřchanāš eestahdem ir nolehmuřřřhaš iřdarit konstituzijas rewidořřchanu, teef eewehleitš řewiřřřřš konwents, kurřř iřřrahdā konstituzijas grořřřchanāš projektu. Bet řā weenā, tā otrā gadījumā projekteetee konstituzijas pahrgrořřřjumi waj papildinajumi eeguhřř řpehku tiķai tad, ja wint apřtřprinati no atřewiřřřho walřřju likumdewejam eestahdem irijāš řeturtdalāš no walřřřim, waj ari no atřewiřřřhi

^{*)} Termini „lofana“ (flexible) un „řingra“ (rigid) ir aiřnemti no angļu konstituzionalāš teorijāš. Ģal. Дайел, Основы государст. права Англии, Москва, 1907, lpp. 145.

eewehleteem konwenteem tapat $\frac{3}{4}$ no walstim, skatotees pehz tam, kahdu no scheem weideem leel preeskchâ kongress.

Tâ tab S.-Amerikas Sawaenoto Walsiju konstituzija pareds diwejadâs konstituzijas rewideschanas kahrtibas, bet abas stipri komplizetas; praktikâ lihds schim ir leetota weenkahrskhatâ kahrtiba, i. i. ta, kur konstituzijas grosichanas projektu isstrahdâ kongress un apstiprina atsewischto walsiju likumdewejas eestahdes, bet ne sewischki eewehleti konwenti. Pateescham S.-Amerikas Sawaenoto walsiju konstituzija naw ari mainijusês dauds; 135 gadu pastahweschanas laika (no 1787. gada) ir peenemti tikai 15 papildinajumi, no teem leelakâ dala konstituzijas pastahweschanas pirmajos gados,* un ziti pehz sešchdesmito gadu pilsonu kara, tâ ka tagad jau ap 60 gadu schi konstituzija naw nemas formali mainijusês. Schi S.-Amerikas Sawaenoto Walsiju konstituzijas stabilitate pa dalai warbuht pateescham isflaidrojâs ar rewideschanas prozesa komplizeto kahrtibu; bet wairak te laikam gan friht swarâ amerikanu apsinigâ tendenze — negrosit sawu konstituziju formali, bet paplâschinat winas faturu zaur to „apslehpto spehku“ (implied powers) atlâschanu, kuri, pehz amerikanu juristu mahzibas, slehpjas konstituzijas wahrdos un pantos.**)

Skatotees pehz tam, zil pee konstituzijas pahrweidoschanas parahdas tautas katwersmes wara, konstituzijas war eedelit trijâs grupâs. Pee pirmâs grupas war peeskaitit tâs konstituzijas, kuras war pahrweidot parastâ likumdeweja eestahde, peeturotees tikai pee dascham formalitatem, kas konstituzijas likumdoschanas kahrtibu atschkir no parastâs likumdoschanas; te tautas sewischkâ katwersmes wara neparahdas gandrihs nemas. Pee schis grupas peeder Franzijas konstituzija, tura nosaka, ka pehz tam, kad parlamenta katrâ palatâ atsewischki ar absolutu balsu wairakumu ir nolemts konstituziju rewidet, abas parlamenta palatas sapulzejas kopâ (ta ir tâ faulikâ Nazonalâ Sapulze, kurâ, starp zitu, noteek ari Franzijas presidenta wehleschanas), un schi Nazonalâ Sapulze isstrahdâ konstituzijas pahrweidoschanas projektu un to ari galigi peenem ar absolutu balsu wairakumu. — Pee schis paschas grupas peeskaitamas ari agrakâs wahzu walsiju konstituzijas. Prusijas konstituzijâ 107. p. bij teiktis: „Konstituzija war tikt grosita parastâ likumdoschanas kahrtibâ. Preeskch tam ir peeteefoschs absolutis balsu wairakums katrâ palatâ pee diwam nobalfochanam, starp kurâm wajag paeet wismas 21 deenai.“ Zitas wahzu walsis parastit prašija kwalifizetu balsu wairakumu likum-

*) Birmajeem 10 no scheem papildinajumeem ir pilsonu teesibu deklarazijas raksturs.

**) Zeklineks (Конституция, их изменение и преобразование, sp. 25) atstrahda us amerikanu leposchanos ar to, ka wisa pasaules wehsture esot tikai trihs dokumenti, kuri isulkoti likpal pamatigi, ka winu konstituzija, — proti, bible, korans, un Justiniana Corpus juris civilis.

deweja eestahdê; ta peem. Austerrija, Wirtembergâ, Badenê u. 3. pee konstituzijas grosfchanas tika prasitâ $\frac{2}{3}$ balsu wairakums, Saksija un Bawarija $\frac{3}{4}$. — Japanâ (konstituzijas 73 p.) konstituzijas pahrweidoschanas projektu war apspreeft pee $\frac{2}{3}$ kworuma (t. i. klahfesot $\frac{2}{3}$ parlamenta lozektu), pee tam iniziatywa konstituzijas pahrweidoschanâ peeder weenigi mikado (keisaram.*) Pehz bijuschâs Kreewijas 1906. gada pamatlkumeem konstituziju wareja grosit parastâ likumdoschanas fahrtibâ, bet iniziatywa — tâpat kâ Japanâ — peedereja weenigi keisaram.

Pee otras grupas war peeskaitit tâs konstituzijas, kuru pahrweidoschanâ neteeschi peedalas pate tauta, waj nu eewehlot fewischku fatwersmes sapulzi, waj ari pahrwehlot parlamentu (kâ peem. Belgija, kur parlamenta abas palatas teef wehletas no tautas), waj wismas to swarigalo parlamenta dalu, kas fastahw no tautas wehleteem preekshtahweem. Kâ peemehru te waram peewest Belgijas konstituzijas 131. pantu:

„Likumdewejai warai ir teefiba nolemt, ka ir jarewidê no winas apshmetais konstituzijas noteikums. Pehz tahda lehmuma pasinoschanas abas palatas us likuma pamata teef atlaistas un teef eesaultas jaunâs faskanâ ar 71. pantu.**) Schis palatas lemj, ar karala peefrischanu, par grosamajeem konstituzijas panteem. Schini gadijumâ palatas newar spreesst, ja naw klaht wismas $\frac{2}{3}$ lozektu katrâ palatâ, un newar peenemt lehmumu ar masaf kâ $\frac{2}{3}$ balsu.“ Apmehram tamlthdfigus noteikumus atrodam ari Norwegijas, Holandes, Ruminijas, Sweedrijas, Danijas un daschâs zitâs konstituzijas, pee kam Sweedrijas un Danijas konstituzijas neprasa kwalifizetu balsu klatu pee konstituzijas likumu nobalfofchanas. Pee schis paschas grupas war peeskaitit ari Serbijas (bijuschâs), Bulgarijas un Greekijas konstituzijas, pehz kurâm, ja parlamentis (fastahwofschs schinis walstis is weenas palatas) ar kwalifizetu balsu wairakumu ir peenehmis resoluziju par konstituzijas grosfchanu, parlaments teef atlaists un eesaulta tautas weeneeku sapulze, kuras lozektu klaitis ir diwpreis leelaks, nekâ parastajâ parlamentâ (Serbija to kauza par Leelo Stupfchschinu, Bulgarija par Leelo Sapulzi), un schi sapulze tad peenem likumu par konstituzijas grosfchanu, waj nu ar weentahrschu balsu wairakumu, kâ Greekija, waj ar $\frac{2}{3}$ balsu wairakumu, kâ Bulgarija.

Beidsot, treschajai grupai japeeskaita to walstju konstituzijas, kuras war tikt grositas weenigi teefchi peedalotees pascheem pilfoneem, bet ne tikai wiinu preekshtahweem. Tâs ir demokra-

*) Tas ir faskanâ ar agrak atshmeto „monarchisko prinzipu“, pehz kura konstituzija teef usluhota par monarcha dahwatu aktu.

***) T. i. wehleschangas teef isdaritas 40 deenu laita, un jaunâs palatas janahf ne wehlat ka pehz 2 mehnesheem. — Zitate peewesta is rewidelâs Belgijas konstituzijas, kuras teksts nodrukats Jahrbuch des ôffentlichen Rechts, Bd. I, sp. 375—382.

īfko wālstju konstitūzijas — Schweizē, S.-Amerikas Sāweenoto Wālstju un Austrālijās, pēe kām Schweizē tauta bāfso par konstitūzijas līkumeem tā kantonos, tā ari federāzjā, S.-A. Sāweenotājās wālstīs tīkai atfēwīfchājōš šhtatos, bet ne federāzjā. Schweizē federalās konstitūzijas noteikumi par konstitūzijas grofīfchānu (pp. 118—123) īfsumā fanemti ir fēfōfchi:*)

Konstitūzijas grofīfchānās inīzīatiwā pēeder tā Federalājai Sāpulzei (t. i. Schweizē federāzijas parlamentam, fāstahwōfchām īf dīwām palatām jeb padomem: Nāzionalās Pādomeš un Rāntonu Pādomeš), tā ari 50,000 Schweizē pilfōnu. Sēhee pilfōni wār eefneegt Federalājai Sāpulzei jau gatawū īfstrahdatu projektū, wāj ari tīkai wīfspāhrīgūs aīfrahdījumūs. Ja Federalā Sāpulze īr wēenis prāhtīs ar 50.000 pilfōnu eefneegto preefīfchilumū atteezībā uš konstitūzijas grofīfchānu pādālai, tad eefneegtais gatawāis projektīs teef līfīs uš tautās nobālfōfchānu; ja īr eefneegti tīkai wīfspāhrīgee aīfrahdījumi, tad Federalā Sāpulze īfstrahdā atteezīgu projektū un leef to uš tautās nobālfōfchānu. Ja 50.000 pilfōni leef preefīfchā wīfspāhrīgu konstitūzijas rewīdefchānu, wāj ja konstitūzijas grofīfchānās inīzīatiwā īfeet tīkai no Federalās Sāpulzē wēenās Pādomeš, tad uš tautās nobālfōfchānu teef līfīs eepreefīfchejīs jautājums: wāj rewīdet konstitūzīju, wāj ne. Ja tautās nobālfōfchānā dōb wālrakumu par konstitūzijas rewīdefchānu, abās Pādomeš teef pāhrwehletās, un Federalā Sāpulze jāunā fāstahwā īfstrahdā atteezīgu projektū, kurfch teef līfīs uš tautās nobālfōfchānu. Rātrā gadījumā, nelāhda formālā konstitūzijas grofīfchānā nēwar notīkt beš tautās nobālfōfchānās, un konstitūzijas grofīfchānās wāj pāhrweīdōfchānās projektīs nāhī fpehīā tīkai tad, ja tautās nobālfōfchānā par wīnu īftekūfchees wāirums pilfōnu un wāirums kantonu (t. i. tā wāirums pilfōnu pā wīfū Schweizī kōpā fīattot, tā ari fīattot pā atfēwīfchēem kantonēem — wāirakums pilfōnu leelāfajā dālā no kantonēem). Tā pēem. 1874. g. pāhrweīdotā konstitūzījā pēenemta ar 340.199 pilfōnu un 14^{1/2} kantonu bāfīm pret 198.013 pilfōnu un 7^{1/2} kantonu bāfīm; 1890. g. konstitūzijas pāpīldīnājums par obligatorīfku strahdneeku āpdrofīfchāfchānu pēenemts ar 283.228 pilfōnu un 20^{1/2} kantonu bāfīm pret 92.200 pilfōnu un 1^{1/2} kantonu bāfīm; 1894. g. Konstitūzijas pāpīldīnājums par strahdneeku fāweenībām atrāīdītīs: pā r nodotās 135.713 pilfōnu un 8^{1/2} kantonu bāfīs, un p r et 158.492 pilfōnu un 13^{1/2} kantonu bāfīs.**)

*) Sēhee noteikumi pēenemti ar tautās nobālfōfchānu 1891. g. Сал. Современныя конституции; сборник действующих конст. актов, под ред. Гессена и Нольде, т. II. Федерации и Республики.

**) Pēemēhri pēemēsti īf A. Лоуэлль, Правительства и политич. партіи в государствах Западной Европы, Іpp. 411. — Rāntonu pūsbāfīs figurē tāpēhē, tā īrībš kantonī (Bāfēles, Unterwaldenes, un Appenzēles) īr fādālīfūfchees kātīs dīwōš pūškantonōš.

— Tautai peeder inziatiwas teefibas konstituzijas likumdoschanas jautajumos ari Schweizeres kantonos (no 50 pilsoņem Uri kantonā, lihds 15.000 Bernē) un wairakos S.-Amerikas Sawaenoto Walsiju atsewischkos shtatōs. Wairakos shtatos pastahw konstituzionals noteikums, ka periodiski, pehz sinama laika, jaeprasa tautas domas (zaur tautas nobalsoschanu) par to, waj tauta neatrod par wajadsiġu konstituziju grosit; Nju-Hempshirā tas jadara ik pehz 7 gadeem, Miowā ik pehz 10 gadeem, Nju-Jorkā, Wirginijā, Merilendā u. z. ik pehz 20 gadeem. Tapat ari Genses kantonā, pehz konstituzijas 153. panta, ik pehz 15 gadeem jaleef us tautas nobalsoschanu jautajums par wispahrigu konstituzijas rewideschanu.*) — Weidsot, Australijas federazijā konstituzijas grosischanas prozedura wispahrigos wilzeenos ir lihdsiga Schweizeres federazijā noteiktajai prozedurai, isnemot tautas inziatiwu, kuras Australijas federazijā nāw (1900. g. konstituzija, 128 p.).—

Is peewesta ihšā pahrskata waram laisit slehdseenu, ka weena no pateesām demokratisma pasihmem redsama jau paschā konstituzijas akta isdoschanas waj grosischanas kahrtibā. Ihsti demokratisu eefahrtu, no paschas tautas albasitiu un usfuretu, waram mellet itlai tur, kur tautai neween prinzipā peeder satwersmes wara, t. i. wara isdot un katrā latkā pahrweidot konstituziju, bet kur wina scho waru ari pati realise, — waj nu teeschi, zaur tautas nobalsoschanu, waj wismas neteeschi, zaur katreis atsewischki eewehletu un speziali pilnwarotu satwersmes sapulzi. Tapat no swara ir, ka tauta katrā gadijumā patura sawās rokās inziatiwu konstituzionalos jautajumos.

Ras atteezas us Latwiju, tad jaatsihmē, ka winas tautas skaitis un kulturaš lihmenis pilnigi atļauj iswest demokratiskus prinzipus, un tapehz nebuhtu ne masakā eemesla no schein prinzipem atkahptees. Taisni ta jau ir maso walsiju leelā nosihme preefsch sabeedristās kulturaš attihstibas, ka winās war ar sekmem realiset tahdus demokratiskus institutus (starp zitu referendumu un tautas inziatiwi), kas pateescham wiseem pilnteesigajeem pilsoņem dod eespehju aktiwi peedaltees walsis dsihwē, un kas leelajās walsis ar wairakeem desmitteem miljonu eedshwotaju ir tomehr daudz gruhstaki iswedams. Tapehz Latwijā satwersmes warai bes schaubam neween teoretiski japaleef tautas rokās, bet tautai ari teeschi janem aktiwa daliba schis waras realiseschanā. Konstituzionālajā referendumā un tautas inziatiwā ari pateescham parahditos konkretā weidā tautas suwerenitates prinzipis, to Latwijās Satwer-

*) Schweizeres referendumā pehtitajs U. Dünans atrod scho kahrtibu par nowezojuschos un nederigu (Народное законодательство в Швейцарии, 1906. lpp. 49.). Waram peesihmet, ka schi kahrtiba sinamā mehrā eerobescho ari tautas satwersmes waras realiseschanu, jo tautai jagaida 15 — 20 gabi, kamehr tiks eeprašitas winas domas par konstituziju. Pehz ihsti demokratiska prinzipa inziatiwas teesiba peeder tautai paschai, un scho teesibu wina war lectot katrā laika.—

fmes Sapulze jau ir atsinuse „Deklaracijā par Latvijas valsti“ (2. p.: Latvijas valstis suverenā vara peeder Latvijas tautai). Tāpeh, ja ari daschu apstahku dehl Latvijas Satwerfmes Sapulze neliktu us tautas nobalsfoschanu pirmo (no Satwerfmes Sapulzes paschlait isstrahdajamo) konstituziju, tad tomehr schini konstituzijā, faskanā ar tautas suverenitates un demokratisma prinzi-peem, jaewed noteikumi par tautas iniziatiwi un referendumu, kas tautai dotu eespehju organiseta weidā un leederigās formās realiset fawu fatwerfmes waru pee turpmakajem konstituzijas pahrweidojumeem. —

* * *

Bes jau atshmetajem konstituziju pahrweidojumeem teeschā konstituzionalas likumdoschanas zela, konstituzijas war tikt pahrweidots, un pahrweidojas, ari wehl zitadās zeldā, no kureem atshmesim tikai pahrš galwenakos — parasto likumdoschanu, un konstituzionalo praktiku. Lai gan wifur teef atsihts, ka parastee likumi newar runat prelim konstituzijai, kas peh, fawas buhtibas ir patš augstakais likums, kura burtam un garam japeefkano wifititi likumi, — tad tomehr tahdās walstis, kur naw kompetentas eestahdes, kas kontroletu likuma faskanu ar konstituziju, ir eespehjamš, un pateescham nahf preefšā, ka weentahrschee likumi dasch-reif eenes pahrmainu konstituzijā. Gan mehš walstis parasti atrodam fewifschu eestahdi, kura pahršin likumu publizefchanu, un winai tad ir neween teefiba, bet pat peenahkums kontrolet likuma formalo puft, t. i. pirms publizefchanas pahrbaudit, waj likums pateescham ir isdots konstituzijā noteiktā fahrtibā; bet tahlak schi kontrole nesneedsas, tā tad wina nebuht negarantē isdotā likuma faskanu ar konstituziju, jo ir eespehjamš, ka konstituzijā noteiktā fahrtibā teef isdots likums, kas peh, fawa fatura runā konstituzijai pretim. Daschās walstis teesu eestahdem ir teefiba pahrbaudit likuma faskanu ar konstituziju tanis gadījumos, kad winām nahf kas atteezigu likumu pe-seletot fawā darbiba. Teesu eestahdem ir tahda teefiba no Eiropas walstim Norwegijā, Greekljā un Schweizē, no Amerikas walstim — S.-U. Saweenotajās Walstis, Argentīnā, Brasīlijā un daschās zitās. Teesu eestahdem schinis gadījumos, kad winas ir atsinuschas atteezigo likumu par nekonsituzionalu, t. i. nefalkanoschu ar konstituziju, gan naw teefiba scho likumu atzelt waj isfludināt par nederigu (tahda teefiba peeder weentgi likumdewejai warai paschaj), bet winas war atsiht scho likumu par nederigu un nepeeleetot atteezīgā konkretā gadījumā. Teesu darbiba S.-U. Saweenotajās Walstis schini sinā loti aktiwa,*) bet par

*) Weena pate S. U. Saweenoto Walstju augstā federālā teefa fawas pastahweschanas pirmo simts gadu laitā (1789—1889) ir atsinuse par nekonsituzionaleem 21 federācijas Kongresa isdotu likumu, un 177 atfewifschofchtatu isdotos likumos. Bes tam schini sinā darbojuschās ari wehl zitās Saweenoto Walstju teesu eestahdes. Sal. Еллинек, Измѣненіе и преобразование Конституцій, lpp. 24.

zitu atšihmeto teefu darbibu šhini sinā naw nefas dširdams. — Par pašča šči instituta leetderibu ir gruhti spreed; pate ideja leetas zehla: garantet likumibu; bet ja teefu eestahdes lauvas eespaidotees no ahreeneš, tad winas war peelaist konstituzijas istulkofčanā sinamu subjektivismu, un tahdi gadījumi ir nowehrojami ari S.-Amerikas Saweenotajās Walsstis, tur federazijas augstākā teefa ir atsinuse par nekonsituzio aleem wairafus likumus par darba regulesčanu (tapeh3 ka federazijas konstituzija weenā no šaweem panteem garantē lihuma brijwibu.*) Ratrā sinā walsstis ar pateesti demokratisku eefahrtu šchis instituts (teefu eestahšču teefiba pahrbaudit likuma šastanu ar konstituziju) ir leeks, jo tur tauta pate, nemdama teefču aktiwu dalibu šatwersmes waras un likumdewejas waras realisesčanā, ir reišā ar to ari wišustizamafais likumibas fargš kā wišpahrigi, tā ari atteezibā uš likumu šastanu ar konstituziju. —

Daschreis deefgan eewehrojamus pahrweidojumus konstituzijā eenes konstituzionalā praktika. Šchee pahrweidojumi neteef fikseti ne formalajā konstituzijā, ne rakstios likumos, bet eeguhst atšifčanu un spēhu konstituzionalo parafču teefibu weidā, pamasam atšihnotees iš konstituzionalās praktikas šastanā ar realās dšihwes prašbam. Rā uš peemehreem šchini sinā waram ašrahdit uš S. U. Saweenotajām Walsstim, un Angliju. S. Amerikas Saweenoto Walsiju konstituzijā walsstis waru dalifčanās (jeb walsstis funkziju noščkiroščanās) prinzipš ir išwestis til tahlu, ka likumdewēja un išpildu waras ir neiifai patstahwigas un glušchi neatkarigas weena no otras, bet ari gandrihš pilnigi isoletas. Minisireem (tā šauktajeem walsstis sekretareem) naw teefibas buht klahst kongresa, sehdeš, eefneegt preeščlikumus u. t. l.; tāpat kongresam atkal naw teefibas eefneegt išpildu warai peeprašijumus jeb interpelazijas, tā tad naw eespehjama ofšiziala parlamenta kontrole pahr išpildu waru. Tahds šahwoktis išrahdijs par neleetderigu praktika, un ari par newehlamu no politiskā weedokla; jo wišu walsstis eestahšču augstakais mehrkis ir weens un tas pats: walsstis jeb wišpahribas intereses, un tapeh3 wišam walsstis eestahdem, fewiščki augstakajām, wadoščajām, wajag šawu darbibu šastanot, šawstarpigi išpalihdetees u. t. l., kas naw eespehjamš, ja likumdewejas un augstakās išpildu waras eestahdes ir šawstarpigi isoletas. Atšihmetā walsstis dšihwes prašiba išfauza S. U. Saweenotajās walsstis atteezigu konstituzionalu praktiku, peh3 kuras kongresa darbibas šmaguma punktis teef pahrnests uš kongresa paštahwigajām komitejam; wifa kongresa galwenā darbiba teef weikta šchinis komitejās, plenarsehdēs turpretim parasti titai teef formali apstprinati šcho komiteju preeščlikumi. Šchinis komitejās tad ari ir eespehjama lai gan neofšiziala, tomehr pra-

*) Сал. Еллинек, Измѣненіе и преобразованіе конституцій, стр. 23.

tistā finā peeteefošča un leetderiga likumdewejas un ispildu waras kopdarbiba. Ispildu wara te dabū eespehju eesneegt likumdewejai warai ſawus preeſchlikumus, likumdeweja wara atkal dabū no ispildu waras paſſaidrojumas tā informazijas, tā kontroleš noluhkā, ir ſluwufe tā tad ſinamā mehrā eespehjama kongreſa kontrole pahr ispildu waru, ir attihſiijees taš waldbibaš weidš, ko profeforš Wilſonš ſauz par „kongreſionalu waldbibu“ (the Congressional government). Šči konſtituzionalā praktika lai gan naw formali groſijufe konſtituziju, tomehr ir pahrweidojuſe ſinamā mehrā paſchu konſtituzijas rakſturu: pehž rakſtitāš konſtituzijas iſoleto waldbibaš waru ſtarpā ir praktikā nodibinajuſcheeš peeteefošči zeeſči ſakari un nepeezeefšama kopdarbiba.

Wehl kraſaku peemehru ſchini ſinā mums dod Anglija, kuraš pateſā konſtituzija leelā mehrā dibinajaš uš paraſchu teeſibam. Peemehram, uš paraſchu teeſibam dibinajaš kabineta ſistema un miniſtru poltiſkā atbildiba parlamenta preeſchā. Miniſtri Anglija wehl lihds ſchim laiſam ofiziali ir titai „wina majeſtateš ſalpi,“ taš teeſ eezelti un atlaiſti no karala; bet pateſibā wini jau no 18. g. ſimtena beigam ir parlamenta ſalpi. 1782. gadā pirmo reiſ lorda Northa kabinetš pilnā ſaſtahwā atkaħpaš no waldbibaš pehž tam, kad parlamenta apaſchpalata biž peenehmufe neuſtizibaš formulu, un 19. g. ſimtena pirmajā puſē galigi nodibinajaš tā ſauktaiš parlamentariſmš, pehž kura miniſtru kabinetš war palikt pee waldbibaš titai tik ilgi, kamehr winſch bauda parlamenta wairakuma uſtizibu. Pateizoteeš parlamentariſmam, karala wara tika ſamaſinata lihds minimumam, un parlamentš (jeb pareiſaki ſakot: no tautas wehletā parlamenta apaſchpalata) ſluwa par wiſſpehziġu walſiš waraš eeſtahdi, kuraš rokaš atrodas ne titai likumdeweja wara, bet ari neerobeſchota kontrole pahr ispildu waru.

Somehr jaunakee Anglijaš konſtituzijaš nowehrotaji (Sidnejš Low, Oſtrogorkiſ u. 3.) atſihmē Anglijaš ſatwerſmē jaunu pahrweidoſchanoš, kura wiſpahrigoš wilzeenoš ir jau nodibinajuſeš pateizoteeš tai paſchai konſtituzionalai praktikai. Miniſtru kabinetš ir ſluwiš par karala waldiſchanaš teeſibu pehžnahzeju un ſtarp zitu tura ſawāš rokaš karala prerogatiwu — atlaiſt parlamentu pirms wina pilnwaru notezeſchanaš. Newar teikt, ka kabinetš leetotu ſcho prerogatiwu tā teeſchu ziħnaš lihdselli pret parlamentu. Daudſreiš kabinetš nekawejoſchi atkaħpjaš, tikko iſzehlufeš nopeetna prinzipiela domu ſtarpiba ſtarp winu un parlamenta wairakumu. Bet daſchreiš ſchiniš gadijumos kabinetš iſleeto ſawu teeſibu — nodot jautajuma iſſchirſchanu politikaſjam ſuwerenam, apeleſot pee tautas, t. i. atlaiſchot parlamentu un noleefot jaunāš wiſpahrigaš wehleſchanaš. Ja ſchiš wehleſchanaš dod uſwaru agrakaſjam parlamenta wairakumam, tad kabinetam neatleef nekāš zitiš, tā nekawejoſchi atkaħpteeš, jo pret winu ir

neween parlamenta wairakums, bet pašču wehletaju wairakums; turpretim, ja wehlešchanas dod jaunu wairakumu parlamentā, kas pabalsta ministru kabineta politiku, tad politiskais suverens,*) tauta, ir iššķīhris konfliktu ministru kabinetam par labu. Pateizotees šchim lihdselkim — apelazijai pee tautas**) — kabinets ir sawu waru nostiprinajis, bet parlaments daku no sawas leelās waras šaudejis; kabinets wairš naw parlamenta „padewigais kalps“, bet pašču labu reisi šchi parlamenta wadonis, kuram parlamenta wairakums weenprahtigi šelo. Audšis ir ari tautas politiskais šwars, jo wišpahrigas wehlešchanas pehz parlamenta preešchlaižigas atlaišchanas ir pateesibā neteescha tautas nobalsošchana jeb referendums par to jautajumu, kursch bij išfauzis prinzipielo domu štarpihu stary ministru kabinetu un parlamentu.

Bet ari tas wehl naw wišš; pehdejā laikā (wišmas pehdejā laikā pirmš kara) bij nomanama ari sinama ewoluzija jeb pahrweidošchanās pašča ministru kabineta usbuhwē. Anglu kabineti ir parasti štipri plaschi (ap 20 zilweku); formali wišseem kabineta lozekleem ir weenadas teesibas, bet faktiski winu loma kabinetā nebuht naw weenada. Parasti šchi leelā kabineta eekšeenē bij nowehrojams masaks „eekšejais kabinets“, fastahwoššs no premjera un 3—4 špehjigatajeem kabineta lozekleem; un šchi masa jeb eekšejā kabineta rošās parasti atrodās wal dibas politiskā wirseena noteišchana. Somehr lihds karam šchi praktika wehl nebij nodibinajusēs tiktahl, lai eeguhtu konstituzionalo pašču teesibu atšihchanu; wina tifat war noderet tā wišjaunakais peemehrs tam, zil eewehrojami sem apstahkleem war tihri praktiskā zela pahrweidotees faktiskā konstituzija, neatstahjot pee tam nekahdas pehdas formalajā (rakstijajā) konstituzijā.***)

*) Anglijā juridiskais suverens, sam pehz konstituzijas peeder augstākā walsts wara, ir „karalis parlamentā“ (the king in parliament), i. i. karalis kopā ar parlamentu; tauta ir politiskais suverens tapehz, ka winat faktiski peeder augstākā walsts wara. V a t w i j ā tauta ir neween politiskais, bet ari juridiskais suverens.

**) Formali šchis lihdselkis wehl arweenu ir karala prerogatiwa un parlamentu atlaisht war tilai karalis; bet faktiski tas weenumehr noteet us ministru kabinetu lehmumu.

***) Sal. Sidney Low, The Governauce of England, third impression, šewišchi 9. nodata: „The prime minister and the inner cabinet.“

4. Teescha tautwaldiba. Referendums un tautas inziatiwa.

Demokratija jeb tautwaldiba war buht teescha un neteescha. Teescha tautwaldiba ir atrodama tanis walstis, kur wisi pilnteesfigee pilsoni war nemt teeschu dalibu walstis dsihwes swarigako funtziju realiseschanâ, peem. likumdoschanâ, lihgumu rattifizeschanâ u. t. l.; neteescha demokratija turpretim pastahw tanis walstis, kur tautas peedalishanâs walstis waras realiseschanâ aprobeschojas ar preekschstahwju eewehleschanu. Neteeschâ demokratijâ augstakais aktiwais walstis waras organs ir tautas preekschstahwju sapulze (parlamentis), teeschâ demokratijâ turpretim wismas daschâs no swarigafajam walstis waras funtzijam augstakais aktiwais walstis waras organs ir tauta pate, t. i. wisi pilnteesfigee pilsoni. Neteeschâs demokratijas galweene weidi ir — konstituzionala un parlamentara republika un parlamentara monarchija. Uri teeschâ demokratija war peenemt daschadus weidus, jo tautas aktiwâ peedalishanâs walstis waras funtziju realiseschanâ war buht daschada. Preekschejâ nodalâ redsejam, ka wairafâs walstis tauta teeschi realise satwerkmes waru, t. i. tauta pate isdod waj grosa walstis augstako likumu — konstituziju; te mums jau darišana ar weenu no teeschâs tautwal ibas weideem, lai gan te tautas, kâ augstakâ walstis waras organa, aktiwâ darbiba parahdas wehl famehrâ reti, tilai pehz wairakeem gadeem reis. Dauds beeschafi parahdas tautas aktiwâ peedalishanâs walstis dsihwê tur, kur ari likumdoschana atrodas tautas paschas rokâs; Schweizës kantonos tautas nobalfošana par likumprojekteem parasti noteek 2 reis gadâ (pawafari un rudeni; Bernes konstituzijas 7. p., Zûriches konst. 30. p. u. 3.). Tahlak, tauta war nemt teeschu dalibu neween likumdoschanâ, bet ari waldibas aktoš, peem. starptautiskri lihgumu apstiprinâšanâ, aishnehmumu nolemschanâ u. 3. Wisrealafi un wizaktiwaki tautas suwerenâ wara parahdas tur, kur wisi pilnteesfigee pilsoni war sapulzetees weenkopus un lemt par wisam walstis leetam. Sâ tas bij Athenu demokratijâ, kur tauta, sapulzedamâs sahtigt il pa 9 deenam, bij pastahwigs un wisai aktiwâs augstakais walstis waras organs.

Teeschu tautwaldibu tihrà weidâ fastopam ari muhsu deenâs, lai gan tilai nedaudsâs masâs walstinâs, — feschos Schweizës kantonos (Uri, Glarus, Obwaldenê, Nidwaldenê, Inner-Rhodene un Auffer-Rhodene). Scho walstinu eedsihwotaju flaits kneedsas

tikali daschos desmit. tuhlfstoschos, tamdehl ari wiseem pilfoneem tur eespehjamš kapulzetees weenâ kopigâ tautas kapulzê, tâ sautajâ Landsgemeinde. Tomehr ari te beeschi kapulzetees ir apgruhtinoschi, un fahrtejas tautas kapulzes noteel tikali reisi gadâ, parasti maija mehnesi, kahdâ peeteefoschi plaschâ un kapulzei no-derigâ eelejâ. Bes tam war tikt fasauktas ari ahrfahrtejas kapulzes, ja sewischla wajasfiba to prafa. Rahrtejas (gada) kapulzes noteel loti fwinigi, pehz sinama zeremoniala, eewehrojot fenâš paraschas, peem. Auffer-Rhodenê pilfoni kapulzejas „swehtku drehbêš gehrbuschees, ar eerotscheem rokâ.“*) Sapulzi wada kantona augstakais eerednis, Landammanis; pilfoneem pascheem ir teefiba eelustinat apspreešamos jautajumus un eefneegt preefšlikumus, bet protams, ka tik leelâ kapulzê gruhti ir isschirt leetas bes eepreefšejas sagatawoschanas. Schai tautas kapulzê isspreešamo leetu eepreefšeja sagatawoschana teel usizeta Kantona Padomei un kantona augstakajeem eeredneem. Padome teel eewehleta, balsojot pa wehlešchanu eezirkneem, eeredni (ministri) teel eewehleti tautas kapulzê us weenu gadu. Padome ir papildu likumdewejs organs; wina issrahdâ likumprojektus, atļauj fahrtejus kreditus, kontrolê isbewumus, un eezel sematos eerednus. Likumprojekti teel issrahdati tâ us Padomes iniziatiwi, tâ ari us pilfoni paschu iniziatiwi. Tautas kapulzê pirms likumprojektu balsoschanas teel atļihtas ari debates (isnemot Auffer-Rhodenî, kur kapulzes plaschuma dehl debates neteel peelaistas); balsoschana noteel ar roku pazelschanu; gadijumos, kad balsoschanas rezultats nešaidrs, pilfoni weeglataš balsu faskaitišchanas dehl šadalaš pa grupam. Bes likumprojektu balsoschanas, tautas kapulze apstiprina ari budšetu, lemj par projekteteem aisnehmumeem, peenem sinojumus un norehktinus no eeredneem, kas pagahjuschu gadu bijuschi amatos; eewehl nahšoscham gadam eerednus, kuri turpat tautas kapulzê nodod fwinigu amata swehraftu u. t. t.

Schis teefšas tautwaldibas weids ar wisu pilfoni kapulzeschanos weenâ kopejâ kapulzê, protams, ir eespehjamš tikali neleelâš walstinâš. Bet Schweizerš tauta ir eeweduse praktikâ ari wehl otu tautwaldibas weidu, kursch dod eespehju peedalitees likumdoschana un šwarigu waldischanas jautajumu isschirtšchana wiseem pilnteešigeem pilfoneem ari leelakâš walstis, kur wint leelâ škaita dehl newar kapulzetees weenâ kapulzê. Tas ir referendums jeb wisas tautas nobalsoschana, kas lihdsâš tautas preefšstahwibas eestahdei pastahw wifos pahrejos Schweizerš kantonos un Schweizerš federazija. Referenduma nošaufums radees Schweizê widus laikos, kad neatkarigees kantoni bij aweenojuschees lihgâ, kuras zentralais organs bij weentahrscha atsewischku kantonu preefšstahwu jeb delegatu kapulze. Schee

*) A. Дюнан, Народное законодательство в Швейцарии, стр. 6.

delegati pirmo reiš parasti šapulzejās, lai išklausītu apspriestamās leetas jeb išķētramos jautājumus, un par teem sīnotu šawām tautam; tā tad šapulzejās „dehlišklausīšanas un sīnosšanas“, un šchis ušdewums tika no daschu walstju sekretareem šcho delegatu instruzijās atšimets latinu waloda „ad audiendum et referendum.“ Pehz delegatu sīnojuma jautājumi tika išķērti atšewišklos kantonos, un delegati, dabujuschi jaunus mandatus ar noteikteem ašrahbijumeem, tā wineem balsot, šapulzejās atkal, lai peenemtu kopīgu lehmumu. Tā tad jau šchis pirmatnejais referendums šatureja fewi tautwaldibas ideju: lemsšanas teesibu lihgas (kantonu šaweenibas) leetas kantoni nenodewa wis delegeatem, bet patureja šcho teesibu paschi.

Somehr šchim wezakajam Schweizē referendumam naw teescha nepahrtraukta šakara ar tagadejo muhsu laiku referendumu. Modernais demokratiskais tautas nobalšošanas instituts jau pirms Schweizē tika leetots Seemel-Amerikas atšewiškšajās walstis konstituzijas referenduma weidā (peem. Massatschusetā 1780. g., Ņju-Hempšhirā 1784. g.), tāpat arī Franziā Leelās rewoluzijas laikā, kur rewoluzionārās konstituzijas, šahlot ar konwenta išstrahdato konstituziju (1793. g.),*) tika peenemas wisat tautai nobalšojot. Bes tam, 1793. gada konstituzija paredseja arī tautas teeschu peedalššanas wentahrscho likumu peenemšanā šekoshā formā: wisus likumprojektus, kas peenemti no likumdewejas eestahbes, wajasēja išsuhit pa wiseem departamenteem un komunam; ja 40 deenu laikā neeenahku peeteekoschi daudz protestu — likumprojekts nahl špekā tā likums, ja turpretim šchini laikā departamentu leelatajā dašā ne masal tā desmitā daļa no pilsonu komunalajām šapulzem eesneeds protestus, likumprojekts teel likts uš tautas nobalšošānu. Balsu šastaiššana tika išdarita tahdejadi, ka par likumprojektu tika škaititas neween tās balsis, kas pateesham par likumprojektu nodotas, bet arī wisu to pilnteesigo pilsonu balsis, kuri balšošānā nemas nebij peedalijuschees. Šchis nobalšošanas weids teel šauktis par tautas weto, tapehž ka pee tahdas balsu škaitiššanas itkā jau eepreešch teel peenemts, ka tauta ir par likumprojekta peenemšanā, un winai wajassetu ušstahtees fewiškli energiski un nodot loti daudz balsu pret, lai balšojamais projekts tiktu atmešts waj balšojamais jautājums išķērtis negatiwi. Tapehž arī šchis nepilnigais referenduma weids, kurš gan 19. gadušimtena pirmajā pušē išplatijās wairakos Schweizē kantonos (S. Gallenā 1831. gadā, Baselē 1832, Wallisā 1839, Luzernā 1841, Turgauā 1841. g. u. 3.), wehlat tika atmešts un tagad wairs nekur neteel leetots. Šahlot ar 19. g. šimtena widu Schweizē teel westa zihna par

*) Ša bij pirmā leelas tautas nobalšošana: par konstituziju bij nodotas 1.801.918 balsis. pret 11.610.

referendumu wina tihrajā weidā; un tagad mehš, lihdsās konstitūzijas referendumam, atrodam arī likumdošanas referendumu tā wisoš Schweizes kantonos, tā arī federāzijā, pē tam wina diwejos weidos — tā obligatoriskō waj fakullatiwo referendumu. Waadta kantonā referendumš tika eewests jau 1845. g., Luzernā 1846. g., Baselē-Semē*) 1863. g., Zūrihē un Bernā 1869. g., Baselē-Vilshētā 1875. g., Genfē 1879. g. u. t. t. Zūrihes 1869. g. konstitūzijas 30. p. nosaka: „Diwreis gadā, pawasari un rudeni, teef likti us tautas nobalfošanu kantonā Padomes likumdošanas akti. Steidsamibas gadījumā war nolikt ahrfahrteju balfošanu. Tautas nobalfošanai peekriht:

1) wisi konstitūzijas grofiskānas projekti, likumi un lihgumi;
2) tee Kantonā Padomes lehmumi, kuruš wina newar peenemt galigi;

3) lehmumi, kuruš Kantonā Padome (lai gan pehž konstitūzijas 31. p. waretu peenemt galigi, tomehr) us paschas wehlešanas nobod tautas nobalfošanai.**)

Šhiniš noteikumos mehš redsam obligatoriskō referendumu, tur sinamos konstitūzijā paredsetos gadījumos tautas nobalfošana ir nepeezeschami wajadsiga, tā ta peem. likumi, wis-pahrigi rihfojumi, lihgumi u. t. l. eegubht spehtu tikai tad, ja wini tautas nobalfošanā ir peenemti no paschas tautas. Jau atsihmejam, ka obligatoriskš konstitūzijas likumu referendumš pastah wisoš Schweizes kantonos un federāzijā. Obligatoriskš referendumš arī zitoš, konstitūzijā noteiktos, gadījumos pastah apmehram pušē no Schweizes kantoneem. Zitoš kantonos, tā arī federāzijā, lihdsās obligatoriskajam konstitūzijas referendumam, pastah fakullatiwais referendumš zitoš jautajumos, parasti weentahršcho likumu nobalfošanā us paschas tautas wehlešanas. Tā peem. Schweizes federāzijā katrs likums, kas peenemts no Federāzijas Sapulzes, tā arī latra Federāzijas Sapulzes rezolūzija, turai wispahriga nosihme, jaleef us tautas nobalfošanu, ja to peeprafa ne masal tā 30.000 pilsonu, waj ne masal tā 8 kantoni. Preefš eepasihšanas ar Federāzijas Sapulzes peenemteem likumeem un wispahrigem lehmumeem tautai teef dots 90 deenas laika; ja šhini laika teef eefneegts tautas nobalfošanas peeprafijums, atteezigeē likumi waj lehmumi teef likti us tautas nobalfošanu; ja tahds peeprafijums neteef eefneegts, likumi un lehmumi pehž 90 deenu istezeschanas eegubht spehtu bes tautas nobalfošanas. Te tā tad peenemts, ka gadījumos, kur tauta neprotestē pret likumdewejas eestahdes peenemto likumu waj wispahrigu lehmumu un noteikti nepeeprafa winu nobalfošanu, tur tauta ar sawu klufuzešanu ir israhdijsē atteezigan

*) Ir divi Baseles kantoni: Baselē-Vilshets un Baselē-Semē.

**) А. Дюнан, Народное заимоподательство въ Швейцарии, Ipp.

likumam waj lehmumam sawu peeprifchanu un wina zaur to itla apstiprinajufe. — Tapat ari atfewifchloš kantonos, kur eewestš fakultatiwais referendums, konstituzijā noteiktš pilsonu staitš*) war peeprasit tautas nobalfofchanu. Laitš, kurā war referendumu peeprasit, atfewifchloš kantonos parasti ir 30 deenas pehz likuma waj lehmuma publizeschanaš; pate nobalfofchana teef iswesta nahfofchāš 40—45 deenāš.***) Tā tad fakultatiwais referendums atšchīras no obligatorifkā zaur to, ka tautas nobalfofchana teef iswesta tikai tad, ja noteiktš skaitš pilsonu to peeprafa. Pehz U. Dünana domam, to war peerehkinat fakultatiwajam referendumam par sinamu preefschrozibu, jo te tauta (ja ween wina wispahrigi naw pahraf kuhtra un inerta sawu teefšbu realifeschanaš) ir speesta pateefcham arti interesetees par likumeem: wajag eepafihtees ar publizetajeem likumeem, toš apluhkot un ištirfat, lai redsetu, waj wini ir peeteefošchi apmeerinošchi un peenemami bes tautas nobalfofchanaš, jeb waj wini issauz deefgan daudf schaubu, eebildumu un protestu, kas dod pamatu peeprasit tautas nobalfofchanu.

Praktika rahda, ka tauta isleeto sawas referenduma teefšbas deefgan plaschos apmehros. Schweizēš federazijā no 1874. g. lihds 1895. gadam tika isdoti 182 likumi, no teem 20 uš tautas pašas wehlefchanoš (isiteiktu peeprasijumā ar ne masaf tā 30,000 pilsonu parafsteem) tika likti uš tautas nobalfofchanu, pee tam 6 no wineem tika peenemti, bet 14 atmešti. Tai pašā laikā wifai Schweizēš tautai nahzās balšot ari par 10 Federazijas konstituzijas grofšchanaš projekteem, no kureem 6 tika peenemti, 4 atmešti. Apmehram ar tahdu pat aktiwitati referendums teef peeleetots ari atfewifchloš kantonos; tā peem. S.-Gallenē, kur pašahw fakultatiwais referendums, no 1863. g. lihds 1894. g. uš tautas pašas wehlefchanoš referendums šelmigi iswestš 16 gadijumos. Wehl aktiwati tautas nobalfofchana teef iswesta, protams, tanis kantonos, kur pašahw obligatorifkaiš referendums. Tā peem. Zūrihēš katru gadu noteef diwas fahriejas tautas nobalfofchanaš, pee tam katreiz nahfas nodot balšis par 3—4 waj wairaf likumprojekteem. 24 gadu laikā, no 1869. g. lihds 1893. gadam Zūrihēš tautai, uš Kantona Padomes preefschlikumu, nahzās

*) No 500 lihds 6000, peem. Zugā 500, Schaffhausenē 1000, Genjē 3 500, Tessinā 5000, S.-Gallenā 6000 u. t. l.

**) Ar fakultatiwo referendumu naw jāsajauz tee gadijumi, kur Kantona Padome uš sawu wehlefchanoš nodod tahdu leetu tautas pašas isšchīfchanaš. Dewinos kantonos (Argauā, Turgauā, Zūrihēš, Soloturnā, u. z.) ir konstituzijas paredjēts, ka Kantona Padome, ja wairafums tam peeprifht, war nodot tautas nobalfofchanaš arti tahdās leetas, kuras eetilpst Padomes pašas kompetenzē. Zugā pat Kantona Padomes trešchai daļai ir teefšba peeprasit tautas nobalfofchanu tahdās leetās, kas zitadi peeprifhtu Kantona Padomes isšchīfchanaš. Sal. A. Дюнан, Народное законодательство в Швейцарии, Ipp. 59.

balſot par 128 likumprojekteem, no teem 99 tika peenemti un 29 atmesti. Bernē no 1869. g. līdz 1896. g. tauta balsoja par 97 likumprojekteem, no kureem 69 tika peenemti, 28 atmesti.*) u. t. l. Schēe ſkaitli rahda, ka referendums Šveicē naw wiš tulkſha formalitate, bet ir pilnigi darbigs demokratišs instituts, kuruš dod tautai eespehju organisetā weidā realiset ſawas ſuwerena teeſibas un galigi lemt par ſwarigafajeem walſis dſihweš jautajumeem.

Loti wehrtigs referenduma papildinajums ir tautas in-
ziatiwa, t. i. tautas teeſiba eekustināt, iſtrahdāt un eesneegt
preekſchlikumuš, kaš leefami uš tautas nobalſoſchanu. Referen-
dumā, beš tautas inziatiwas, tauta dabū iſteiktees par projekteem,
kaš winai jau gatavā weidā teel likti preekſchā no tautas preekſch-
ſtahwibas eestahdeš. Inziatiwa turpretim dod tautai eespehju
aktiwaki peedalitees walſis dſihwē, nemot teeshu dalibu balsojamo
projektu iſtrahdaſchanā. Prinzipialā ſind tautas inziatiwa pil-
nigi atſchkiras no tā ſauttās petiziju teeſibas. Petiziju teeſiba dod
pilſoneem eespehju greestees pee likumdewejas eestahdeš ar aſ-
rahdijumu waj luhgumu; petizija war eetwert ari noteiktu preekſch-
likumu, pat likumprojektu; bet waj dot eesneegtajam preekſchli-
kam tahtlaku wirseenu, waj ne, pat waj wišpahrīgi peegreest pe-
tizijai lahdu wehribu, taš atkarajas no likumdewejas eestahdeš;
te tā tad likumdeweja eestahde (tura ſaſtahw gan iſ tautas pa-
ſchas wehleteem preekſchſtahweem) ir noſtahdita walſis waras or-
gana lomā, tauta turpretim teel noſtahdita winas nezeenigā luh-
dſoſcha apatſchneeka lomā. Tapehž ari pateeſcham demokratiſtā
walſti tā ſauttajai petiziju teeſibai naw weetas. Tautas inziatiwa
turpretim ir pilnigi ſaſtanā ar demokratijas pamatprinzipu, jo te
parahdas tautas teeſiba nemt teeshu aktiwu dalibu walſis dſihwē.
Inziatiwas teeſibas peeder konſtituzijā noteiktam ſkaitam pilſonu
(parastl daschi tuhkſtoſchi) un parahdas diwejos weidoš:

1. Inziatori eesneedš tautas preekſchſtahwibas eestahdei
gatawu iſtrahdatu projektu. Tahdā gadījumā ſchis projekts ne-
pahrgroſitā weidā teel likts uš tautas nobalſoſchanu; tautas
preekſchſtahwibas eestahde ſchini gadījumā ir tikai ſtarpneezibas
inſtanze. Weenigais, ko tautas preekſchſtahwibas eestahde war
darit, ja wina nepekriht inziatoru eesneegtajam projektam, ir taš,
ka wina reiſā ar inziatoru eesneegto projektu war likt uš tautas
nobalſoſchanu ari ſawu paſcha projektu (t. i. projektu, kaš iſtrah-
dats no tautas preekſchſtahwibas eestahdeš); tahdā gadījumā
tauta balſo par diweem paraleleem projekteem, no kureem weenu
peenem, otru atmet, waj ari atmet abuš (par abu peenemſchanu,
protams, newar buht runa).

2. Inziatori eesneedš ſawu preekſchlikumu ne iſtrahdatā

*) Cf. A. Лоуэлле, Правительства и политич. партін в Зап. Европѣ, sp. 413.

weidâ, bet tikai wiſpahrigos wilzeenos. Ja tautas preekſchtahwibas eestahde peekriht eefneegtajam preekſchlikumam, wina iſſrahda atteezigu projektu un, pawaditu no inziatoru motiweem un tautas preekſchtahwibas eestahdes paſkaidrojumeem, leef uſ tautas nobalſoſchanu. Ja turpretim tautas preekſchtahwibas eestahde nepeekriht inziatoru preekſchlikumam, teef likts uſ eepreeſcheju tautas nobalſoſchanu jautajums, waj tauta atrod preekſchlikumu par wajadſigu, waj ne. Ja tauta iſſafas pret preekſchlikumu, wiſſch, protams, attriht; ja turpretim tauta iſſafas par labu preekſchlikumam, tad tautas preekſchtahwibas eestahdei noteikta laika (peem. 6 mehneſchos) wajag iſſrahdat atteezigu projektu ſaſſana ar inziatoru preekſchlikuma wiſpahrigajeem aiſrahdiſjumeem un likt uſ tautas nobalſoſchanu.

Ra noteikti demokraſiſts inſtituts, kurſch ſtipri weizina tautas paſchdarbibu un politiko aktiwitati, tautas inziatiwa eegubſt demokraſiſtajas walſtis arweenu leelatu peekriſchanu, un ſahſot ar 1845. gadu, kad wina tika eewesta Waadta kantonâ, ir iſplatiſis neween wiſa Schweizê, bet jaunata laika iſplatas ar S.-Amerikas walſtis.

Ras atteezas uſ referenduma preekſchmetu, tad tur ir nowehrojama deefgan leela daſchadiba. Daſchos kantonos tautas balſoſchanai teef noboti tikai likumi materiala noſihmê; zitos kantonos referendumam padotti neween likumi, bet ari lihgumi (peem. Zürichê, Luzernâ u. 3.). Budſcheta balſoſchana no tautas paſchas tagad ir atmeſta (agraf tika praktiſeta Bernê u. 3.), tomehr ſinaiſchu referendums, t. i. tautas nobalſoſchana par jautajumeem, kas atteezas uſ walſis ahrfahrtejeem iſdewumeem, aiſnehmumeem, nodokleem u. t. l. tani waj zita weida paſtahw wiſos kantonos. Glaruſa un Nidwaldenê walſis ihpaſchums newar tikt pahrdots beſ tautas peekriſchanas; Genê, Obwaldenê un Uri kantonâ tautas peekriſchana wajadſiga katram walſis aiſnehmumam, zitos kantonos tautas peekriſchana wajadſiga tikai teem aiſnehmumeem, kuri pahrfneeds noteiku ſummu, peem. Nidwaldenê 6000 franku, Soloturnâ 500,000 fr., Argauâ 1,000,000 franku u. t. l. Tapat gandrihs wiſur tautas peekriſchana wajadſiga wiſeem ahrfahrtejeem nodokleem, t. i. wiſeem jaunajeem nodokleem, kuri pahrfneeds agraf peenemto likumu noſeikumus. Bernes, Genes, Walliſa, u. 3. konſtituzijas taiſni noſata, ſa katrs nodoklis war tikt eewahſis tikai tad, kad wiſſch apſtiprinats no tautas; Argauâ tauta balſo par katru nodoklu paaugſtinajumu, kas par $\frac{1}{2}\%$ pahrfneeds agrafos nodoklus, pee kam Kantonâ Padomei jadod motiwets paſkaidrojums par mehrkeem, kureem tikſ leetotas no paaugſtinata nodokka eenahſuhas ſummas. Parasti uſ tautas nobalſoſchanu jaleef ari wiſi noteikta leeluma jaunee walſis iſdewumi, kas pahrfneeds eepreeſchejo budſchetu, ta ahrfahrtejee (weenreiſigee), ta ari periodiſkee. Scho iſdewumu ſummas, kuras jaapſtiprina tautai

paschai, daschados kantonos ir daschada leeluma, tà peem. preefsch weenreisigeem isdewumeem: Bernè un Waabtà 500,000 fr., Zürichè un Argauà 250,000 franku, Soloturnà un Graubindenè 100,000 fr., Wallisà 60,000 fr., Turgauà 50,000 fr. u. t. t., preefsch periodisfeem (ifgadejeem) isdewumeem: Argauà 25,000 fr., Zürichè, Luzernà, Graubindenè 20,000 fr., Soloturnà un Schafhausenè 15,000 fr., Turgauà 10,000 fr. u. t. t.*)

Ras atteezas us referenduma isplatishanos ahrpus Schweizes, tad jau atsihmejam, ka konstituzijas referendums ir isplatits ari Jaunàs Pasaulès demokratijs, Seemel-Amerikà un Austra-lijã. S.-Amerikas Saweenoto Walsju atfewischtajos shtatos bes tam stipri isplatita tautas nobalsoshana finanschu jautajumos; ta peem. daudsos shtatos tautas peekrishana wajadsiga walsis aifnehmumeem, kas pahrfneeds konstituzijã paredseto normu, walsis ihpashumu atfawinaschanai, jauneem nobolkeem, noteiktu sumnu pahrfneedsoscheem ahrfahrtejeem walsis isdewumeem u. t. l. Atfewischtos gadijumos ir nahkuse preefschã tautas nobalsoshana par wehleschanu teesibu peeschkirshanu seeweetem, teefneschu wehleschanu u. t. t. Bet ar 19. g. fimentu beigam tautas inziatiwa un fakultatiwais referendums wispahrigã weidã kahl isplatiites wairakos shtatos; tà peem. Deenwidus-Dakota 1898. g. peenehma konstituzijas papildinajumu, kas pareds fakultatiwa referenduma un tautas inziatiwas eeweschanu; schim paraugam sekõja Uta 1900. g., Oregona 1902. g., Newada 1904. g.*)

* * *

Lai nowehrtetu referendumu, japaluhkojas us wina prinzipielo wamatoshanu un wina peeletoshanas praktiskajeem rezultateem. No prinzipielã weedõlla luhkojotees, referendums ir konsekwenti demokratisks instituts, kura tautas suwerenitates prinzipis atrod pilnigi realu iteiksmi. Teeschas tautwaldibas teorija tika atihstita jau 18. gadu fimentu no pasihstamã Schan-Schaka Russõ, fewischki traktatã par Sabedrisko Lihgumu (Contrat Social, 1763. g.). Peeschkirdams suwerenitati weenigi paschai tautai, kura nodibina walsi us wispahrigas weenoschanãs jeb sabedriska lihguma pamateem, Russõ tahlat loti noteikti un stingri aistahw domas, ka tauta neween newar atfawinat suwerenitati (t. i. atteiktees no sawam walsis waras teesibam), bet newar ari deleget suwerenitates realisheschanu kahdam nebuht organam, starp zitu, ari likumdeweju waru newar ustizet iswehleteem preefschtahwjeem. „Tã tã suwerenitate ir wispahrigas gribas realizazija, tad winu newar ne atfawinat, ne deleget. Deleget (t. i. nodot us laiku ziteem) war waras funkcijas, bet ne gribu.“ Tautas griba newar tilt faistita

*) St. A. Дюнан, Народное законодательство в Швейцарии, стр. 64 un 65.

*) Ю. Гачек, Общее государственное право, II, стр. 107.

us nahkoschu laiku. Bet ja tauta nobod sawas gribas realizeshanu ziteem un apsolas paklaust, „tad wina, pateizotees schim aktam, isirst, saudē tautas ihpatnibu: lihds ko rodas lungs, naw wairs suwerena, un no tās minutes politiskā weeniba ir ispostita.“*) Zita weetā Ruffo saka: „Lūmī pehz sawas buhtibas naw nekās zīs, kā pilsonu kopdshwes noteikumi. Tautai, kura ir likumam padota, paschai ari wajag likumu isstrahdat; tikai teem, kas ir apweenoti walsti, peeder teesiba regulet sabeedrisko dshwi (II gr., VI. nod.).“ Wehl noteiktai Ruffo aisstahw teeschu tautwaldibu III. grahamatas XV. nodala, tur winsch starp zitu saka: „Suwerenitate newar tikt delegeta nekam gluschi tapat, ka wina newar ari tikt atfawinata: winas buhtiba atrodas wispahrigaja griba, bet gribu newar deleget; griba ir waj nu weena un ta pate, waj ari zita, wideja te naw. Tapehz tautas wehletee deputati naw un newar buht tautas preekschstahwi, wini ir tikai tautas pilnwarotee; wini neta newar nolemt galigi. Neweens likums naw ihstis, ja winsch naw apstiprinats no paschas tautas; tas nemas naw likums... Anglhas tauta doma, ka wina ir brihwa; wina ruhgti maldas: wina ir brihwa tikai parlamenta wehleschanu laika, bet lihds ko deputati ir ewehleti, — wina ir wehrgs, wina naw wairs nekās.“

Lihdsigu eestatu mehš atrodam ari pee praktiskeem politikeem, kuri pee referenduma isweshanas dshiwē greech wehribu ari us jautajuma prinzipielo pusē. Sa peem. jautajums par referenduma eweshchanu S.-Gallenas kantonā issauza paschas debates, pee kam wisu partiju preekschstahwi weenprahgti atsina tautas suwerenitates prinzipu. Bet tahlak domas schiras; daschi atrada no prinzipielās puses par pilnigi peelaischamu, un no praktiskās puses par leetderigu un eeteizamu — nodot wisu walsts waru tautas preekschstahwiba, „kuras pareisa organizacija war pilnigi nodroschinat tautas pateesu labklahjibu.“ Daschi turpetim, un starp teem wisnoteiktai demokratu wadonis Diogs, kategoriski aisstahweja paschas tautas teeschu peedailschanos likumdoschana. „Suwerens ir tas,“ teiza Diogs, „kura rokās atrodas augstaka walsts wara: wina griba ir likums. Bet te ziti runa par delegetu suwerenitati, kas naw nekās zīs, ka walsts waras nodoschana zitās rokās. Kas sawu augstalo waru ir nodewis zitam, tam wina wairs nepeeder, un es apgalwoju, ka tur, kur likums isdod kantonu padome (t. i. preekschstahwu sapulze), tur konstituzija ir meli.“*) No mums aisslihd patš galwenais prinzipš, pate leetas buhtiba. Par tahdu prinzipu grib ufstahdit tautas labklahjibu. Galwenais ir ne labklahjiba, bet teesibas... Es beedinu no lab-

*) Ziteju pehz freemu tulkojuma: Жан-Жак Руссо, Общественный договор, перев. А. К. Дживелегова, II grahamata, 1 nod. lpp. 42.

*) Pehz Dioga domam, tahdās walstis (kur likums isdod tautas preekschstahwiba bes tautas teeschas peedailschanas) meli ir konstituzijas formula, ka suwerenitate peeder tautai.

tlahjibas prinziwa, — par wadoscho pawedeenu war noderet weenigi teefibas.***)

Tà tad Ruffo un Dlogš usstahda apmehram weenadas pamata tefes: 1) Suwerenitate peeder tautai, un tautai ir neapšchaubamas teefibas pašai šawu šuwerenitati realifet. 2) ja tauta nobod šawu šuwerena teefibu realifefchanu likumbewejai eestahdei, wina ir fawas teefibas eerobefchojufe un eezehlufe fewlungu waj aifbildni. — No demokratišas weedokka pret šchim tešem naw to eebilst, un konfekwenti demokrati tapehž aifstahw teefchu tautwaldibu (referenduma un tautas inizatiwas weidà) wišpirms prinziwa dehl. Apšchaubit tautas šuwerenitates un demokratišas prinzipus muhfu deenàs ir gruhiti pat nedemokrateem; tamdeht referenduma kritika parasti teel wehrsta ne uf ši instituta prinzipielo, bet praktifko puš. Wišbeefchaft leetotee eebildumi pret referendumu ir fetofhee:

1. Uri referendums newar titf eeflatišs par pilnigu tautas gribas išteizeju, tamdehl ta daudsi pilsoni atturas no balsofchanas. Tà peem. Bernè tika 30 balsofchanàs no 97 bij peedalijufchees pilsonu leelata dala, un lihds 1888. gadam tika weens likums bij dabužis pateefcham wairaf ta puš no wišu pilsonu balsim; wišpahrigi lihds pagahjušcha gadu šimtena dewindesmitajeem gadeem Bernè zaurmehrà tika 43% pilsonu nehma dalibu tautas nobalsofchanàs. Otru tamlihdšigu peemehru sneeds Bafele-Seme, kuras konstituzija lihds 1892. g. atfino par pilnteefigam tika tàs tautas nobalsofchanas, kuras peedalijufchees wairaf ta puše no wišfeem pilnteefigajeem pilšoneem; 20 gadu laika, 1864. g. — 1884. g., tauta teit balsoja par 102 lukumprojekteem, no teem 48 tika peenemti, 26 atmešti, un 16 balsofchanas nedewa rezultata, tapehž ta balsofchana bij peedalijufchees masaf nekà puše no wišfeem pilšoneem. — Bet waram peewešt ari wairaf apmeerinoschus peemehrus; Šweizes federazijas referendums, kur tà tad nem dalibu wiša Šweizes tauta (wišu kantonu pilšoni), zaurmehrà peedalaš 60% wišu pilnteefigo pilšonu. Ušfewiškofs kantonos war ušrahdit wehl aktiwaku peedalifchanos, peem. Zürichè tautas nobalsofchanàs zaurmehrà peedalaš pahri par 70% pilšonu. Un tahda peedalifchanàs referenduma ir jau eefstatama par apmeerinofchu, ja eewehrojama, ta ari wišpahrigajàs tautas preefšstahwju wehlešchanàs reti kad peedalaš wajraf par 60% — 70% wehletaju. Beš tam ir pamats zerej, ta lihds ar kulturās lihmena pazelfchanos peeaugs tautas masu apšiniba un aktiwitate, un tà tad peedalifchanàs referenduma ar laiku paleelinafees.

2. Tahlat teel aifrahdišs uf neehrtibam, kas šaistitas ar pašču wišpahrigas nobalsofchanas šahrtibu. Referendums noteef beš ofizalam debatem un balsojamo projektu ištirfašchanas, tapehž.

**) П. Новгороцев, Кризис современнаго правосознания, стр. 179.

pilfoni daudsreis naw peeteekofchi pasihstami ar projektü un nodod sawas balsis neapsinigi. — Bet pirms balsošchanas tomehr war farihtot tautas sapulzes; kurās war istirsat balsojamos likumprojektus. Bet tam, Schweizē jau laikus pirms balsošchanas pilfoneem teel isfuhitīs balsojamo likumprojektu teksts drufatā weidā, pee lam daschu kantonu konstituzijas pat prasa, lai šheem teksteem buhtu peeweenoti iniziatoru motiwi un Rantona Padomes pasfaidrojumi.

3. Daschi, peem. prof. Esmens, aisrahda us to neehrtibu, ka referendums nepeelaisch balsojamā projektā islabojumus waj papilbnajumus; balsots teel par wisu projektu usreis,*) tamdeht pilfoni daschreis ir schaubās par to, waj nu balsot par likumprojektu, kura daschi atfewischi panti leelas nepeenemami, waj ari scho daschu pantu deht atmest wisu likumprojektu. — Bet, kā pareisi aisrahda otrs frantschu walsts teefibu teoretikis, prof. Dügi (Duguit), tas pats noteet ari parlamentos pee likumprojektu pehdesās balsošchanas, jo katrs likums ir sinama kompromisa rezultats, un naw tahdu likumu, kurus wisi deputati waj wifas frakzijas atrastu par weenlihds peenemameem un weenlihds labeem.

4. Teel aisrahditīs us to, ka referendums pamasinot tautas preekščstahwu atbildibas fajuhtu, tamdeht tur, kur lihdsās parlamentam pastahw referendums, parlamenta darba kwalitate pase-minotees. — Scho eebildumu ir gruhti pahrbaudit; tomehr ja eewehrojām, ka par tautas preekščstahweem tal parasti teel eewehleti apsinigakee pilfoni, tad gan gruhti peelaisht, ka referendums atstahtu nelabwehligu eespaidu us winu atbildibas fajuhtu.

5. Nereti aisrahda ari us to, ka referendums prasot prahwus isdewumus u n tautas energijas isfchleeschanu. Tā peem. weena tautas nobalsoshana Schweizēs federazijā, eeskaitot likumprojekta drukaschanu un isfuhitšchanu pilfoneem, ismaksajot zaurmehrā ap 150,000 franku. Pate nobalsoshana, fewischi pee fakultatiwā referenduma, kur eepreekšč teel westa agitazija un wahkti parakti deht peeprassjuma eesneegschanas preekščstahwibas eestahdei, isfauzot partiju zihau, politikstas kaislibas, prahtu ustraufumu u. t. t. — Us to referenduma peekriteji atbild, ka isdewumi referenduma organiseschanai attaisnojas ar to, ka tahdejadi tauta dabū eespehju peenemt labus, wehlamus likumus, un nowehrst newehlamu likumu eeweschanu. Ja tahds likumoschanas weids teel atsihts kā wairat fastanoschs ar tautas interesem, tad materialajeem isdewumeem te newar peedot isfchkiroschu nosihmi. Kas atteezas us politisko zihau, prahtu sawilnojumu u. t. L., tad ne katrs reis to nahkseeš atsiht par neleetderigu tautas energijas fchleeschchanu, jo sinama politiska aktiwitate, to modina un ustura rese-

*) Daschos kantonos, peem. Argauā, Luzernā, S.-Gallenā, balsis teel nodotas ne par wisu likumprojektu usreis, bet par atfewischleem pantteem. А. Дюнан, Ipp. 48.

rendums, ir preekšč tautas latrà sinà noderigata, nekà weenal-
dsiba un kuhtriba.

6. Beidsot, pehz referenduma rezultateem Schweizē daschi nowehrotaji taifa flehdseenu, ka tauta sawà masà ir konserwati-
wata, nekà winas preekščstahwji, un mehds israhdit schauru tau-
pibu atteezibà us tautas lihdsfleem, kapehz progresiwi likumpro-
jektii, kà ari tahdi, kuru isweschana prasitu prahwus isbewumus,
nereti teefot no tautas atmesti. Tà peem. prof. Esmens atrod, ka
„aplushtojot Schweizēs federalo likumdoschānu laimētā pehz likum-
doschānās sistemas pilnigās demokratisāzijas, kluhst deesgan skaidrē,
ka, lai gan referendums (kopā ar tautas inziatiwi) naw nodarijs
galu galā dauds launa, tomehr winsch ir aistawejis daudsu derigu
projektu peenemschānā...“) Pateescham, Schweizēs referenduma
praktikā ir peemehri, us kureem war atfauttees tee, kas zel pret
scho demokratisko institutu eebildumus pascha demokratisma wahrdā.
Tà peem. 1879. g. tika peenemts federalās konstituzijas papildi-
najums, kursch atjauno nahwes sodu. 1882. g. tika atmests likum-
projekts par epidemiju aplaroshānu, kà teel domats, tamdehl, ka
winā bij paredseta obligatoriska bahu poteschana. Tai paschā
1882. gadā Schweizēs tautas konserwatīvās tendenzēs parahdijās
atteezibā us zitu swarigu kulturās dshwes nosari — tautas isglih-
tibu. Federalā konstituzija (27 p.) nosata, ka elementarā isglih-
tiba ir padota laizigās waras kontrolei, un ka mahzibu pasneeg-
schānai tautskolās nedrihst buht konfessionāls raksturs, lai wišu
religiju behrni waretu apmellet skolu weenlihds brihwi, nezeeschot
sawu religisko juhtu aistahrschānu. Schis noteikums daudsoš kan-
tonoš netika ispidits; tapehz Federāzijas Padome nolehma isda-
rit skolu rewisiju un schini noluhkā dibinat tautas apgaismoschānās
ministra amatu federāzijā. Katoli un ortodoksalee protestanti tuh-
lin usfahka agitāziju pret schi lehmuma projektu („raditaki gribot
ismest religiju is skolām“), un schis projekts tika atmests ar leelu
balsu wairumu (par projektu bij nodotas 172 010 balsis, pret wīnu
318.139 balsis). — 1891. gadā tika atmests likumprojekts par pen-
sijam eeredneem, kas saudejuschi darba spehju, pee tam ar loti
leelu balsu wairumu (par projektu 91.851 balsis, pret wīnu 553.977
balsis). 1894. gadā tika atmests federalās konstituzijas papildina-
juma projekts par strahdneeku teešibu us darbu, u. z.

Tomehr war aistrahdit ari us zitadeem peemehreem, kur ar
tautas nobalshschānu Schweizē peenemti ari demokratiski un pro-
gresiwi likumprojekti. Tà peem. 1875. g. tika peenemts federalais
likums par ziwillaulību, neslatotees us plascho agitāziju pret wīnu;
1890. g. tika peenemts federalās konstituzijas papildinajums,
kursch pareds obligatorisku strahdneeku apdroschinaschānu, u. z.)*

*) Kreetu tulkojums: А. Эмен, Общія основанія Конституціо-
наго права, перев. под ред. Н. О. Бер. изд. 2. Гр. 304.

*) А. Лоуэлли, Правительства и политическія партіи, Грр. 410.

Neluhkajotees us ſcheem peemehreem, tomehr jaatsihst, ta Schweizees tauta wispahrigi tomehr ir konserwatiwaka, nekà winaš preeſchſtahwji, un referendumu tur drihsak war usluhkot ta radikalu projektü bremſetaju, nekà winau weizinataju. Ur to ari iſſtaidrojās taš apſtahlis, ta konserwatiwee politiki, kuri ſahſumà wiſai energiſki zihnišās pret referendumu, wehlaſ, pehz peeteekoſchi ilgoš referendumu iſmehginaſchanaš praktika, nebuht wairš naw wina neſameerinami pretineeki. Ir eeſpehjaš, ta zitàš walſtiš referendumu rezultati waretu buht ari zitadi, nekà Schweizè; bet wiſmaš ari Belgija un Anglija, žif war ſpreeſt, konserwatiwee politiki gaida no wina tahduš paſchuš rezultatuš, ta Schweizè. Anglija par referendumu iſteizàš ne tilai tahdi konserwatiwi teoretiki, ta peem. prof. Daiſi (Dicey), bet ari konserwatiwee praktiſtee politiki, kuri iſbihdija un aiſſtahweja referendumu ideju 1910.—1911. gadoš, tad Anglijaš ſabeedribu uſtrauza konſtituzijaš konſlitšs ſtarp parlamenta abam palatam*).

Referenduma praktiſtee rezultati, kuri apmeerinaja ſchi demokratikà inſtituta konserwatiwoš pretineekuš, ne gluſchi apmeerinaja wina demokratikoš peekritejuš. Tomehr, pehz Schweizees referendumu pehtitaju Rurti un Dänana leezibaš, „ja ari referendumš naw apmeerinajiš wiſaš zeribaš, tad tomehr Schweizè naw wairš neweenàš politikaš partijaš, kura wehletòš wina iſnihzinaſchana.“ Starp zitu, demokrati war buht apmeerinati ar to wiſai labwehligo audſinoſcho eeſpaidu, kahdu, pehz objektiwu nowehrotaju leezibaš, referendumš atſtahj uš tautu. Ša peem. Rurti, nowehrteamaš referendumu praktiſkoš rezultatuš, ſtarp zitu rakſta:

„Referendumš ir politika ſkola preeſch tautàš, ta tad loti ſwarigš kulturàš atthſtibàš lihdselliš. Nur darbojaš referendumš, tur wiſaš eedſihwotaju ſchkiràš intereſejaš par walſti un winaš uſdewumeem. . . Muħfu laiſkoš tauta wairš negrib buht miſera contribuens plebs. Wina wairš negrib gaidit, kamehr winau atſihš par peeauguſchu un ſpehſigu iſleetot plaſchalaš teeſibaš. Jo labaki, ta wina pate ſahſ iſleetot ſawaš teeſibaš: taš winai doš atthſtibu un iſglihtibu, padariš winau ekonomikſi neatſarigu un garigi ſwabadu.“ — Šapat ari Štuffi, kuſch iſpehtiš referenduma praktiku Zürichè, ſata:

„Pilſonu intereſe pee walſtiš leetam ir kluwufe dauſ leelaka, nekà agrak; ta ſekàš no ta ir ſcho leetu labaka ſapraſchana, pateeſaš pilſonikaš apſinaš un wispahrigu ſolidariteteš juhtu atthſtiba: moſtaš apſina, ta wiſi ir ſawſtarpigi atbildigi par wiſpahrigo lablahjibu. Politika iſglihtiba ir dala no wispahrejaš

*) Cf. M. Острогорский, Конституционная эволюция Англии въ течение послѣдняго полувѣка, Ipp. 108.

isglihtibas, un tahdejadi referendums kluhst par ihstu tautas ffolu.“*)

* * *

Nemar buht fchaubu, ka demokratisko jauno walsstju konstitu-
zijas tiks eewests referendums tahda waj zitada weida, tapat ari
tanis wezajās walsstis, kur nostiprinajuschees demokratiskas rewo-
luzijas eeguwumi. Interesants peemehrs schini sinā ir Wahzija,
kuras konstituzija (peenemta no Nazionalas fapulzes 11. aug.
1919. g.) eewed referendumu un tautas inziatiwi. Interesants
schis peemehrs tapeh3, ka te pirmo reis teel darits mehginajums
iwest referendumu til leela tauta, ka wahzu tauta, un bes tam
ari paschi konstituzijas noteikuni par referendumu grib buht origi-
nali, grib eewest kautko jaunu, kas Wahzijas referendumu dascha
sinā atschkir no lihdschinejeem referenduma weideem.

Wahzijas konstituzijas noteikumi par referendumu (p. p. 72—
76) ir stipri farschgiti. No pirmā azu usmeteena leelas, itā
mums te buhtu darischana ar kautko wideju starp obligatorisku
un fakultatiwu referendumu; bet pateesiba obligatoriskais referen-
dums, kur noteiktu kategoriju likumi ir obligatoriski jaleel us tautas
nobalsfchanu un eeguhst spehtu tikat tad, ja tauta pate tos pee-
nehmuse, — tahds referendums Wahzijas konstituzijā nemas naw
paredsets, pat ne preesch konstituzijas likumeem. Wahzija teel
eewests fakultatiwais referendums, pee tam teesiba peeprast tau-
tas nobalsfchanu peeder neween tautai paschai, bet ari augsta-
kajeem walsis organeem: walsis presidentam un Walsis Pado-
mei (Reichsrat). War pat teikt, ka taisni walsis presidentam ir
dotas wisplafchatās teesibas greestees pee tautas nobalsfchanas,
un no Wahzijas presidenteem leela mehra atkarafees, waj refe-
rendums kluhs Wahzija par aktiwu institutu, jeb waj winsch paliks
par nedfihwu prinzipu, kam gandrihs weenigi teoretiska, ne prak-
tiska nosihme.

Wahzijas presidentam ir teesibas:

1) list us tautas nobalsfchanu katru no Reichstaga peenemtu
likumu, mehnescha laika peh3 peenemschanas (konstituzijas 73. p.).

2) list us tautas nobalsfchanu budshetu, nodoklu likumus
un atalgofchanas likumus ir teesiba weenigi presidentam (73. p.).

3) Gadijumos, kad starp Reichstagu un Reichsratu izelas
nesafstanojamas domu starpibas, presidentam ir teesiba list schis
domu starpibas us tautas nobalsfchanu 3 mehneschu laika (74. p.).

4) Ja domu starpibas gadijuma Reichstaga lehmums pee-
nemis ar $\frac{2}{3}$ balsu wairumu, presidents war 3 mehneschu laika
publizet scho lehmumu, waj ari list wina us tautas nobalfo-
fchanu (74. p.).

*) П. Новгородцев, Кризис современнаго правосознания, стр. 173

Walstis Radomei (Reichsratam) peeder teefiba peeprafit tautas nobalfoschanu gadijumâ, ja Reichstags ir peenehmis konstituzijas grosfchanas projektu, turam Reichsrats nepeetriht (76. p.).

Tauta pate ar ne masal tâ weenas diwdesmitas dalas no wisu balfsteefigo pilsonu balfim war peeprafit tautas nobalfoschanu ne wis wifos gadijumos, tad wina to wehletos, bet tikai par teem likumeem, kuru publizefchanas atlikfchanu us 2 mehnescheem ir peeprafijuse weena treschâ dala no Reichstaga lozefkeem (73. p.). Sâ tad tautai weenai paschai pat nekahdi naw eespehjamis peeprafit kahda nebuht no Reichstaga peenemta likuma nobalfoschanu; wina war to isdarit tikai tad, ja wina nahf palihgâ $\frac{1}{3}$ no Reichstaga lozefkeem. Un pat schini gadijumâ Reichstaga wairakums kopâ ar Reichsratu un walstis presidentu war nepeelaist tautas nobalfoschanu: ja Reichstags un Reichsrats atsiht likumu par steidsamu, tad presidentis war winu publizet tuhlin, neluhfot us $\frac{1}{3}$ Reichstaga lozefku peeprafijumu par publizefchanas atlikfchanu us 2 mehnescheem.

Wahzijas konstituzija dod gan pilsonoem ari iniziatiwas teefibas: pehz 73. p. ne masal tâ weena desmitâ dala wisu pilnsteefigo balfotaju war peeprafit jauna likuma isdoschanu referenduma zelâ, eesneedfot pee tam isstrahdatu likumprojektu; ja Reichstags peenem scho projektu nepahrgrositâ weidâ, tad tautas nobalfoschana atkriht. Schleet, ta scho iniziatiwas teefibu realiset wahzu tautai nenahftees weegli, jo $\frac{1}{10}$ wisu balfsteefigo pilsonu drofchi ween pahrfneegs milsonu. — 76 p. pee schir tautai iniziatiwas teefibas ari konstituzijas likumu grosfchanâ, pee lam tahda konstituzijas grosfchana nahf spehka, ja par winu issakas wisu balfsteefigo pilsonu absolutais wairums. Redsamis, tahdâ zelâ konstituziju pahrgrosit buhs gruhiti; bet pehz ta pascha 76. p. wina war pahrgrosit ari parastajâ likumdoschanas kahritibâ, peenemt grosfchanas projektu ar $\frac{2}{3}$ balfu wairumu Reichstaga. — Weidfot, 75. p. nofaka, ta tautas nobalfoschana war atzelt Reichstaga lehmumu tikai tad, ja nobalfoschanâ nem dalibu wisu balfsteefigo pilsonu leelakâ dala; tâ tad ja balfoschanâ peedalas tikai puse no wiseem pilsonoem, un kait ari wisa schi puse isteiktos pret Reichstaga peenemtu lehmumu, tomehr schis lehmums paliktu spehka. Se mums tâ tad darifchana drihsal ar tâ faukto tautas weto, nekâ ar ihfu referendumu.

No schi ihfâ apfkata redsamis, ta tautai paschai Wahzija nahftees gruhiti realiset fawas referenduma un iniziatiwas teefibas; un ja referendums Wahzija nepaliks tikai us papira, tad tas buhs presidenta nopelnis. Leekas pat, ta Wahzijas fatwerfmes likumdeweji ir bijuschy pret referendumu (warbuht weenfahrfchi tapehz, ta atsinuschy winu preefsch leelas tautas par pahral smagu, neehrto, apgruhitinoschu institutu), bet tomehr naw drihtstejuschi atfazitees no demokratisma prinzipeem tiktahl, lai

aiflahiti atmestu referendumu. Tamdehl wini referendumu un tautas inziatiwi gan peenehmusch, bet ar gudru sinu eeshogojusch, fchos demokratiflos institutus tahdos noteikumos, kuri referenduma praktiflo peeletofchanu aifstahj gandrihj waj weenigi walstis presidenta gudribas un politifla taktia ischkirshana: ja presidentis atrabis par derigu un ta gribes, tauta balsos kaut waj katru mehnesi par kahdu nebuht likumu; bet ja presidentis atsihs referendumu par leeku, tautai paschai isdosees iswest kahda likuma nobalfofchanu warbuht reisi pa desmit gadeem. — Masas demokratiflas walstis schini sind ir laimigata stahwokli: winam naw ko baitditees no referenduma smagas prozeduras; tamdehl winam ari naw eemesla nemt par paraugu Wahzijas referenduma noteikumus, kas referendumu nostahda aifkariba no walstis presidenta eeskata; bet winam japeegreeschas ismehginatajeem paraugeem Schweizē, kur tautas inziatiwa un referendumis pateesham ir tautas instituti. —

5. Wehleschanu teesibas.

Teesiflās walstis, kur naw teesčas tautwaldibas institutu (referenduma un tautas inziatiwas), tur augstakās walstis waras realiseschana — likumu isdoschana — atrodas tautas preeksch-stahwibas rokās. Ideja ari te walstis wara peeder paschai tautai, jo likumdeweja eestahde dabu sawas pilnwaras no tautas wis-pahrigās parlamenta wehleschanās. Bet eewehletee tautas preeksch-stahwji pehz lihdschineja waldoscha eestata (ta to redseim nah-foscha nodala) kluhst no tautas neatkarigi un, neeeprafot tautas paschas domas, war lemt gallgi par wiseem swarigafajeem walstis dsihwes jautajumeem. Schinis walstis ta tad tautas preeksch-stahwju wehleschanas ir tas politiski-teesiflais aktis, kura parahdas tautas paschas wara, un no wehleschanu sistemas atkarajas ari tautas politisko teesibu apjoms. Pateest demokratiska wehleschanu sistema war sinama mehrā garantet tautas gribas pareisu isteif-schanu preeksch-stahwju wehleschanās, un zaur to tautas griba, lai gan neteeschi, ari turpmat teef realifeta likumdeweja eestahde. No wehleschanu sistemas atkarajas ari, zil plaschas tautas masas war peedalitees wehleschanās; demokratiska wehleschanu sistema dod pehz eespehjas latram peeauguscham pilsonim teesibu darit sinamu eespaidu us walstis waras raksturu un waldibas politisko wirseenu, turpretim nedemokratiska wehleschanu sistema nodod wis-pahribas leetu schauraku sabeedrikslu grupu rokās, zaur to — is-flehdsot bes peeteefoscha pamata daschas pilsonu grupas is poli-tiski pilnteesigo pilsonu skaita — teef faschaurinatas ari paschas tautas teesibas.

Japeesihmē, la pee nedemokratifseem walstis teesibu teoretifseem nereti fastopam eestatu, pehz kura wehleschanu teesibas naw nelahdas ihstas teesibas, bet sabeedriksla funtzija, kuras usde-wums — radit likumdeweju eestahdi;*) scho funtziju balssteesig-geem pilsonneem japilda walstis interesēs; ta tad warot buht runa drihsaki par wehleschanu peenahkumu, nekā par wehleschanu teesi-bam, un pareisi jautajums esot atrifinats tanis walstis, kur par attureschanos no balsfoschanas bes peeteefoscha pamata — teef us-likts fods (peem. Belgija un daschos Schweizēs kantonos). — Bet schai samahflotajai teorijai runā pretim wispirms paschu pil-

*) Pehz schi eestata, kuresch stipri isplatits agrakaja (preekschrewoluzijas) wahzu publizistiskaja literatūra, teef ari noleegts likumdewejas eestahdes preeksch-stahwibas raksturs, jo likumdeweja eestahde, lai gan no tautas weh-leta, tomehr nebadujot sawas pilnwaras no tautas, bet no konstituzijas.

fonu teefikà apfina. Pilsoni wifur ftatas uf halfsteeffibu tà uf fawu subjektivo teeffibu, un wifàs walfstis, fur wehl naw wispahrigas wehleſchanu teeffibas, no demokratiffajam partijam teef neatlaidigi praftis, lai wehleſchanu teeffibas buhtu wispahrigas, lai bes peeteekofcha pamata neweens pilsonis neiftu eerobefchots fawàs teeffibàs, leedsot winam halfsteeffibu; un katrs apfinigs pilsonis, kuram pastahwoſchà wehleſchanu fiſtema leeds peedalitees tautas preekſchtahwju wehleſchanàs, juht to taifni tà fawas subjektiwàs teeffibu fferas eerobefchofchanu. Un teoriija, kura runà pretim pilfonu teeffikajai apfinai, ta ir famahfflota un nepateefa, bes reala pamata, jo wina runà pretim paſchai dſihwei; tahda ari pateefcham ir peeminetà teoriija, kura grib noleegt wehleſchanu teeffibam teeffibu rakſturu, — wina ar noluhlu tika darinata un aiffſtahweta no pakalpigeem wahzu jurifteem wahzu monarchu interefès. — Turpretim tautas fuwerenitates prinzipls, uf kura weenigi war buhwet demokratiffas walfstis teoriju, taifni atſiſht, ta wifàs waras awots walfſti ir tauta pate, un ta naw walfſti un newar buht waras, kura nebuhtu dabujufe fawas pilnwaras no tautas. Tautas preekſchtahwji, pehz ſchis demokratiffas teoriijas, dabu fawas pilnwaras no tautas, un atſewiſchſ pilsonis, nododams wehleſchanàs fawu balfi, nem dalibu ſchini ſwarigajà tautas preekſchtahwju pilnwarofchanas aktà. Bet oturu pilnwarot jeb iſdot winam mandatu war tika tas, kuram paſcham ir notektas teeffibas, un dodams mandatu pilsonis realiſe fawu subjektivo teeffibu. Tomehr naw jadomà, ta teeffibu realiſefchana un ſabeedriſſas funkzijas iſpildifchana iſſlehdſ weena oturu; winas ir glufchi labi ſaweenojamas, un ari wehleſchanu teeffibas no indiwida weedokla ir wina subjektiwàs teeffibas, bet pehz fawa politiffà rezultata — ſabeedriſſa funkzija.

Ras atteegas uf wehleſchanu peenahfumu, tad tahds pateefcham pastahw, lai gan nedaudsàs walfstis, peem. Belgijà, fur pilsonim, kas eewestis wehletaju ſarakstos, ari pateefcham wajaga fawu balfi nodot. Tas iſſklaidrojas ar to, ta 1898. gadà, kad pee konſtituzijas rewideschanas tika eewestas wispahrigas wehleſchanu teeffibas, Satwerſmes ſapulzè tika iſteiktas nopeetnas baſchas, ta wehleſchanu reformai nebuſchot noſihmes, ja jaunpeenahfufcho wehletaju maſa iſtureſchotees indiferenti pret wineem peefſchirtajam teeffibam. Tapehz tika nolemts, ta pilsonis, kurſch bes dibinata eemesla atraujas no wehleſchanam, war tiſt no meerteefneſcha ſodits ar bahreenu waj weenu lihds trim frankeem naudas ſoda; ja ſeſchu gadu laika pilsonis otrreif atraujas no wehleſchanam, wiſch teef ſodits ar 6—25 frankeem, un par attureschanos no wehleſchanam bes dibinata eemesla treſcho reiſti — pilsonis teef ſodits ar wehleſchanu teeffibu atnemschanu uf 10 gadeem.*) Sodis

*) Cal. Этьен Фланден, Политическія учреждения современной Европы. Англія, Бельгія. Сpp. 207, 208.

par atraufchanos no wehleſchanam wehl nenoleeds wehleſchanu teeſibu teeſiſto dabu; wiſch iſſklaidrojams ar to, la wehleſchanu teeſibam peemiht pateeſham ari ſabeedriſkas funkzijas rakſturs, un wiſa ſabeedriba ir eeinterefeta, lai katriſ pilſoniſ ſawu balſſ teeſibu ari realiſetu. Pee tam, pehdeji minetaiſ ſods par atraufchanos no wehleſchanam — balſſ teeſibu atnemſhana uſ 10 ga-deem — taiſni norahda, la ari ſchiſ patſ Belgijas likums to-mehr atſihſt balſſ teeſibu par pilſona ſubjektivo teeſibu, ja ſodit war gan ar teeſibu atnemſchanu, bet ne ar peenahſtumu atnemſchanu. — Tahlat, waram atſihmet wehl weenu formalu momentu, kurfch taiſni no juridikla weedokla noteiz wehleſchanu teeſibu teeſiſto rakſturu. Pehz waldoſchajeem eeſtateem, pilſonu ſubjektiwad teeſibaſ, bet ne peenahſtumi, teel aiſſargataſ no walſiſ waraſ zaur teefu eeſtahdem; un wiſoſ wehleſchanu likumoſ mehſ at-rodam noteikumuſ, kuri apſarga pilſonu wehleſchanu teeſibaſ, pee-draudot ar ſodu katram, kurfch trauzeſ pilſoni ſcho wina teeſibu realiſeſhana. Peemehram, Latwijad Satwerſmeſ Sapulzeſ wehleſchanu likuma 62. pants noſata:

„Raſ ar waraſ darbeem pret perſonu, ar draudeem, krahpfchanu, waraſ waj ſaimneeziſtas atkaribaſ launprahtigu leetoſchanu, trauze perſonu, kurai teeſiba peedaliteeſ Satwerſmeſ Sapulzeſ wehleſchanad, brihwi iſleetot wehleſchanu teeſibaſ, ſodamſ ar eeſlodſiſchanu zeetuma. Mehginajumſ ſodamſ.“ Tapat ari 63. pants:

„Raſ ar nemeereem, eebaldſchanu, waj ſatilſmeſ zeku pahtraufchanu trauze lahdu wehletaju datu iſleetot winaſ teeſibaſ Satwerſmeſ Sapulzeſ wehleſchanad, — ſodamſ ar eeſlodſiſchanu pahrmahzibaſ nama. Mehginajumſ ſodamſ.“

Pahrejot uſ wehleſchanu teeſibu ddgmatikſtu apluhfoſchanu pehz paſiſtamalajad walſiſ paſtahwoſcheem wehleſchanu likumeem, waram peetureteeſ pee tam praſibam, kuraſ atteeziba uſ wehleſchanu teeſibam paraſti uſſtahda demokratiklad partijaſ. Demokra-tija, la ſinamſ, praſa wiſpahrigaſ un weenlihdſigaſ wehleſchanu teeſibaſ ar teeſchu un aiſſlahtu balſfoſchanu; ſchim praſibam arweenu noteiktal peeweenojaſ praſiba pehz proporzionalam wehleſchanam. Apluhfoſim ſchoſ wehleſchanu prinzipuſ apſihmetaja kahrtiba.

1. Wehleſchanu teeſibu wiſpahribaſ prinzipſ praſa, lai ſchiſ teeſibaſ tiktu peeſchirtaſ katram pilſonim beſ lahdaſ eero-beſchoſchanad ar lahdu nebuht zenu. Wehleſchanu teeſibu wiſpahriba, protamſ, newar buht abſoluta; daſcham perſonam un pat plaſcham perſonu grupam teel leegtaſ wehletaju teeſibaſ aiſ dabi-geem un ſaprotameem eemeſleem. Wiſpirmiſ, wehleſchanu teeſibaſ nebauda tee, kuri naw ſpehjigi winaſ apſinigi leetot; tahdi ir behrni, maſgadigeem un nepilngadigeem, tapat ari wahjprahtigeem

un idioti. Preesch politiskās pilngadības teel noteikts sinamš wezums, wahjprahtigee un idioti, ja wīnu nenormalais gara stahwollis naw skaidri rebsams, teel pahrbauditi no fewischlām leetprateju ahrstu komissijam. Tapat no leetprateju komissijam jateel pahrbauditeem kurlmehmeem, kuri, ja israhdas par garigi neattihstiteem, nebauda wehleschanu teesibas lihds ar idioeteem. Tahlaf, wehleschanu teesibas us laiku saude pilsoni, kuri no teefas atsihti par wainigeem smagos kriminalnoseegumos. Schis fods ir logiski peelaishams, jo pilsonis, kuresch apsinigi pastrahdajis smagu kriminalnoseegumu, ir usstahjees la wifas teefiski organisetās sabeedribas pretineeks, un tapeh3 sabeedriba atnem winam us noteiktu laiku teesibu peedalitees sabeedristu leetu pahrwaldishanā. Daschreis teel us laiku atnemas wehleschanu teesibas ari personam, kuras noliktas aishildneeziba par sawas mantas isshlehrdeschanu waj bankrotechanu, isnemot tos, kas bankrotejuschī pateizotees nelaimigeem apstahleem. Tapat ar wehleschanu teesibu atnemschanu teel foditas daschreis personas, kuras atrahwuschās no swarigu peenahlunu ispidishanas pret walsti, peem. atrahwuschās no kara klausibas ispidishanas. Un beidsot, ar wehleschanu teesibu atnemschanu us laiku teel foditas ari personas, kas noseeguschās pret wehleschanu teesibam un wehleschanu brihwibu. — Wisi schee wehleschanu teesibu wispahribas prinzipa eerobeshojumi ari atsihmeti Latwijas Satwersmes Sapulzes wehleschanu likuma 3. pantā:

„Wehleschanās newar peedalitees personas, kuras likumā paredsetā kahrtihā atsihtas par wahjprahtigām, tāpat kurlmehmee un wifas zitas personas, kuras atrodas aishildnibā. Wehleschanu teesibas saude: 1) tee, kam us spehla nahkuschā teefas spreeduma pamata atnemas waj aprobeschotas teesibas, ja no foda iszeeschanas naw pagahjuschi desmit gadi un ja wini sawas saudetās teesibas naw ar apscheloschanu eeguwuschī atpaka. 2) kas foditi ar zeetumu par noseegumeem, kuri isdariti mantkahrigos noluhkos, ja no foda iszeeschanas naw pagahjuschi peezi gadi; 3) kas stahwsem teefas un ismellechanas par 1. un 2. punktos paredseteem noseegumeem, ja wini atrodas apzeetinajumā; schis personas saude tikai aktiwās, bet ne paktwās wehleschanu teesibas; 4) kas ar noluhku pahrhahpuschi noteikumus par wehleschanu brihwibu un pareisibu likumdoschanas un paschwaldibas eestahschu wehleschanās; 5) kas noteefati waj atrodas sem ismellechanas par atrauschanos no kara klausibas.“

Schini likuma pantā 1. un 2. punktos pareisi noteikts, ka pilsoni, kuri no teefas atsihti par wainigeem sinamos noseegumos, saude teesibas us noteiktu laiku. Bet sawadi ir, ka tas pats naw atsihmetis 4. un 5. punktos; burtiski te nu isnah, ka personas, kas pahrhahpuschas noteikumus par wehleschanu brihwibu un pa-

reißibu, tàpat ari faß noteefatt waj atrodas sem ismekleschanas par atrauchanos no fara klaufibas, — saude wehleschanu teefibas us wiseem laiteem. Tas buhtu pahrat bahrgs fods; un ja winsch wehl lautziß attaisnojams atteezibâ us personam, faß noteefatas par atrauchanos no fara klaufibas (ari te buhtu jadara isnehmums wismas preelsch nepilngadigeem), tad winsch nekahdi naw attaisnojams atteezibâ us personam, kuras — warbuht wehleschanu zihnas karstumâ — ir pahrfahpuschas noteikumus par wehleschanu brihwibu un pareißibu. Wislabakais fods schinis gadijumos ir gan dabigais fods — wehleschanu teefibu atnemšana, bet tikai us noteiktu laiku. Jadomâ, ka pee wehleschanu lituma rewideschanas ari 4. un 5. punktis tiks atshmeta wehleschanu teefibu saudeschana us noteiktu laiku, jo tagadejâ teefistâ attihstiba wispahrigi wairs neatfihst fodus us wiseem laiteem, kaut ari daschu teefibu saudeschanas weidâ. — No prinzipielâs puses daschus eebildumus war issaukt ari peewestâ panta 3. punktis, pehz kura attiwas wehleschanu teefibas*) saude personas, faß stahw sem teefas un ismekleschanas par 1. un 2. punktis paredsetajeem noseegumeem, ja winas atrodas apzeetinajumâ. Weens no tagadejâs teefibu sistemas wispahr atshijtajeem prinzipeeem ir tas, ka neweenu pilsoni newar usfittit par wainigu un atnemt winam tahdas teefibas, pirms winsch naw ar spehka nahkufchu kompetentas teefas lehmumu atfihst par wainigu noteikta lituma pahrfahpshana; tà tad newar atnemt teefibas personam, faß stahw sem teefas un ismekleschanas, bet naw wehl no teefas par wainigam atfihstas un tà tahdas nosoditas. Apluhfojamais lituma punktis ari neatnem wehleschanu teefibas wisam par 1. un 2. punktis paredseteem noseegumeem sem teefas un ismekleschanas stahwofham personam, bet tikai tam, kuras atrodas apzeetinajumâ. Tâ tad ir loti eespehjami gadijumi, kur diwi pilsoni teef apwainoti par weenu un to paschu noseegumu: weens no wineem (kurfch warbuht wehlali israhdas pateest wainigs) eeleef no lituma peelaisfo drofchibu, peem. eemalfâ noteiktu naudas summu tà salogu, teef atstahst swabadibâ lihds leetas isteesafchanai un peedalas wehleschanas; otrs turpretim (kurfch warbuht wehlal teef no teefas atfihst par gluschi newainigu) naw spehjigs eelikt prafito drofchibu, teef paturets apzeetinajumâ un sawas wehleschanu teefibas saude. Râ redsams, teit masal swarigs leelderibas motiws (laikam gan atfihst par neehrîu west pilsoni zeeluma usrauga apfardsibâ pee wehleschanu urnas) ir nowedis pee prinzipielâs pretrunas un pee dauds swarigaka teefista prinzipa neewehroshanas atteezibâ us dascheem pilsonieem. Tapehz jadomâ, ka pee wehleschanu lituma rewideschanas schis punktis tiks grosits un wismas nowehrsta winâ peelaisfâ prinzipielâ pretruna. —

*) Attiwas wehleschanu teefibas ir teefibas nodot sawu balsi; paswas wehleschanu teefibas ir teefibas tist eewehletam.

Utsihmetee wehleſchanu teeſibu eerobefchojumi ir no ta waj zita weedolla attaiſnojami un ar wiſpahribas prinzipu ſaweenojami; zitus eerobefchojumus wehleſchanu teeſibu wiſpahribas prinzipis nepeelaiſch. Somehr daudsas wehleſchanu ſitemas wehl lihds pehdejam laikam atrodam noteikumus, kuri naw ſaweenojami ar wehleſchanu teeſibu wiſpahribas prinzipu. Pehz paraſtas ldeeniſchlās wahrdu leetoſchanas, ar kuru mehš ſewi daſchreif apmahnam, gan wairš reti waretu atraſt walſti, kur nebuhtu jau eeweſtas wiſpahrigas wehleſchanu teeſibas; bet pateeſibā daudſu walſtju wehleſchanu ſitemas ir wehl ſtipri tahtu no wiſpahribas prinzipa atſihſchanas. Sem wiſpahrigajām wehleſchanu teeſibam lihds pehdejam laikam paraſti tiſa ſapraſtis taš, ka wehleſchanu teeſibas hauda tiſai wiſi noteiktu wezumu ſaſneeguſchee wiher e e ſ c h u dšimuma pilſoni (iſnemot augſchā peeweſtos eerobefchojumus), beſ tahta nebuht ihpaſchuma waj nodoktu zenſa. Daudsās walſtis tā tad lihds pehdejam laikam weſela puſe no wiſeem pilſoneem — ſeeweefchu dšimuma pilſoni — paleeſ no wehleſchanu teeſibam iſſlehgti; azim redſot, ta ir wehleſchanu teeſibu wiſpahribas prinzipa noleegſchana wiſrupjaka weidā. — Seeweefchu politiſko teeſibu eerobefchoſchana iſſlaidrojama ar wehſturifſteem apſtahtleem. Pirmatnejo demokratiju laikmetā ſeeweete bij pilnteeſigs ſozialās grupas lozeklš tāpat kā wihtreetis. Bet wehſat, pateizotees ekonomiſkās attihſtibas apſtahtleem, kaš noteiza darba dalſchānu, ſeeweete, kā ſiſtiſti wahjata, pee tam dabigā behrnu barotaja un kopeja, tiſa ſaiſtita pee mahjaš, un winas dšihwe ſaſchaurinata ap pawardu, gimeni un ſehtu. Wihtreetis turpretim dšihwoja wairat ahrpuš mahjaš, peedalijaš kopigos ſozialās grupas uſnehmumus un ar teem ſaiſtitaja ſabeedriſkajā un politiſkajā dšihwē. Gadu ſimteneem tahtam ſtahtwoſkim turpinotees, nodibinajaš eeklatš, ka wihtreetim weenigi ari tiſai ir teeſibas peedalitees ſabeedriſkajā un politiſkajā dšihwē, un ka ſeeweete pat naw ſpehjiga uš to. Tiſai kapitaliſtiſkā ſalmneeziba iſahrda toš pamatus, kaš ſaiſta ſeeweeti pee ſehtas un pawarda, un iſplatoſchās iſglihtiba ahrda wezos aiſſpreedumus. Tahdu kapitaliſma un apgaſmibas laikmetu miniaturā pahrdſihwoja klaſſiſkā Greekiſja (galwenā kahrtā Athenas) peektaja un zeturtaja gadu ſimteni pirms muhfu eras, un tur mehš ari jau atrodam noteiktu ſeeweefchu teeſibu aiſſtahtwi filoſofa Platona perſonā. Sawā leelajā dialogā par walſti (Republika, 5. grahamata, 3—6 nodalaš) Platons peerahda, ka ſeeweete pehz ſawas dabas un ſpehjam neatſchētras no wihtreeſcha, iſnemot to, ka wina ir ſiſtiſti wahjata; tapehz ſeeweetei wajag dabut tahtu pat iſglihtibu, kā wihtreetim, un wina wajag peelaiſt pee wiſeem nodarboſchanaš weideem, ſaſtanā ar winas teekmem un ſpehjam; jo „wiſā walſti naw neweenas tahtaš funkzijaš, kura buhtu ihpatneja wihtreetim, kā tahtam, waj ſeeweetei, kā tahta; bet dabigee talanti ir iſdaliti

weenmehrīgi starp abeem . . .*) . Protams, ka tahdā gadījumā seeweetei peenahkas arī wīšas tās pašas politiskās tēfības, kā wihreetim (bet Platons nebij demokrāts). — Bet klasifikāš pašaulēš tahlakā attihstiba tika pārtraukta; jau Romas ķeizara walsti nowehrojām fainneezistu un politisku regresu; un feodalismš, tā šči regresa fefas, uš ihšu laiku notureja Ēiropu neattihstītās fainneezistās un politiskās dšihweš formās, kas tureja šawās špezialajās waščās arī seeweeti. Tapehž arī seeweeshu politisko tēfību aistahwjuš mehš neatrodām ahtraki, tā ar kapitaliskās raščošchanas nodibinaščanos un politiskās demokratisazijas šahfumu. Pat 18. g. šimtena leeleē gari — Monteskjē, Ruffō, Wolters, furi žitadi bij brihwibas un pilsonu tēfību aistahwi, par seeweeshu tēfībām šawu balši nepazehla, un starp „apgašmotās filofosijas“ preekšstahweem war atšihmet tikai weenu — Kondorsē. Leelās frantschu rewoluzijas dalibneeku, fursch prasija preekš seeweetem lihdsigu išglihtību un lihdsigās tēfības ar wihreescheem. Ar 19. g. šimtena šahfumu seeweetes pašas šahla aistahwet šawas tēfības (peem. Godwin tōše Anglijā), bet ar 19. g. f. widu progresiwā šabeedribā arweenu wairak šahla išplattēš eefkati, ka naw nekahda pamata išleht seeweeti no politiskās dšihweš. Šhos eefstatus loti noteikti išteiza leelais pilsonu brihwibu un seeweeshu tēfību aistahwetajš Dšhons Stuaris Mills wairakōš šawōš politiskōš rakstōš.

Pehž Dšh. St. Milla domam, atteežibā uš politisko dšihwi dšimumam ir tik pat maš nošihmes, tā žilweka matu kraščai; augumam un tl. Leegt seeweetei wehleschanu tēfības tamdehl, ka wina ir seeweete, pehž Milla domam nošihmē to pašču, ka peeščkirt wehleschanu tēfības leela auguma wihreescheem, tumščmataineem u. t. t., bet leegt winas masa auguma wihreescheem, blondeem waj tl. Seeweete glušči tāpat kā wihreetiž ir eeinterefeta, lai walsti buhtu pareiša politiska eefahra un laba waldiba; bet šchaubas par seeweetes špejšam apšinigi peedalitees politiskā dšihwē, protams, muhšu laiku kulturās walstis naw wairš nemas nopeetni. Ari Dšh. St. Mills ašrahda, ka aistahwet seeweeshu weenlihdsības prinžipu nošihmetu to pašču, ka lausteš walejās durwiš. Winsch tapehž peegreesch wehribu ne tikdaudš jautajuma prinžipielai pufei, kā teem eebildumeem, furi teek želti pret seeweeshu politiskām tēfībām no leetderības weedokla. — Tā tā Patwižā seeweetes hauda politiskās tēfības lihdsigi ar wihree-

*) Žiteju pehž angļu tulkojuma: The Works of Plato, vol. II. Translated by Henry Davis, London. 1894, lpp. 139. — Platons šhini šinā bij konsekwents un nešehja seeweetei pat šarewja talantus: tā weenai seeweetei ir dšhwanas uš muštu, otri uš ahštneezību u. t. t., tāpat žitām war buht teeksmes un špejšas preekš gimnaštikas un šarōščanas, un tahdas tad lihdsās wihreescheem arī wajag išleetot walstis apšargataju jeb šarewju ušbewumeem.

ſcheem, mehſ pee ſchi jautajuma tuwali neuſkaweſtimeeſ. Utſihmeſim tikai weenu eebildumu, kurſch Belgijâ, Anglijâ un doſchâſ zitâſ walſtiſ no liberaleem un pat doſcheem ſozialiftiſko partiju preeſchſtahwjeem (peem. Anglu ſozialiftiſ Haindmânſ) teef wehrſtſ pret ſeeweefſchu wehleſchanu teeſſbam: teef domatiſ, ka ſeeweete pehſ ſawaſ dabâſ ir konſerwatiwaka nekâ wihreetiſ, un pee tam doſchâſ ſemêſ, kur wehl leelſ ſpehlſ religijai un baſniſzai, ſeeweete eſot wairaf padota klerikaliftma eeſpaidam, nekâ wihreetiſ; tapehſ ari ſeeweefſchu wehleſchanu teeſſbaſ paſtiſprinatu konſerwatiwo partiju ſpehlſuſ, bet nenahktu par labu liberalajâm un radiſtalajâm partijam. Bet ſchiſ doſchâſ teef apgahſtaſ no to walſtju peedſihwojumeem, kur ſeeweefſchu wehleſchanu teeſſbaſ paſtahw jau ilgatu laiku; ſchi praktika peerahda, ka ſeeweeteſ-piſſoneſ naw ne ſpezialti liberalaſ, ne ſpezialti konſerwatiwaſ, bet ſadalaſ pa politiſkâm partijam apmehram tâpat kâ wihreeſchi. Taſ ari ir pilniſgi dabigi, jo ſeeweeteſ apmehram tahdâ pat ſſatliſtâ ſamehrâ, kâ wihreeſchi, ſadalaſ pa ekonoſmiſtâm ſchiram un profeſionalâm grupam, kâ tad winâm ir tâſ paſchâſ ſabeedriſkâſ intereſeſ un politiſſkee ideali, kâ atteezigu ſozialu grupu wihreeſcheem. — Beiſdot peewediſim tikai wehl eewehrojâmâ frantſchu walſtiſ teeſſibu teoretika Dugi (Duguit) domâſ par ſeeweefſchu politiſkâm teeſſbam: „Seeweefſchu atbihdifſchanu no teeſchâſ peedaliſchanâſ politiſkajâ dſihwê war iſſſaidrot tikai kâ wehſturiftkaſ ewoluzijaſ reſultatu; nekahdu logiſku motiwu par labu ſchâi atbihdifſchanai peewefſt newar; mehſ neredſam pamata, kapehſ ſeeweeteſ nebuhtu tiſpat kompetentaſ kâ wihreeſchi iſteikt tautâſ gribu. . . Mehſ domajam, ka ſeeweetem jadod wehleſchanu teeſſbaſ, tapehſ ka winâſ tâpat kâ wihreeſchi neſ ſabeedriſkâſ naſtaſ, un tâpat ka wini ir ſpehſjigaſ iſteikt tautâſ gribu.“*)

Somehr lihdſ ſchim tikai maſakajâ daſâ no walſtim ſeeweeteſ ir politiſkajâ ſinâ peelihdſſnataſ wihreeſcheem; ahrpuſ Eiropâſ winâm peeder wehleſchanu teeſſbaſ Aſtraliſjâ, Jaun-Selandê, un wairaf nekâ 20 Seemet-Amerikaſ federazijaſ atſewiſſchajâſ ſchatatoſ (Waſomingâ jau no 1869. g., Kolorado no 1893. g. u. t. t., Waſchingtonâ un Kalifornija 1910. g., Oregonâ, Kanſaſâ un Ariſonâ no 1912. g., Kentuki, Miſſchiganâ, Newadâ un Montanâ 1914. g., Nju-Jorkâ 1917. g.; pehſ tam Kongreſâ eeſneegtiſ federalâſ konſtituzijaſ papildinajuma projektſ, pehſ kura ſeeweeteſ wiſâ federazija politiſkajâſ teeſſbaſ peelihdſſnamâſ wihreeſcheem). Eiropâ pirms kara ſeeweetem peedereja wehleſchanu teeſſbaſ tikai Somija (no 1905. g.) un Norwegija (no 1909. g.); Anglijâ ſeeweetem wehleſchanu teeſſbaſ bij peeſchſlirtaſ tikai weetejâſ paſchwal-dibaſ eeſtahdêſ. Pehſ kara un rewoluzijaſ ſeeweeteſ dabujufſchâſ, wehleſchanu teeſſbaſ Kreewija, Wahzija (konſtituzijaſ 22. p.)

*)/Л. Дюги, Конституционное право, Ір. 125.

jadomà ari zitàs walsitš, kur bijuse rewoluzija; bet ari tanitš walsitš, kur rewoluzija naw bijuse, wehleſchanu teeſibu peeſchirſhana ſeeweetem kluhſt par neatleekamu deenas jautajumu. Protamš, ka jaundibinatajās demotratifstajās walsitš ſeeweete jau no paſcha ſahtuma teeſ peelihtſinata politiifstajās teeſibās wihtreetim. Tā peem. Latwijās Satwerfmes Sapulzes wehleſchanu likuma 2 pants noſaka: „Wehleſchanu teeſibas ir abu dſimumu Latwijās pilſoneem, kuri wehleſchanu ſaraktu ſaſtahdiſchanas pirmajā deenā ir ſaſneeguſchi 21 gadu wezumu un ſaraktu ſaſtahdiſchanas laikā dſihwo Latwijā“.

Ja jautāſim, kahtl ir ſeeweetſchu wehleſchanu teeſibu reſultati tajās walsitš, kuraš war uſrahdit ſhini ſinā wairaku gadu praktiku, tad jaatbild, ka ſchee reſultati ir pilnigi apmeerinofchi. See-weetes ir iſrahdiuſchaš ne maſal intereſeš un ſpehjaš preeſch waldibaš leetam, nekā wihtreeschi, iſpildijuſchaš apſinigi ſawu pilſonu peenahlumu nween tā wehleſtajaš, bet ari tā likumdeweju eeſtaſchu lozekki. Starp zitu, ſeeweetes-likumdewejaš iſrahdiuſchaš ſewiſchu intereſi par ſozialajeem likumeem, un ar winu aktiwu lihdsalibu peenemti peem. likumi par darba apſardſibu, ſtrahdneeku apdroſchinaſchanu, ſanitaro apſtahtku uſlaboſchanu, mahtes ſtahtwokka apſardſibu, alkoholiſma eeroberſchoſchanu un t. l. Rā peerahdiujumu waram peewet ſeſoſchuš faktuš. Rolorado walsitš parlamentš 1898. g. peenehma ſewiſchu reſoluziju, kurā leezina, ka ſeeweetes leetojuſchaš ſawas politiifšās teeſibas toti apſinigi, winu peedalifchanāš wehleſchanāš pažehlufe politiifšās morales lihmeni, un winu lihdsdarbiba likumdofchanā darijuſe labwehligu eeſpaidu; to eewehrojot, Rolorado parlamentš eeteiz wiſam zitām Seemet-Amerikaš walsitim, kur ſeeweetem wehl naw wehleſchanu teeſibas, nekawejoſchi peeſchirt tāš ſeeweetem, jo taš nahſ wiſal ſabeedriſtai attihſtibai par labu. — Taš pats nowehrots ari Auſtraliajā un Jaun-Selandē, kur ſeeweetes-likumdewejaš nem toti dſihwo dalibu ſozialajā likumdofchanā: wināš iſweduſchaš likuma projektuš par ſameerinaſchanāš kameram, par minimalo darba algu, par teeſam preeſch nepilngadigeem noſeedsnee-keem u. t. t. 1910. g. nowembri Auſtralijaš federalaiš parlamentš peenehma reſoluziju, kurā paſtrihpo labwehligo eeſpaidu no ſeeweetes peedalifchanāš politiifstaja dſihwē, un rekomandē wiſaš paſauſeš walsitim, kur ſeeweetem wehl nebuhtu politiifšās teeſibas, winām ſchiš teeſibaš peeſchirti*). To paſchu waram teikt par ſeeweetes politiifko darbibu Somija. Somijaš ſeimā 1907. g. ſehdeja 19 ſeeweetes, 1908. g. winu bija jau 25 (no 200 ſeima lozekkeem); no ſawas politiifšās darbibaš paſcha ſahtuma wināš iſrahdiuſchaš ſewiſchu intereſi preeſch ſozialeem likumeem, un eeſneeguſchaš ſeimā projektuš par mahtes ſtahtwokka apſardſibu, ſtrahd-

*) M. G. Fawcett, Women's Suffrage, Ip. 43.

neeku apdrošinaschanu, seeweefchu peelaifchanu walstis deenestā. ahrlaulibas behrnu stahwokka uslabofchanu, diziplināro sodu atzelschanu, par sanitarajam inspektrisem un t. t. — Jādōmā, pehz pahris paudsem neween seeweetes wifur buhs teešibu finā pee-
lihdsinatās wihreescheem, bet pat buhs gruhti saprotams, tā kahd-
reis wareja pastahwet eekahrta, kas saužās par teešifku un pat
demokratifku (tā tas peem. ir Schweizē, Franzijā, Anglijā un
zitur), un tur tomehr wefela puse no wiseem pilšoneem bij isflehgta
no politifstās dšihwes.

Nahkofchais, šawā laikā plaschi isplatits un wifai netaisnš
wehleschanu teešibu wišpahribas prinziņa eerobeschojumš (kuršch
tagad gandrihs jau peeder wehsturei), ir wehleschanu teešibu eero-
beschoschana ar ihpafchuma waj nodoklu zensu, t. i. wehleschanu
teešibu peeschkirschana tilai personam, kurām ir noteiktis ihpafchums,
waj kuras maksā noteikta leeluma nodokli. 19. g. simtena pirmā
pusē pastahweja daudšās Eiropas walstis loti augstī ihpafchuma
zensi, un šchi sistēma, kura nodēwa walstis leetu weenigi bagat-
neeku rokās, atrada aistahwjuš ari politifskajā teorijā. Intere-
fanti atšihmet, ka gandrihs wifī popularee motiwi par un pret
wehleschanu teešibu eerobeschoschānu ar ihpafchuma zensu, ar ku-
reem opereja 19. gadu simtena politifki, bija isteikti jau 17. g.
simteni Anglijā, leelās Anglu rewoluzijas laikā. Toreišeļā demo-
kratifskā partija, tā fauktee Lewelleri, pee kureem peedereja ari dala
no Kromwella armijas, usstahdija šawas prasības ihpafchā dekla-
zijā sem nosaufkuma „Agreement of the people of England“
(Anglijas tautas lihgums), kur starp zitu tika prasita ari wišpah-
rigu wehleschanu teešibu eeweschana bes kahdas eerobeschoschanas
ar mantas zensu. Šchi deklarazija tika apspreešta Kara Padomē,
un fewischiht karstas bij debates par wišpahrigajām wehleschanu
teešibam*). Kromwells patš, wina radineekš Miertons un daschi
ziti ofizeeri aistahweja to wehleschanu sistēmu, kahda toreis Anglijā
pastahweja (pehz kuras wehleschanu teešibas baudija tilai semeš
ihpafchneeki, kuru ihpafchums dēwa ne masak tā 40 šhillinu eenah-
kuma gadā). Miertons pilnigi noteikti usstahdija to pafchu testi,
kura tika deefgan beeschi atfahrtoota wehl 19. g. simtena pirmajā
pusē: eeintereseti walstis leetās ir tilai tee, kureem ir pastahwigs
reals šafars ar walsti nekustama ihpafchuma weidā, un tapehz
tilai scheem pilšoneem peeschkiramās wehleschanu teešibas. Krom-
wells un Miertons pee tam neslehpā šawas baschas, ka wišpah-
rigas wehleschanu teešibas došhot nēmantigo šchiru preefschtahw-
jeem wairakumu parlamentā, un tā ka šchis šchiras neefot eeinte-
refetas priwatihpafchuma pastahwefchanā, tad priwatihpafchuma
teešibas tilšchot atzeltas likumdofchanas zelā. Lewelleri (Peti,

*) St. M. Ковалевскій. От прямого Народопрравства к пред-
ставительному правленію, т. II, 1pp. 221. un tablat.

Rensboro, Odle u. 3.) atbildeja, ka primatīhpaschumu atzelt wini nedomajot, bet wispahrigas wehleſchanu teeſibas praſot taiſnibas un weenlihdſibas wahrda, tapeh3 ka wiſi zilweki peh3 dabas lih-dſigi, wiſi weenadi eeinterefeti walſis leetās, un wiſi peh3 ſawām ſpehjam kalpo walſtij un neſ naſtas walſis labā. Wiſpahrigi, lewelleru motiwi bij iik ſtipri, ka Kromwellſ ar Uertonu bij ſpeeſti peefahptees, un komiteja, kura tika no rewoluzionarās parlamenta armijas eewehleta ſchi jautajuma iſſchkiſchanai (1647. g.), peenema reſoluziju par wehleſchanu teeſibu paplaſchināſchanu ſaſtanā ar taiſnibas prinziſeem un konſtituzijas rakſturu. Wiſpahrigas wehleſchanu teeſibas tika atſihtas ari no parlamenta; bet praktiſtu reſultatu tam nebij, jo Stuartu reſtaurazija eeweda atkal agrafozenſa ſiſtemu, kura paſtahweja lihds 1832. gadam, tad ſahkaſ Anglijas wehleſchanu ſiſtemas paſahpeniſka demokratifaſzija. Tikai Amerikas kolonijās wiſpahrigas wehleſchanu teeſibas (beſ ſahda mantas zenſa) pateeſham paſtahweja jau ſahkot ar 17. g. ſimteni.

Uj Eiropas zeetſemes wehleſchanu teeſibas ſchi wahrda tagadejā noſthmē parahdas Franziā Deelās rewoluzijas laikā, un ari ſahkumā teeſ eerobeeſchotas ar nodoklu un ihpaſchuma zenſu 1791. g. konſtituzija ſadalija pilſonus aktiwos un paſiwos, un wehleſchanu teeſibas peeſchkihra weenigi aktiwajeem pilſoneem; bet lai eekluhtu aktiwo pilſonu kategoriā, wajadſeja buht 25 gadu wezam, nodſihwot wehleſchanu eezirni ne maſak tā gadu, ſamafat teeſchu nodokli wiſmas triju darbdeenu algas apmehrā, un registretees tautas gwardijas ſaraktoſ. Paſiwās wehleſchanu teeſibas (t. i. teeſibas tiht eewehletam) bij eerobeeſchotas ar wehl leelaku zenſu: tika praſiis nekustams ihpaſchums, kaſ dotu eenahkumu ne maſak tā 200 darbdeenu algas apmehrā, waj ari ſaimneezifſs uſnehmums, kaſ dotu diwreiſ leelaku eenahkumu. 1793. g. konſtituzija gan atſina wiſpahrigas wehleſchanu teeſibas, bet ſchi konſtituzija netika nemaſ eewesta dſihwē. Wehlaſ konſtituzijas atkal eeweda zenſu tani waj zitā weidā; tā peem. 1795. g. konſtituzija ſaiſtija aktiwās wehleſchanu teeſibas ar teeſcha nodokla ſamafſchānu, kaut minimalajā apmehrā, bet preeſch paſiwajām wehleſchanu teeſibam tika atjaunoti 1791. g. konſtituzijas noteikums. Ar 1814. g. reſtauraziju bij ſaiſtita wehleſchanu teeſibu ahrſahrtiga eerobeeſchotana; paſiwās wehleſchanu teeſibas peedereja tikai 40 gadu wezeem pilſoneem, kaſ maſaja teeſchuſ nodokluſ 1000 franku apmehrā; aktiwās wehleſchanu teeſibas bau-dija 30 gadu wezi pilſoni, kuri maſaja 300 franku teeſchu nodoklu. 1830. g. rewoluzija druſku paſemināja zenſu: 1831. g. wehleſchanu likums ſaiſta wehleſchanu teeſibas ar 200 franku leelu teeſchu nodoklu ſummu; tomehr ari peh3 tam wiſā Franziā bij tikai pahriſ ſimts tuhſtoſchi wehletaju. Tikai 1848. g. rewoluzija iſnihznāja Franziā ihpaſchuma reſp. nodoklu zenſu, kureſch peh3 tam wairſ atjaunoti netika. — Tapat ari zitās Wakar-Eiropas

walstis, kur bij eewestas konstituzijas, 19. g. simtena pirmajā pusē bij parasti wīfai augsti ihpašchuma resp. nodokļu zensī, kuri tika aīstahweti ar diwejadeem argumenteem. Konserwatiwee politiki parasti gluschī atklatī aīstahweja mantas zensu us ta naidā so-
fisma pamata, ka tīfai ihpašchneeki esot eeintereseti walstis leetu
nokahrtoschanā, un tīfai teefcho nodokļu maksataji (tee pašchi ne-
tustamas mantas waj usnehmumu un kapitalu ihpašchneeki) warot
fewim prasit politiskās teefibas, jo wini nefot walstis nastas. Schis
eefkats (kursch — zil sawadi tas ari neīstīkots — ir fastopams
pat wehl muhsu deenās pee dascheem aprobeschoti waj nefannigi
naweem mantigo schīru ideologeem) grib pahrwehrst walsti par
mantigo schīru organizāciju, kaut ko lihdsīgu atzīju beedribai, kas,
protams, walstis nefad nedrihst buht, ja negribam peelaišt walstis
idejas wīstrupjato īfkehmoschanu un apgahnīschanu. Walstis naw
atfewīschku schīru waj atfewīschku fabeedrišku grupu, bet wīfas
fabeedribas leeta (Res publica), wīfas tautas leeta, — tas ir
demokratisma pamata atmens un lihds ar to pareīsas walstis teo-
rijas ahbezes pateefiba. Bet pee tautas peeder wīfas schīras,
wīfas fabeedriškas grupas, ir mantige, ir nemantige; wīfī ir
eeintereseti walstis leetu pareīšā wadīschanā, un wīfī pilsoni nes
walstij nastas un upurus, — un apīnīgais proletarijs beefchi
ween seedo walstij dauds wairak, nekā neapīnīgais bagatneeks.
Ja nemam to failo aūstio rubli, waj franku, waj dollaru, waj
jenu, tad gan daschs bagatneeks nodewu weidā eemafā walstis
kasē wairak, nekā daschs strahdneeks waj massemneeks; lai gan
ari te peedalas wīfī: neteefchos nodokļus maksā wīfī patehretaji,
un ari teefcho nodokli samaksā katrs, kura darba alga ir tīkko
pahrfneeguse dīhwes minimumu; un par truhzigo nodokļu maks-
taju mehš ar drofchu apstīnu waram teikt, ka wīnsch schīnt pašchā
nodokļu sīnā moralīski nes walstij leelatu upuri, nekā bagatneeks,
jo truhzīgajam no sawa truhzīgā budscheta, kur katrs grafs eeflai-
tīš, ir, protams, dauds grūhtaki samaksat nodokli, nekā bagotajam
no sawas bagatības. Bet waj tad ar naudu war samaksat waj
atfwehrt sawu peenahkumu kā pret lihdszilweku, tā pret fabeed-
ribu waj walsti? Parasti nemantīgais pilsonis ir tas, kursch
seedo walstij sawas meefas audus, sawus nermus, sawas sma-
dsenes fabeedriški derīgā darbā un lej sawas aīnīs walsti aī-
stahwot kaujas laukā. Par scheem upureem pilsonis neprasa no
walstis zitu atlihdsīnajumu, kā tīfai pareīšu demokratīšku walstis-
eefahrtu, kurā wīnsch war peedalitees kā pilnteesīgs lozellis; schos
upurus pilsonis nes apstīnigi un labprahīgi, ja walstis pateefcham
ir pašchas tautas leeta.

Liberalēe teoretiki jau 19. g. simtena pirmajā pusē kautrējās
aīstahwet failo ihpašchuma zensa prinzipu, bet nebīj ari spēhīgi
nostahtees us demokratijas weedokla, tapehž wini melleja ihpa-
schuma zensa aīstahweschanai zitu, no ahreenes masleet peelahji-

gaku argumentaziju (Franzija Benshamens Konstans, Ruajè-Rol-lars u. z., Wahzija Dahlmans, Rottels u. z.). Wini aifrahdija, ka waldit wajagot „labakajeem laudim“, fpehjjgakajeem, isglichtakajeem, attihstitalajeem pilfoneem, — wajagot nodibinat prahta fumerenitai. Tapehz neefot nofihme dot plqfchajam mafam teefibu peedalitees walts dsihwè, — peeteefot, ja fchis teefibas peefchkirot teem, kuri warot usrahdit finamu kulturelu attihstibu, isglichtibu, un kureem peeteefofchi dauds laika preefch nodofchanàs politifkajai darbiba; wijs tas garantejot finamà mehrà labu wal-dibu; un par usrahdito praftibu ahrejo kriteriju warot noderet ihpafchums, kurfch dodot eefpehju eeguht isglichtibu, nodotees fa-beedrifkam darbam u. t. l. Protams, ari fchis eefkats rupja weidà aifstahw weenigi mantigo fchkiro interefes un ir ari objek-tiwi pilnigi nepamatots; jo lai nodotu apfinigi fawu balft par to waj zitu kandidatu farakftu parlamenta wehleschanàs, waj pat par waj pret balfojamo likumprojektu referendumà, — preefch ta pil-foneem peeteef ir isglichtibas, ir laika; un ar pilnigu pahreezibu waram teift, ka neifglichtotajam darba ruhkim, kurfch no mafam deenam stahwejis patz uf fawam fahjam un gahjis zaur fuhro dsihwes fkolu, daudsos koti fwarigos politifkàs un fabeedrifkàs dsihwes jautajumos buhs dauds pareifaks eefkats, nekà „bagata-jam jauneklum“, kurfch gan fcho to mahzijeos no grahmatam; bet kura fkolas gudriba tomehr weenpufiga un pawirfcha, tàpat ka weenpufiga un pawirfcha wina dsihwes pasihfchana.

Wehleschanu teefibu demokratifazija tifa eewadita no 1848. gada rewoluzijas, un 19. g. fimtena otrà pufè mehš jau daudsàs walts redsam ihpafchuma zensa isnihzinafchanu. Wiſpahrigas wehleschanu teefibas (t. i. neerobefchotàs no ihpafchuma waj nodofku zensa) pastahw Schweizè un Franzija no 1848. g., Gree-kija no 1864. g., Wahzija no 1871. g., Spanija no 1890., Belgija no 1893., Norwegija no 1898., Somija no 1905., jaunafàs demo-kratifkajàs walts (Latwija, Igaunija, Letawà u. z.) no winu pastahweschanas fahuma. Tàpat naw ihpafchunta zensa ari Jau-najà pasaulè — Amerikas republikàs, Australija, Jaun-Selandè. — Tagad, pehz kara un rewoluzionaràs kufstibas, protams, ir nahzis atkal uf deenas fahrtibas jautajums par tahlaku wehleschanu teefibu demokratifaziju, un lihds ar to ari par pehdejo ihpafchuma zensu atzelschanu, kur wint wehl fchahdà waj tahdà weidà wehle-fchanu teefibas eerobefcho (tà peem. Anglija. — Japanà aktiwàs wehleschanu teefibas bauda tikai pilsoni, kas mafà ne mafat tà 10 jenu teefcha nodofka; preefch pasiwajam wehleschanu teefibam turpretim zens ir atzelts.)

Wehleschanu teefibu wiſpahribas prinziwu eerobefcho ari isglichtibas zenss, kurfch daschà finà war tift eefstatits par mafketu mantas zensu. Lihds pehdejam laikam elementaras isglichtibas zenss tà wehleschanu teefibu noteikums pastahweja Italija, Unga-

rija, Ruminija, Brasilija, Argentina, Tschili un daschos atfewischkos S.-Amerikas Sawaenoto Walsiju schtatos, pee lam daschās no atschmetajām walstim tautas isglichtibas lihmenis stahw loti semu. Tā peem. Italijs lihds 1912. g. us isglichtibas zensa pamata loti daudsi pilsoni tika isflehti no wehleschanu teesibam. 1912. gada tika schini stāda iswesta reforma, — isglichtibas zenss (lasit un rakstīt praschana) gan netika atzelts, bet eero-beschots; wehleschanu teesibas dabuja neatkarigi no isglichtibas zensa (ja ari neprata lasit un rakstīt) keroschās pilsonu kategorijas: 1) kara deenestu ispildijuschee; 2) bijuschee emigranti, kuri atgreesuschees tehwijs; 3) tee, kuri sakneeguschi 30-to dsihwibas gadu; un 4) tee, kuri samalsajuschi ne masal tā 19 liru teescha nodolka. Pehz schis reformas wairak nekā diwi miljoni rakstīt un lasit neprateju pilsonu eeguwa wehleschanu teesibas; no tam ir redsams, zit loti war eerobeschot wehleschanu teesibas schis no pirmā usstata til newainigais zenss. — Ungarija isglichtibas zenss bij wehrsis pret nekulturelato slawu elementu; tāpat ari daschās Amerikas walstis isglichtibas zensa noteikumi ir werhsti pret weetejo nekulturelato elementu. Peem. S.-Amerikas Sawaenotajās Walstis negeru — agratee wehrgi pehz 60-to gadu pilsonu kara dabuja brihwibu un wifas pilsonu teesibas, pee lam fewischks konstituzijas papildinajums aisleedsa eerobeschot wiņu teesibas tā federazija, tā atfewischkos schtatos.*) Tad daschi atfewischki schtati, neishodami fewischklus noteikumus preeksch negereem (to wineem federalā konstituzija leedsa), atrada tomehr zelu wiņus eerobeschot teesibas; tika isdots likums atteeziba us wiseem pilso-neem, kursch peeschkir wehleschanu teesibas tilai teem pilso-neem, kuri spehji nolasit un saprast schtata konstituziju, waj wismas kahdu dalu no konstituzijas. Schi no ahreenes newainigā prasiba parasti nedara nelahdas gruhitibas baltajem pilso-neem, bet daschu labu negeru atstumj no wehleschanu urnam. — Lihdsigi noteikumi Deenwid-Amerikas republikās ir wehrsti pret weetejeem eedstunteem, kas stahw us semaka kulturaš lihmena, nekā baltee.

Wispahribas prinzipu eerobescho ari nomešchanās zenss, kursch tāpat galu galā israhdas par mantas zensa radineeku. Par nomešchanās zensu sauz noteikumu, pehz kura pilsonis dabū wehleschanu teesibas tilai tad, ja wiņsch sinamu laiku pirms wehletaju karaksta fastahdichanas nodshwojis atteezīgā wehleschanu eezirkni. Tā peem. Schweizē daschos lantonos tahds zenss noteikts us 3 mehneschi, Franzija un Italijs 6 mehn., Anglija un Belgija 1 gadu, Spanija pat 2 gadi. Schis zenss ari kaitē wispirms proletareeschu interesem, kuri, darbu meklejot, ir speesti daudsi beeschaft

*) „Sawaenoto Walsiju pilsonu teesibas peedalktees wehleschanās netiks nolagtas waj eerobeschotas ne Sawaenotajās Walstis, ne atfewischkajos schtatos ais eemesteem, kas atteezas us rahju, ahdas trahju, waj agrato wehrdibu.“ Современныя конституція, т. II, sp. 312.

pahrzeltēes no weenas weetas uf otru, nekā semeš un mahju ih-pašneeki, tirgotawu un daščadu usneħmumu ņaimneeki u. t. l. Newar ņħim zensam par labu peewest ari nekahdu logiņku argumentu; jo weħleşħanu teefiħas peeder pilsonim, kā tahdam, un pilsona intereņes ir ņaiņtitas ar walņti weenadā mehŗā, kurā weetā walņti wińņħ ari neatraņtoš. Tapeħz ari ņaprotamš, ka demokra-tija praņa ņħi zensā pilnigu iņnihzińaņħanu tantiš walņtiš, kur wińņħ weħl paņtahw; un pareiņu Ćautajuma notahŗtoņħanu atrodam tantiš weħleşħanu ņistemāš, kurāš nepeeņaiņta pilsoni pee noteiķta weħleşħanu eezirķna, waj nu nemas neminedamas par nomeņħandš zensu, kā peem. Schweizeš federazijā, Wahzija, u. 3., waj ari norahdidamas uf ņamehŗā ihu laiku, kaš wajadņiģš, lai pilsoni waretu eewest weħleşħanu ņaraķtoš, peem. 10 deenas waj 2 nedelas, kā daščoš Ć.-Amerikas ņħtatoš. Latwijāš Ćatwerfmes Ćapulzeš weħleşħanu liķums pareiņi un noteiķti atņħmē, ka no ņwara ir tiki pilsona atraņħandš Latwijā (bet ne weenā waj otrā noteiķtā weetā): „Weħleşħanu teefiħas ir wiņeem abu dņimumu Latwijāš pilņoneem, kuri . . . ņaraķņtu ņaņtahdiņħanas laiķā dņiħwo Latwijā.“

Par wiņpahriħas prinzipu eerobesħojoņħu zensu war Ćuħt ari wezuma zensš, ja weħleşħanu teefiħas teef ņaiņtitas ar leelatu wezumu, nekā taš nepeezeeņħami wajadņiģš, lai atņiħtu pilsoni par garigā ņińā peeteekoņħi attiħņtitu. Daudņāš walņtiš ņħiš politiķtāš pilńgadiħas wezumš ņaŗiħt ar paraņto wiņpahrigāš pilņoniķtāš pilńgadiħas wezumu (21 gadu), peem. Anglijā, Franzi-jā, Ćtali-jā, Ć. U. Ćaweenotajāš Walņtiš u. 3., ari Latwijā peħz Ćatwerfmes Ćap. weħleşħanu liķuma 2. panta. Bet daudņāš walņtiš atrodam noteiķtu leelatu wezumu: Belgijā, Ćapanā (pirms rewoluzijas ari Wahzija, Pruiņijā u. 3.) 25 gadi, Danija un Perņija 30 gadi u. 3. Ćamliħdiņģa politiķtāš pilńgadiħas paaugņtińaņħana ne ar ko naw attaiņnojama, jo loti beeņħi jau pirms pilņoniķtāš pilńgadiħas ņaŗneegņħanas pilņoniš (ņemiņħki iņ nemantigajām ņabeedriķķajām grupam) jau ņraħdā derigu darbu, notahħas uf ņawām laħņam, neš walņtiĶ upurus (iņpilda kara Ćlauņbu) u. t. t.; protamš, ka tahdā gadijumā Ćaunāš pilņoniš ir jau peeteekoņħi ņagatawotiš, lai orientetoš ņabeedriķķajā un poliķķtāĶā dņiħwē un apņinigi realiņetu ņawas weenħaŗņħāš pilņonu teefiħas (weħleşħanu teefiħas). Tapeħz tagadeĶjāš walņtiš noma-nama tendenze uf politiķtāš pilńgadiħas jeb wezuma zensā pama-ņińaņħanu, un wairakāš walņtiš jau laiņħ pee weħleşħanu urnam pilņonus, kuri pat naw weħl ņaŗneegusħi paraņto pilņoniķto pilń-gadiħu: Argentina weħleşħanu teefiħas bauda jau 17 gaduš wezi pilņoni, Meķņikā 18 g., daščoš Schweizeš Ćantonos 18 g. (Unterwaldenē u. 3.) un 19 g. (Zugā), Schweizeš federazija, Ungarijā, Bulgarijā, Wahzija (Konstituzijas 22. p.) — 20 gaduš wezi. — Daščāš walņtiš pilņonu wezumš teef noteiķtiš daščādš

preefsch aktiwajam un pasiwajam wehleschanu teesibam, pee tam parasti preefsch pasiwajam wehleschanu teesibam (t. i. teesibam tift ussiahditam par kandidatu un eewehletam par deputatu) ir noteikis leelaks wezumš, nekà preefsch aktiwajam wehleschanu teesibam (isnehmums ir Danija, tur aktiwàs wehleschanu teesibas teef peefschirtas pilsonneem ne jaunakeem kà 30 gadu, turprelim eewehlets war tift katrs pilngadigs pilsonis). Tà peem. Franzijà par deputatu war tift eewehlets pilsonis ne jaunaks par 25 gadeem, Italijà (agrati Pruskijà, Austrijà u. z.) — 30 g. u. t. l. Tahds noteikumš teef motiwets ar to, ka peedalischandš nopenetnaja likumdoschanaš darbà prasot leelatu attihstibu, plaschatu dshwes pasihšchanu, nekà warot safneegt ar parasto pilsonisko pilngadibu. Us to jaatgahdina, ka par tautas preefschstahweem tal eewehl pilsonus, kuri jau pasihstami sabeedribai ar sawu darbibu, sinaschanant, spehjam, kuri eeguwaschi peeteefoschi plaschu sabeedrisku grupu ustizibu; un ja nu tahdu sabeedribas ustizibu ir paspehjis eeguht un eewehlets par deputatu, teiksim, 20 gadus wezs jauneklis, tad ar ko gan waretu attaisnot wina nepeelafchanu parlamentà.

No atsewischlam pilsonu grupam, kuras daschàs walsis teef isflehgtaš no wehleschanu teesibam, atshmesim tikai kareiwjus. Lihbs pehdejam laikam gandrihs wifur, kur ween bij sawas armijas, pastahweja ari noteikumš, ka aktiwaja kara deenestà stahwofchee pilsoni newar peedalitees wehleschanàs. Tas tika motiwets ar to, ka armija jafarga no politikas, un ka wehleschanu agitazija, kura scho politiku eenestu armijà, nowestu pee disziplinas wahhinaschanas un armijas safchkefchanàs. Tahds eefstats bij fastana ar monarchistiskas polizejiskas walsis rasturu, kur armija tika leetota neween kà walsis aiffargataja pret ahreju eenaidneeku, bet tika ruhpiigi fagatawota un leetota kà eerozis waldoschàs dinastijas waj waldoschu grupu rotàs pret eefshejeem waldibas eenaidneekem. Pateefi demofratiskà walsi tahdam eefstatam wairs naw pamata. Sur ari kareiwis ir tahds pat pilsonis, kà wisi ziti, un kara deenests newar winam leegt pilsona teesibas un atnemt wina pilsonisko pahreezibu. Bes tam, isolet karewi no politiskàs dshwes war tikai isoletot winu pilnigi no sabeedribas; tas bij eefpehjamš agrafajàs polizejiskàs walsis, kur karewis pateefham us wairaf gadeem tika eeflehgts kafarmè un isolets no pahrejàs sabeedribas; tagadejos laikos tas wairs naw eefpehjamš, — tagad karewis eet sabeedribà, lasa laikraftus u. t. l., kà ka wehleschanu teesibu leegschana nebuht neiffargatu winu no politikas, bet littu winam tikai fahpiigi just netaisnigo teesibu eerobeschojumu. Sa-pehz karewiji dabuja wehleschanu teesibas neween tanis walsis, kur notika rewoluzijas, kà ari jaunajàs walsis, bet ari tur, kur paleef spehka agrafà politiskà eefahrtà (kà peem. Anglijà), wehleschanu reformu projektoš teef paredseta bals teesibas ari aktiwà

kara deenestā stahwoſcheem pilſoneem. — Pilnigi pareiſi Latwijāſ Gatwerfmes Sapulzes wehleſchanu likums peefſchir kareiwjeem wehleſchanu teeſibas pilnā apmehrā, tā wiſeem ziteem pilſoneem: „Perſonām, kaſ peeder pee Latwijāſ armijaſ, ir wehleſchanu teeſibas ſchi likuma robeſchāſ.“ (17. p.) Weidsot waram atſihmet, ta ſchim jautajumam (par kareiwju wehleſchanu teeſibam) ir tikai pahrejofcha noſihme, — winam ir noſihme tik ilgi, kamehr paſtahw armijaſ, kurāſ pilſoniſ ſpeeſtiſ pawadit wairakuſ gaduſ. Bet demokratiſazijaſ prozeſſ noteikti wirſāſ uſ tahdu paſtahwigu armiju pilnigu iſnihzinaſchanu, ſtahdot wiaku weetā tautaſ miliziju, kur tā paſtahwigāſ eeſtahdeſ darboſeeſ tikai daſchāſ wirſneeku ſkolaſ un inſtruktoru kadri; bet pilſoni, kaſ ſpehjtigi eerotſchuſ neſt, likſ kamehrā ihſā laikā eemahziti kara mahſlā un wajaſibaſ gadijumā wiſi eeſ aiſſtahwet tehwiju pret pateeſu ahreju eenaidneeku; tad, protamſ, pilſoniſ wairſ netikſ uſ ilgaku laiku iſrautſ no ſabeedribaſ un eeſproſtotiſ kaſarmē, un tad ari patſ no ſewiſ pilnigi atkritiſ jautajumuſ par pilſona-kareiwja politiſkajām teeſibam.

* * *

2. Wehleſchanu teeſibu weenlihdſibaſ prinzipſ paſtahw eeſch tam, ka katram pilſonim ir tikai weena balſſ, pee tam iik pat ſpehjtiga balſſ, tā katram zitam pilſonim, tā tā katrſ wehletajſ war ar ſawu balſi darit tahdu paſchu eeſpaibu, tā katrſ zitiſ wehletajſ. Nowehrſchanāſ no ſchi prinzipa, kura naht preeſchā daſchāſ wehleſchanu ſiſtemāſ, mehdiſ parahditeeſ ſekoſchōſ weidoſ.

a) Daſcheem pilſoneem teet atſtahta eeſpehja nodot ſawu balſi wairakoſ eezirnoſ weenā un tai paſchā kampanija. Taſ lihdiſ pehdejam laikam naht preeſchā Anglija, kur katrſ wehletajſ, kurſch iſpilda wehleſchanu zenſu praſibaſ wairakoſ wehleſchanu eezirnoſ, war wiſoſ ſchajoſ eezirnoſ balſi ar nodot: tā, ja weenā eezirni winam peeder ſemeſ gabalſ, otrā eezirni wiſch ihre, teiſim, kaſdaſ dſirnawaſ, bet patſ paſtahwigi dſihwo treſchaja eezirni, tad wiſoſ ſchiniſ eezirnoſ wiſch war uſſtahteet tā wehletajſ un nodot ſawu balſi. Scho apſtahtli nebuht newar uſſtaitt par neezigu, jo Anglija, peemehram, ir wairak nekā 500000 tahdu pilſonu, kureem ir teeſiba nodot balſiſ wairakoſ wehleſchanu eezirnoſ, kurpretim ziteem pilſoneem peeder tikai pa weenai balſij. Schiſ puſmiljoſnſ priwilegeto wehletaju, protamſ, peeder manti-gajām ſchikram, un wiak ar ſawām wairakajām balſim war darit leelaku eeſpaibu uſ wehleſchaju iſnahtumu, nekā ziti pilſoni. Sa-peh3 anglu demokratija ſawā wehleſchanu reformu programā ſtarp zitu uſſtahda ari praſibu: one man — one vote, t. i. weenſ zil-wekſ — weena balſſ. Schi praſiba ari teet eewehrota demokratiſkajāſ wehleſchanu ſiſtemāſ, tā peem. Latwijāſ Gatwerfmes Sapulzes wehleſchanu likuma 36. pants noſata:

„Satwerfmes Sapulzes wehleſchanas neweens nedrihfti nodot wairaf ta weenu balſi, neſſatotees uf to, ta wiſſch buhtu uſ-nemts wairafu wehleſchanu eezirknu waj wehleſchanu apgabalu wehletaju ſarafftoſ.“

b) Pluralais wotums jeb daudſbalſiba faſtahw eelſch tam, ta wehleſchanu liſkums, nemdams par pamatu weenu balſi, daſcheem pilſoneem, uf kureem war atteezinat wehleſchanu liſkuma ſewiſchluſ noteikumuſ, peeſchſir papildu balſiſ. Tahda ſiſtema paſtahw Belgijā, fur 1831. gada bij eewefſta uf ihpaſchuma un nodoktu zenſa dibinata ſiſtema, tura, protams, neapmeerinaja tau-taſ demotratiftoſ elementuſ. Sewiſchki no 19. g. ſ. widuſ ſah-taſ noteikta zihna par wiſpahrigam wehleſchanu teeſibam, ta ta galu galā ari konſerwatiwee jutāſ ſpeeſti peekahpteeſ, tomehr pee-kahpoteeſ wineem iſdewāſ noſlehgt kompromiſu: 1890. gada gan tiſa eewefſtaſ wiſpahrigaſ bet ne weenlihdſigaſ wehleſchanu teeſibaſ, — daudſi pilſoni, furi apmeerinaja wehleſchanu liſkuma noteikumuſ, dabuja papildu balſiſ. Papildu balſiſ teel peeſchſirta: 1) gimeneſ tehweem, taſ ſaſneeguſchi 35-to diſhwibaſ gadu un maſſā 5 franki teeſchu nodoktu; 2) pilſoneem, kureem peeder ne-kuſtamaſ ihpaſchumuſ ne maſaf tā 2000 franku wehrtibaſ, waj waſſiſ wehrtſpapiroſ eeguldiſtſ kapitalaſ, taſ dođ ne maſaf tā 100 franku gada eenahkumu; 3) pilſoneem, furi baudijjuſchi augſtaſto un wi-dejo iſglihtibu un eenem liſkumā noteiktu ſtahwokli. Pee tam li-kumuſ noſafa, ta neweenam pilſonim nedrihfti buht wairaf tā 3 balſiſ; tā tad Belgijā daſcheem pilſoneem ir trihſ balſiſ, daſcheem, diwaſ, un ziteem pa weenai. Rā redſamaſ, ari ſchi netaiſnā un ne ar to nepamatojama ſiſtema zenſchāſ peh3 loti noteikta mehrka: peeſchſirt politifkaja ſinā preeſchrozibaſ mantigajām ſchſkiram, ku-raſ ir konſerwatiwo partiju pamataſ. Tapeh3 ari ſaprotamaſ, ta konſerwatiwee politiki un teoretiki keraſ pee ſchiſ ſiſtemaſ, tā pee pehdeja glahbina, un peem. wahzu juridifkaja un politifkaja lite-raturā ſchi netaiſnā un nelogiſtā ſiſtema atrada aiſſtahwjuſ lihdſ pat pehdejam laikam (Behrſ, Rederſ, Meijerſ un 3.), un ari Pruſſijaſ pehdeja preeſchrewoluzijaſ wehleſchanu reformu pro-jektā figureja ſchi ſiſtema, tā wiſpahrigo wehleſchanu teeſibu to-rettimſ.

c) Pret weenlihdſibaſ prinzipu wiſrupjafā weidā grehkoja preeſchrewoluzijaſ tā ſauktiſ kuriju ſiſtema (Auſtrija un Kreewija) un klaſu ſiſtema (Pruſſija un Ruminija). Kuriju ſiſtemu waram iluſtret ar ſeloſchu peemehru iſ Auſtrijaſ wehleſchanu liſkuma lihdſ 1907. gadam: eedſihwotaji tur bija ſadaliti wairafāſ kurijaſ un katra kurija wehleja noteiktu ſtattu deputatu. Veeltirgotaju kurija bij 556 wehletaji, furi wareja iſwehlet 21 deputatu (tā tad 1 de-putataſ uſ 26 wehletajeem); ſemeſ ihpaſchneeku kurija bij 5430 wehletaju un 74 deputati (uſ 74 wehletajeem 1 deputataſ); taſlaſ, pilſehtu eedſihwotaju kurija uſ 4200 wehletajeem nah3a weenſ de-

putats, un lauku eedsthwotaju kurtija us 12300 wehletajeem weens deputats. Is schi peemehra redsams, ka leeltirgotaju kurtijas wehletajam bij 473 reises swarigala bals, neta lauku kurtijas wehletajam. — Klafu sistemu waram ilustret ar peemehru is preeksch-rewoluzijas lailmeta Prufija; tur bals teesiba bija peeschkirta pilfoneem, kas mafs teeschus nodoklus, un schee pilsoni bij sabaliti trijas klafes: pee pirmas klafes peedereja tee wisbagatalee pilsoni, kuri kopā samaksaja weenu trescho dalu no atteeziga eezirkni eewahzameem teescheem nodokleem; otraja klafē bija eeslatiti tee bagatneeki, kuri aikal kopā samaksaja nahklofcho treschdalu nodoklu, un treschaja klafē palita wisa nemantigo pilsonu mafa. Wehleschanas tika isdarltas diwpatahpeniski; katras klafes wehletaji iswehleja weenadu skaitu balsotaju, kuri kopā sanahkluschi iswehleja deputatus. Ra redsams, mantigajam schkiram, pateizotees schai sistamai; weenmehr bij nodroschinatas diwas treschdalas balsotaju, ta ka nemantigo schkru balsotajeem nebij ne masafas nosthmes pee wehleschanu rezultata. 1908. g. pa wisu Prufiju kopā pirmaja klafē bij 3,1% no wiseem wehletajeem, otraja klafē bij 13,4% un treschaja klafē 83,5% wehletaju; pirmaja un otraja klafē kopā bij 16,5% wehletaju, kuri tomehr eewehleja $\frac{2}{3}$ no wiseem balsotajeem un gala, protams, wifus deputatus; wisu wehletaju mafa, 83,5%, newareja darit us wehleschanu rezultatu netahdu eespaidu, un winy, ta sauktā bals teesiba bija tikai ismeekls. Wehletaji to ari saprata, tapehz peedalischanas wehleschanu komedija bij lotti neeziga: treschaja klafē parasti peedalijas ne wairak ka 10 — 20% wehletaju. — Ruminija tainlihdfiga klafu sistema saweenota tomehr ar teescham wehleschanam, ta ta tur, lai gan ari sistemas netaisniba un truhkumi paleef spehla, treschās klafes wehletaji war darit tomehr sinamu eespaidu us wehleschanu rezultatu, un wehleschanas tur ta tad naw gluschi tahda komedija, ta tas bij Prufija. — Jadomā, ka schis netaisnās un absurdiskās wehleschanu sistemas, kuras pat bes rewoluzijas bij nolemtas drihsai isnihschanat, netad wais neatgreesisees, un paliks tikat ta wehsturisks peemehrs tai politiskajai leetullibai un netaisnibat, tahda wareja pastahwet kulturelajas Ciropas walstis wehl 20-taja gadu simteni.

d) Wehleschanu teesibu weenlihdstibas prinzipls teel eerobeschots ari ar wehleschanu eezirknu neweenadu sadalischanu. Protams, ka neteel prasita wehleschanu eezirknu absoluta weenadiba, tahda ari faktiski naw eespehjama; wehleschanu eezirknu rezp. apgabalu weenadibu waj pareisi famehrigu leelumu ir weeglaki ustu-ret tur, kur wehleschanu apgabali ir leeli (pee proporzionalajam wehleschanam, kur no katra apgabala teel wehleti wairati deputati), turpretim eezirknu weenmehrigu sadalischanu ir grubstaki ustu-ret tur, kur eezirkni ir masi (pee maschoritarajam wehleschanam, kur no katra eezirkna parasti teel eewehlets weens deputats). Uri te, protams, neleelas starpibas, kas pee tam daschreis gruhti no-

wehrſchamas, newar tiſt eefſtatitas kà tahdas, kas wehrſtas pret wehleſchanu teeſibu weenlihdſibas prinzipu; tà, ja trijos wehleſchanu eezirknoſ, no kureem latrs wehl weenadu deputatu ſtaitu, weenà ir 100.000 eedſihwotaju, oträ 90.000, un treſchajà 105.000, tad waram teikt, ka wehleſchanu teeſibu weenlihdſibas prinzipis ari te jau teeſ trauzets: pilſonis no otra eezirkna (90.000) war ar ſawu balſi darit apm. par 6% leelaku eefpaidu uſ wehleſchanu rezultatu, nekà pilſonis no treſchà wehleſchanu eezirkna (105.000); bet ja tahdas ſtarpibas naw ar noluhku raditas, un ir pat warbuht gruhti nowehrſchamas (peem. walſtis adminiſtratiwa eedalijuma waj ſatliſmes zeku dehl u. t. l.), tad, protams, ſchis ſtarpibas newar tiſt eefſtatitas kà tahdas, kas iſnihzina weenlihdſibas prinzipu. Bet lihdſ nefeſam laikam daudſàs walſtis bij nereti nowehrojamas loti leelas ſtarpibas wehleſchanu eezirknu atteezigo leelumu ſinà, pee tam bij nomanama tendenze ſchis ſtarpibas mahſtligi radit un uſturet (tà ſauttà wehleſchanu geometrija), lai ſtiprinatu daſchu ſabeedriſku grupu politiſko eefpaidu uſ zitu pilſonu rehliſna. Tà peem. Wahzijà, kur preeſch rewoluzijas paſtahweja maſchoritaràs wehleſchanas un latrs wehleſchanu eezirknis ſuhtija Reichtagà weenu deputatu, bij atrodami eezirkni ar 10.000 wehletajeem, un daſchi eezirkni ar pahri par 100.000 wehletajeem, pee kam maſee eezirkni nahza uſ lauku apgabaleem, bet leelee — uſ leelajeem ruhpneezibas zentreem, kur eedſihwotaju galwenà maſa ir proletariji. Samlihdſigas parahdibas nowehrojamas ari zitàs walſtis, tà peem. Anglijà ir wehleſchanu eezirkni ar 36.000 wehletajeem, un daſchi ar titai pahris tuhſtfoſchu wehletajeem. Protams, ka tamlihdſigs wehleſchanu eezirknu ſadaliſjums loti juhtami atſauzas uſ wehleſchanu teeſibu weenlihdſibas prinzipu un demokratiſtà walſti naw peelaiſchams; lai to nowehrſtu, daſchàs walſtis (Franzijà, S. U. Saweenotajàs Walſtis, Greekijà u. z.) paſtahw noteikumis, ka pehz latras wiſpahrigas lauſchu ſtatiſchanas wajag rewidet wehleſchanu eezirknu ſadaliſjumu atteeziba uſ pareiſu eedalifchanu ſamehrà ar eedſihwotaju daudſumu.

3. Par teeſchàm wehleſchanam ſauz tahdas, kur latrs wehletajs nodod ſawu balſi teeſchi par wehlamo kandidatu (waj kandidateem, ja wehleſchanas noteel pehz ſarakſta); par neteeſchàm jeb pakahpeniſtàm wehleſchanam turpretim ſauz tahdas, kur wehletaji eewehl titai balſotajus, kuri tad ſapulzejas kopà un iſwehl deputatus (diwpakahpeniſtas wehleſchanas; war buht ari wehl wairakas pakahpes, peem. Kreewijà pehz 1907. g. wehleſchanu liſuma ſemneeku kurija wehleſchanas bij pat iſchetrpakahpeniſtas). Birms rewoluzijas diwpakahpeniſkas wehleſchanas bij deefgan iſplatitas Wahzijas walſtis (Prufijà, Bawarijà u. z.), tagad winas pa balai wehl paſtahw daſchàs walſtis pee parla-
menta augſchpalatu wehleſchanas (Franzijà, Sweedrijà, Danijà

u. 3.) — Pakahpenistko wehleschanu aistahwi mehdsä aifrahdit us to, ka pee tahdas wehleschanu fahrtibas noteefot sinama islase, — teefot jau par balsotajeem iswehleti labakee laudis, kuri tad no fama widus iswehlot labakos par deputateem, un tahdejadi pakhas wehleschanas noteefot apsinigati. — Pateefiba tomehr pee pakahpenistkajam wehleschanam nekahda islase nenoteef; wehleschanas tagad norit sem politiskü partiju un fabeedrisku organizaciju wadibas, kuras jau wehleschanu fahkumä usstahda noteiftus kandidatus, tä ka balsotaju wehleschana kühst par nenosthmigu formalitati, kura tikai apgruhtina wehleschanu prozeduru, jo par balsotajeem teef ewehleti tee, kuri apnemas wehlet jau eepreefsch usstahditos kandidatus. Tas peem. loti skaidri nowehrojams S. A. Saweenotajas Walfis, kur presidents teef wehlets diwpa-fahpeniski; leeläs politiskäs partijas (republikaniska un demotratiska) jau laikus pirms wehleschanu kampanijas fahleschanäs usstahda laira sawu kandidatu us presidenta amatu, balsotaji kühst par weentahrschu staryneezibas instanzi, tä ka par islast newar buht nekahda runa. — Tä tad pakahpeniskas wehleschanas nebuht nekafneeds to noluhku, kura dehl winas teef aistahwetas; un bet tam winam ir fawi launumi, kuru dehl winas jaunaka laika ari wifur teef atmesias. Birmahrt, pakahpeniskas wehleschanas stipri pamafina pilsonu interesi pret wehleschanam: teefchäs wehleschanäs peedalas ap 80% wehletaju, turvretim pakahpeniskäs tikai 10 lihds 20%.*) Dtrfahrt, pakahpeniskäs wehleschanas farauj teefchos fatarus stary wehletajeem un winu preefschstahweem; tas nowed pee ta, ka deputati masal juht sawu atbildibu tautas preefschä, un no otras puses, tautas preefschstahwiba, nejudama aif sewis teefcha pakhas tautas atbalsta, kühst zaur to wahjinata.

4. Par aifklahtu fauz tahdu balsoschanu, pee kuras weenigi pakham balsotajam ir sinams, par tahdu kandidatu waj kandidatu farakstu winsch sawu balfi nodod, tä ka neweenam naw eefpehjams winu schini sind kontrolet. Atklahtas balsoschanas aistahwi aifrahda us to, ka tautas preefschstahwju wehleschanas ir publiska leeta, tapehz ari balfis wajagot nodot publiski, un pilsonim wajagot buht peeteefochi wihrischligam, lai nekfehptu sawu politisko pahreezibu. Aifklahtas balsoschanas aistahwi us to atbild, ka wehleschanu sistemas usdewums ir newis atkhstit un pahraudit pilsonisko wihrischlibu, bet gan raudit eefpehjami pareisu tautas preefschstahwibu, — kas naw fahneedsams, ja pilsonis newar nodot sawu balfi pilnigi brihwi. Un pilsonu-wehletaju pilnigu brihwu gribas isteikmi war garantet weenigi aifklahta balsoschana; jo lai gan pilsoni ir weenlihdfigi lituma preefschä, tomehr wini nebuht wehl naw weenlihdfigi peem. ekonomiska sind,

*) Г. Мейер, Избирательное право, II. Ipp. 95. Meiers pee tam peemeelina: „На пеедshwojumi rahda, mehrens partijas zeesch no tam (t. i. wehletaju absenteisma) daudf wairat, nekä gatejas.“

kur ir eespehjami sinami spaidi pat likumu nepahrakhpjot, un tamdehl wifu to fabeedribas elementu interesēs, kuri atrodas sinamā attarībā no darba deweja, preekschneezibas u. t. l., ir wajadsiga aisklahta balsoschana, lai neweenam nebuhtu eespehjams winau balsoschanu kontrolet. — Tahlak, teem, kuri aistahwot atklahtu balsoschanu, atfauzas us pilsoniskajeem tikumeem, war atgahdinat, ta peedsihwojumi rahda pretejo; atklahta balsoschana ir kaitiga politiskajai moralei, jo wina weizina balsu uspirkschanu. Anglijā, kamehr pastahweja atklahta balsoschana, balsu uspirkschana no bagateem kandidateem bij loti isplatita, bet pehz aisklahtas balsoschanas eeweschanas (1872. g.) wehleschanu atmosfera kluwa daudsih tihrafa, weseligaka (bagatam balsu uspirzejam naw wairs eespehjams sawus uspirktos klientus kontrolet, un winsch baidas sawu naudu issweest par welii). — Tagad atklahta balsoschana gandrihs netur wairs neteek Prattiseta, un ari pehdejā laika pirms rewoluzionaras kustibas wina pastahweja wairs tikai nedaudsās walstis (peem. Prusijā, Ungarijā, Danijā) . . . Pate balsu nodoschana pee aisklahtas balsoschanas parasti noteek ar wehleschanu sihmitem: wehletajs nodod sawu wehleschanu sihmiti slehgta kuwera is nezaurredsama papira, pee tam kuwera teek pagatawotti wisi weenadi un apsihmeti ar wehleschanu komisijas sihmogu, ta ta winus naw eespehjams weenu no otra atskirt. Tikai nedaudsās walstis (peem. Greqkijā, Serbijā) lihds pehdejam laitam tika Prattiseta aisklahta balsoschana ar bumbinam.

* * *

Proporzionalas wehleschanas. Lihds pehdejam laitam wisisplatitakā wehleschanu sistema bij tā fauktā maschoritarā jeb wairakuma sistema, pehz kuras wairakums katrā atfewischkā wehleschanu eezirkni waj wehleschanu apgabala eewehl wisus sawus kandidatus, masafums turpretim paleek bes preekschstahwibas. Lihds 19. g. simtena ischetrdesmitajeem gadeem schi sistema tika atsihta par weenigi eespehjamu un pilnigi pareisu; bet tad nahza us deewas kahrtibas jautajums par proporzionalām wehleschanam, wispirms tikai tā prasiba pehz masafuma preekschstahwibas. Drihs tomehr, pateizotees galwenā kahrtā Konfederana darbeem, tika ustahdita noteikta proporzionalo wehleschanu teorija, pehz kuras wisam wehletaju grupam, ja winas ir peeteekoschi stipras lai wispahrigi dabutu preekschstahwibu, wajag dabut scho preekschstahwibu proporzionalni nodoto balsu skaitam. Tuwojotees muhsu laikeem, proporzionalas wehleschanas atrod arweenu wairaf peekriteju teorijā un arweenu leelaku isplatischanos praktikā. Proporzionalo wehleschanu aistahwjt norahda us maschoritaras sistemas eewehrojameem truhkumeem. Wispirms, tautas preekschstahwiba, kas eewehleta us wairakuma sistemas pamateem, newar tikt eestatita par pareisu tautas gribas attehlojumu, jo masafums, nereti

pat eewehrojams masakums, kurfch dauds neatschētras no wairakuma, ir palizis bes preefchstahwibas. Bet tautas preefchstahwibai, lai wina tiftu atfihita par ihstu, wajag attehlot wifu tautā isplatito wirseenu domas, wifu eewehrojamačo schēiru un fabeedrifku grupu idealus, wifu peeteefofchi stipru politifku partiju zenteenus, uf to aifrahdiņa jau weens no Leelās frantfchu rewoluzijaš darbinee- teem, Mirabò, tad winsch falihdsinaja pareifsu tautas preefchstah- wibu ar geografifku karti, kurai proporzionalā famehrā wajag attehlot territorijaš fahstahwdalaš un winas wirspufes galwenoš elementus. Maschoritarā sistema fcho prasibu neifpilda un dod wairaf waj mafaf weenpufigu preefchstahwibu, kura neifsteiz pareifi tautas domas. Pee wairakuma un masakuma publihds weens mehriņas fadalifchanās pa wehlefchanu eezirkneem war isnahkt tā, ka famehrā neezigs wairakums eeguhst wifas deputatu weetas, bet eewehrojams masakums nedabū neweena deputata. Tahdā ga- dijumā wifas masakuma balsis ir gahjuschas pafufchanā, un pate tautas preefchstahwiba iffata tomehr tifat tautas masakās dalaš domas, — tapehņ ka wifū balssteeffige pilsoni jau nekaf wehle- fchanās nepeedalaš, bet finams prozents (apm. 20—30%) mehds no wehlefchanam atturetees. Tā peem. ja wehlefchanās ir pee- dalfjufchees 75% wehletaju, no teem zaurmehrā 40% wifos eezirk- nos ir balfojufchi par wairakuma kandidateem, 35% par masakuma kandidateem, tad, kà redsams, fchis 40% wehletaju jeb $\frac{2}{5}$ no politifkās tautas eeguhst wifas deputatu weetas, un tautas preefch- stahwiba ir pateefibā tifat fcho diwu peektduku tautas domu ifteizeja, turpretim 60% (35% masakuma balfofaju + 25% atture- jufchos) jeb $\frac{3}{5}$ no politifkās tautas paleef bes fawas preefchstah- wibas. Maschoritarai wehlefchanu sistemat pastahwot, tahdi gadi- jumi pateefham nahf preefchā; tā peem. pehņ Sč. Venud fawahltām finam, tautas preefchstahwiba Franzijā pehņ 1881. gada parasti teef. eewehleta ne no wehletaju absoluta wairakuma, bet no wifu balssteeffigo pilsonu masakuma. Tas wispahriņi ir nowehrojams tanis gadijumos, kad wehletaju politifkās fahstahws ir fadalijees apmehram weenadi pa wifseem wehlefchanu eezirk- neem; turpretim ja fchi fadalifchanās ir neweenmehriņa, tad wehlefchanu resultati war isnahkt deefgan negaiditi, un wehlefcha- nās peedalfjufchos pilsonu masakums war dabut wairaf deputatu weetu, nekā wairakums. Nemfim fetofchu peemehru: Peezoš wehlefchanu eezirknos, kuros katrā ap 12.000 lihds 15.000 wehle- taju un no katra jaewehl weens deputats, zihnas diwas partijaš, A. un B., kuru peekriteju ftais pa fcheem peezeem eezirkneem fadalijees felofchi:

	1.	2.	3.	4.	5.
A.	12.000	10.000	6.000	5.000	7.000 = 40.000
B.	2.000	3.000	7.000	5.500	7.500 = 25.000

Ifnahkums tahdā gadijumā, kà redsams, ir tas, ka partija A.,

par kuru ūhinis peezos eezirknos nodots 40.000 balsu, dabū diwus preekſtstahwjuš, turpretim partija B., par kuru nodots ūhinis paſchos eezirknos tikai 25.000 balsu, dabū trihs preekſtstahwjuš. Ja ūhee paſchi peezi eezirkni buhtu apweenoti weenā, no kura jaiswehl 5 preekſtstahwi, tad pee maſhoritarām wehleſchanām partija A. dabutu wiſus peezus preekſtstahwjuš, partija B. neweena, — iſnahtums buhtu atkal netaiſns. Daudsmaš taiſnigu rezultatu mehš dabutu tikai pee proporzionalām wehleſchanām, tad ūhini paſchā eezirkni pee ta paſcha nodotā balsu ūkaita partija A. dabutu 3 preekſtstahwjuš, un partija B. diwus. Peewestais peemehrs nebuht naw eekſtatams tā teoretiski ūamahflots, ka hds dſihwē nenahſ preekſchā; ne, maſhoritaro wehleſchanu ūtatistiſka atſihmē deesgan daudz tamlihdſigu gadijumu; tā peem. Belgijā 1884. g. wehleſchanās (kad wehl nebij eewestas wišpahrigas un proporzionalas wehleſchanas) par klerikālu partiju tika nodotās 36.000 balſis un wina dabuja 67 deputatu weetas, par liberālu partiju tika nodotās 22.100 balſis, bet wina dabuja tikai 2 deputatu weetas; Badenē 1890. g. wehleſchanās zentra partija dabuja 80.720 balsu un 8 deputatu weetas, nazional-liberāli dabuja 82.260 balsu — un neweenas deputata weetas Landtagā.*) Pee tam daſchreiš tamlihdſigs wehleſchanu iſnahtums warbuht naw nemas til negaidihs, jo wiſch teel ūinamā mehri apſinigi weizinatš ar augſchā atſihmeto wehleſchanu eezirknu nepareišu ūadaliſchanu; tā peem. Wahzijas Reichſtagā pirms rewoluzijas ūozialdemokrateem paſtahwigi bij daudz maſal preekſtstahwju, nekā wineem peenahzās pehz wehleſchanās par wīnu kandidāteem nodotā balsu ūkaita.

Wes ūhi maſhoritarās wehleſchanu ūſtēmas galwenā truhkuma, — tā wina nedod pareišu tautas preekſtstahwību, wīnai teel uſrahditi wehl daſchi ūhlaki truhkumi. Tā, peem., maſakuma partijas un grupas, kuras newar zeret uſ uſwaru, kuru balſis tā tad eet paſuſchānā, juhtās wedinatas atturetees no wehleſchanām, zaur ko weenā pilſonu daļā ūuhd interese pret wehleſchanām un teel weizinatš absenteiſms. Tahlat, maſhoritarajās wehleſchanās pee pirmās balſoſchanas, ūewiſchli wairatām partijām un grupām peedalotees, newar ūaſneegt noteiktu rezultatu, jo balſis ir ūadaliſchās ūtarp wairakeem kandidāteem waj kandidātu ūarāſteem, pee tam abſolutu wairakumu naw dabujis neweens. Uri te, protams, war tuhlin peenemi, tā eewehlets ir tas kandidāts, kurſch dabujis atteezigo balsu wairakumu (tā tas teel peenemis peem. Anglijā); bet tad nereti kandidāts kluhst eewehlets ar loti neezigo balsu ūkaitu. Pa leelakai daļai tahdos gadijumos teel iūdaritas pahrwehleſchanas, tā peem. Franzijā, ja pirmā balſoſchana naw dewuſe noteikta rezultata, t. i. neweens no uſūtahdi-

*) Г. Мейер, Избирательное право, II, стр. 174.

tajeem kandidateem naw dabujis wairakuma, wehleschanas teel atfahrtoas, un ja ari tad naw noteikta resultata, pee treschâs balsfoschanas par eewehletu teel skaitits kandidats, kursch dabujis tikai atteezigu balsu wairakumu; tas wiß nowilzina un fareschgi wehleschanas, pee tam galu galâ nereit tomehr par deputatu israhdas eewehlets kandidats, kursch dabujis famehrâ mas balsu.

Proporzionalajai wehleschanu sistemai scho truhkumu naw; wina dod ihstu tautas preekschstawibu, kas pareisi isiez tautas daschado ekonomisko un arodneezisko grupu, politisko wirseenu u. t. t. domas un zenteenus; pee proporzionalajam wehleschanam neweenas kaut zif eewehrojamas sabeedristas grupas balsis nepasuhd, kas mudina pedalitees wehleschanas ari masakuma peetri-tejus, zaur ko interese pret wehleschanam aug un absenteisms masinas; proporzionalas wehleschanas dod pee weenreisigas balsfoschanas pilnigi noteiktu resultatu, zaur ko atriht pahrwehleschanu prozedura. Bes tam, proporzionalajam wehleschanam peekriht ari politiski-audstinofcha loma, jo winas mudina wehletajus grupetees pa politiskam partijam, waj kaut tikai us wehleschanu laiku apweenotees grupas ar noteiktu wehleschanu programu, un tas, protams, atihsta pilsonisko apsinu un weizina interesi pret sabeedristajam leetam.

Bet tomehr maschoritarajai sistemai lihds pat pehdejam laikam ir wehl sawi autoritatiwi peekritejt, — prof. Esmens Franzija, Georgs Meiers Wahzija u. 3., kuri atrod, ka maschoritaras sistemas kritiki pahrsphilejot schis sistemas truhkumus, un no sawas puses aisrahda, ka bes truhkumeem neefot ari proporzionala wehleschanu sistema. Maschoritarajai sistemai, pehz Esmena domam, ir pilnigi noteikts juridisks pamats: fastana ar tautas suwerentitates nedalamibas prinzipu, preekschstawibas teesibas (t. i. teesiba radit jeb iswehlet preekschstawibu) naw eestatamas la indiwida teesibas, — tas ir wifas tautas resp. wifa wehletaju korpusa teesibas; schi wehleschanu korpusa sadalischana atewischlâs wehletaju kolelijas pa wehleschanu eezirkneem ir tikai praktiskas nepeezeeschamibas fetas. Tahlak, wairakuma ideja ir weenfahrscha, skaidra, wiseem saprotama ideja. Proporzionalas preekschstawibas prinzipis turpretim leelas Esmenam tikai la mahniga ilusija. „Tautas preekschstawibas walidiba nenowehrschant ir wairakuma walidiba,“ saka Esmens. Ja wifa seme buhtu weens wehleschanu eezirknis, tad wairakumam buhtu neapschaubamas teesibas iswehlet wifus sawus kandidatus un nedot masakumam neweenu weetu parlamenta; un pat tahda gadijuma, kur schi sistema buhtu nowesta lihds galejai konsetwenzei, nebuhtu nefa netaisna, jo wairakums isleetotu weenigi sawas teesibas. Bet tahda preekschstawiba, kur nebuhtu neweena masakuma jeb oposizijas preekschstawja, pat pehz Esmena domam buhtu pate skittata preekschstawiba. „Wairakums bes oposizionala masakuma war kluht par

paſchu bliſtamalo waldibas weidu. Ir berigi, un pat nepeezeeſchami, lai katra nopeetna un godiga partija waretu iſteikt un aiſſtahmet ſamas domas parlamentā; bet pee tam nekriht ſwarā winaſ preekſchſtahwju daudsums parlamentā. Un naw tahda daudſmaſ eewehrojama maſakuma, kurſch nebuhtu wairakums wiſmaſ daſchoſ wehleſchanu eezirknoſ, un tur wiſch tā tad iſwedis ſawuſ kandi-datuſ.“*) Tā tad, pehz Eſmena domam, ari maſchoritarā ſiſtema neiſnihzina maſakuma preekſchſtahwibu: mobilifejot ſawuſ ſpehtuſ preekſch ſewiſ iſdewigakajoſ eezirknoſ, maſakums war zeret to-mehr eeguhi daſchaſ deputatu weetaſ parlamentā. Paraſti tā taſ pateeſcham mehds buht (lai gan ne weenumehr); bet lai ari tā, taſ tomehr neapgaſch teſi, ka maſchoritarāſ wehleſchanaſ dod neorganifeſtu, neihtu tautas preekſchſtahwibu, kurai leelā mehrā peemiht gadijuma rakſtuſ.

Proporzionalajai wehleſchanu ſiſtemai, pehz winaſ pretineeku domam, peemiht ſeloſchi truhtumi: a) Proporzionalā wehleſchanu ſiſtema atnemot tautas preekſchſtahwibai winaſ iſhto rakſturu un pahrwehrſchot to par partiju preekſchſtahwibu. Uſ to teek paraſti atbildetſ, ka ari maſchoritarāſ wehleſchanaſ paraſti norit ſem politiſku partiju wadibas, un gandrihſ wiſi deputati parlamentā grupejaſ pa politiſkām frakzijam; beſpartejiflee deputati ir gauſcham reti, un ſchee beſpartejiflee nebuht naw iſtati tautas preekſchſtahwji, nekā partejiflee deputati. Tautas preekſchſtahwibaſ rakſturu tā tad proporzionalāſ wehleſchanaſ nebuht negroſa. — b) Proporzionalāſ wehleſchanaſ ſaſtalbot un tamdeht wahjinot tautas preekſchſtahwibu. Uſ to war atbildet ar ſakteem iſ prakti-kaſ: Franziā ir maſchoritarā wehleſchanu ſiſtema, bet tautas preekſchſtahwiba tur ir ſaſtalbīta daudſāſ frakzijāſ un grupāſ! Belgiā ir proporzionalāſ wehleſchanaſ, bet tautas preekſchſtahwiba tur ſadalīta loti nedaudſāſ frakzijāſ. — Tautas preekſchſtahwibai wajag attehlot paſchaſ tautas ſoziali-politiſko ſaſtahwu; un ja paſchi wehletaji pehz ſawām intereſem un ſabeedriſti-politiſtajeem eeſtateem ir ſadalijufcheeſ daudſāſ partijāſ un grupāſ, tad newar wehleſchanu ſiſtemai pahrmest, ja wina ſcho wehletaju ſagrupeſchanoſ pareiſi attehlo tautas preekſchſtahwibā. — c) Weidjot, daſchi proporzionalo wehleſchanu pretineeki pat atrod, ka ſchi wehleſchanu ſiſtema eſot nedemokratiſka: demokratiſma prinziſp eſot wairakuma prinziſp, un maſakumam weenumehr wajagot beſeerunam padoteeſ wairakumam. Rā atbildi uſ ſcho pahrmetumu war peeweſt Konſiderana aſrahdiſumu, to wiſch leetoja, tad winam nahzāſ ſaſtapteeſ ar tamlīhdſigeem eeſtateem pee proporzionalāſ wehleſchanu ſiſtemaſ eewehchanaſ ſchweizē. ſchis eebildums, pehz Konſiderana domam, dibinajaſ uſ pahrpratuma,

*) Эмен, Общія основанія конституціоннаго права, изд. II, стр. 214. un tablat.

aif nepraschanaš atschirt lemjoscho balsoschanu (vote decisif) no wehleschanu balsoschanaš (vote representatif). Ja šapulze pate lemj par šahdu jautajumu, tad, protams, lemschanaš teesibas peeder wairakumam, kura lehmums schini find ir obligatorisks ari preesch masakuma. Pee tautas preeschstahwu wehleschanaš noteet ne lemschana par šahdu jautajumu, bet lemschanaš teesibu delegazija, proti: lemschanaš teesibas, kuras peeder wiseem pilšoneem-wehletajeem, teet delegetas preeschstahwu šapulzei, un scho šapulzi wajag fastahdit tā, lai wina pehz eespehjas pareisi attehlotu pašča wehletaju korpusa fastahwu. Tapehz Konsiderans atsiht proporzionalas wehleschanaš par demokratišas teeschu konselwenzi. Šapat ari Šchons Stuaris Mills atsiht proporzionalu wehleschanu sistemu par weenigo pareiso un pilnigi fastanoschu ar demokratišas garu. Pee proporzionalu wehleschanu teesibu noteikteem aistahweem peeder ari weens no pašhstamašajeem frantschu walsis-teesibu teoretikeem, Dugi, u. 3.

Neapluhšojot pašču proporzionalo wehleschanu tehniku, atsihmesim tikai ihsumā dasčas praktikā leetotas sistemas. Wišpirms waram atsihmet dasčas sistemas, kuras naw tihri proporzionalas, bet kuras šahda šewim par mehrki nodrosinat sinamu preeschstahwibu eewehrojamaš masakumam. Šahdas ir: a) tā šautā aprobešotā balsoschana (vote limite), kura pašahw eesch tam, ka wehletajs nodod balši ne par wiseem no eezirkna eeweh-lameem deputateem, bet tikai par dascheem; peem., ja no eezirkna jaewehl 3 deputati, tad katrs balsotajs war nodot balši ne wairak kā par diweem; šahdā gadijumā loti war buht, ka wairakums dabūs diwas deputatu weetas, bet daudsmas eewehrojamašam masakumam ir zeriba dabut trescho wectu. — Šhi sistema tika ismehgnata Anglijā (1867.—1885. g.) un Itališā (1892.—1895. g.); lihds pehdejam laikam wina wehl pašahweja daschos Španišas apgabalos, Brasilišā, Galizišā. b) Kumulitiwā balsoschana (vote cumulatif) pašahw eesch tam, ka wehletajs war nodot šawu balši tildauds kandiateem, zil deputatus nahlas eewehlet no atteezigā eezirkna, waj ari atdot weenam kandidatam (šakopot jeb šumulet us weenu kandidatu) tildauds balsu, zil deputatu wehlami no eezirkna. Šā peem. ja no eezirkna jaewehl 3 deputati, tad katram wehletajam tika peeder 3 balšis, un winsch war schis 3 balšis waj nu atdot 3 kandiateem katram pa weenai, waj ari wišas 3 balšis weenam kandidatam. Šahdejadi noteikš organizets masakums, aprobešojot šawas teeksmes un šakopojot šawas balšis us weenu noteiktu kandidatu waj tildauds kandiateem, zil wina grupas šaitlikšais šitprums atwehl, war zet dabut preeschstahwibu parlamentā. — Šhi sistema tika 1853. g. eewesta Anglišas Kapstadtes kolonijā, un no 1870. gada wina teet leetota Anglijā weetejo pašchwaldibas eestahschu wehleschanaš, šapat ari daschos S. A. Saweenoto Walsiju šchatos. — Weentahrschataš

no ihstajam proporzionalam wehleſchanam paſtahw eekſch tam, ta baſſis teek nobotaſ par eepreekſch uſſtahditeem kandidatu ſaraſteem, kureem teek peekſkirtis atteezigſ deputatu ſkatis proporzionali nodotajam baſſu ſkaitam. Schweizè, kur proporzionalaſ wehleſchanas paſtahw apmehram puſè no wiſeem ſantoneem, deputatu ſadaliſchana ſtarp atſewiſchkeem ſaraſteem noteek ſahdejabi, ta wiſpirmſ teek atraſtiſ tà ſauktaiſ wehleſchanu dalitajſ (wehleſchanu kwotiente), iſdalot wiſu (par wiſeem ſaraſteem) nodoto baſſu ſkaitu uſ deputatu weetu ſkaitu; taſlat par ſatru atſewiſchku ſaraſtu nodoto baſſu ſkaitu dala uſ „wehleſchanu dalitaju“, un iſnahkumſ rahda, ziſ deputatu weetu nahſ uſ atteezigo ſaraſtu. Ja dabutee weſelee ſkaitli wehl neſaſtahda wiſu deputatu ſkaitu, tad pahri palikuſchàſ weetaſ teek peekſkirtaſ pa weenai teem ſaraſteem, kureem paliziſ atlikumſ no dalikhanas, ſkatoteeſ peh3 ſcho atlikumu leeluma. Daſchoſ ſantonos teek leetotſ druſku zitadſ kandidatu ſadaliſchanaſ weidſ, kuru G. Meieraſ aprakſta ſchahdi: „Tà tà weenam kandidatam, lai wiſch ſkaititoſ par iſwehletu, waja3 dabut wairaf nekà puſi no wiſam baſſim, diweem — wairaf nekà $\frac{2}{3}$, t. i. ſatram no wineem wairaf nekà weenu treſchdalu u. t. t., tad wehleſchanu dalitajſ buhſ pareiſakſ, ja wiſu nodoto baſſu ſkaitu dalis uſ deputatu ſkaitu + 1, un nemſ tuwako nahkoſcho weſelu ſkaitli; peem. ja par 5 deputateem kopà nodotaſ 100 baſſis, tad labaki nemt par wehleſchanu dalitaju ne 20 (t. i. 100:5), bet 17 (t. i. 100:6). Ja par ſatru no 5 kandidateem nodotaſ 17 baſſis, tad wiſi kopà buhtu eewehleti ar 85 baſſim, un ja atlikuſchàſ baſſis wiſaſ (15) buhtu nodotaſ par ſahdu zitu, feſto, kandidatu, tomehr taſ buhtu dabujiſ maſaf baſſu, nekà ſatruſ no iſwehletajeem. Schiſ ſadaliſchanaſ weidſ teek eeteiktſ netween tadehl, ta wiſch ſkematikſi pareiſakſ, bet ari tapeh3, ta arweenu meh3ſ buht ari iſſaiſitaſ baſſis, kuru ſkatis naw peeteekofchſ, lai nodroſchinatu eewehleſchanu kandidatam, par kuru nodotaſ, un tapeh3 naw eekſaitamaſ.“*)

„Wehleſchanu dalitajſ“ tahdà waj zitadà weidà paraſti teek atraſtiſ pee wiſam proporzionalo wehleſchanu ſiſtemam,**) — Pate

*) Г. Мейер, Избирательное право, т. II. Ipp. 182.

**) Uſſihmeſim wehl ſikai proporzionalo baſſu ſadaliſchanaſ weidu, kuruſch uſſtahditiſ no Gentes uniwerſitateſ profejora Dondia (D'Hondt) un peenemtiſ Belgija. Wiſch paſtahw eekſch tam, ta par ſatru ſaraſtu nodoto baſſu ſkaitu dald patahpeniſti uſ 1, 2, 3 u. t. i; dabujam pamaſinajoſchoſ ſkaitu rindu, un nemot ſchini rindà (no leelakà ſahlot) tikdaudiſ ſkaitu, ziſ deputatu wehlami, atrodam, ta pehdejaiſ no ſcheem ſkaiſteem ir „wehleſchanu dalitajſ.“ Paſſaidroſim to ar ſeſoſchu peemehru: Wehleſchanu eezirkni, no kura jaewehl 5 deputati, ir nodotaſ 50.000 baſſis, kuras ſabalas pa 4 kandidatu ſaraſteem ſe koſchi: par ſaraſtu A nodotaſ 24.000 baſſis, par ſaraſtu B — 11.000, C — 9000, un D — 6000. Dondia operazija te ir ſeſoſcha:

balſu nodofhana ari war notikt baſchadi, — waj nu ſtingri pehz ſarakſta, waj tahdâ weidâ, ka wina tuwinajaſ balſſ nodofchanai par weenu kandidatu. Pehdeſâ likta par pamatu anglu polittika Hehra proporzjonalo wehleſchanu ſiſtemai, kura iſſtrahdata 19. g. ſimtena peezeſmitajoaſ gadoſ. Pehz Hehra ſiſtemaſ prinzipâ latrſ wehletajaſ nodod balſi par weenu kandidatu; bet ta ta taſ kandidataſ, par kuru wehletajaſ nodod ſawu balſi, war pee balſu ſaſſaitiſchanaſ iſſrahditeeſ par eewehletu (t. i. dabujuſchu wajadſigo balſu ſſaitu faſſana ar „wehleſchanu dalittaju“) pirms neka ir peeſſaitita ſchi wehletaja nodotâ balſſ, tad wehletajam ir teeſſiba eerakſtit ſawâ wehleſchanu ſihmittê ari wairatuſſ kandidatuſſ, — tit daudſ kandidatu, ziſ deputati wiſpahrigi wehlami no atteeziga wehleſchanu eezirkna. Peem. ja no eezirkna jawehl 5 deputati, wehletajaſ war rakſiit ſawâ wehleſchanu ſihmittê 5 kandidatu wahrduſ; teel peenemtiſ, ka winſch nodod ſawu balſi par to, kaſ ſarakſtâ ſtahw pirmaiſ; titai ja ſchim balſſ wairſ nebuhtu wajaſdſiga, wina teel ſſaitita otram kandidatam u. t. t. — ſchi ſiſtema baſchadaſ wariatijaſ darbojaſ Danija, Taſmanija, Roſta - Riſa, Japana, un teel aſſihmetſ, ka wina dodot peeteekofſchi labuſ reſultatuſ tur, kur wehletaju korpuſſ naw leelſ (peem. Danija pee parlamenta augſchpalataſ wehleſchanaſ). Kur wehletaju korpuſſ leelſ, tur jau pate balſu ſaſſaitiſchana pehz ſchiſ ſiſtemaſ ir ſareſchgita un gruhta, un wehleſchanu reſultati war buht pawiſam neapmeerinofſchi tur, kur wehleſchanaſ noteel neorganifeâ weidâ,

	A	B	C	D
Dalot uſ 1 =	24.000	11.000	9.000	6.000
„ „ 2 =	12.000	5.5000	4.500	3.000
„ „ 3 =	8.000	3.666	3.000	2.000
„ „ 4 =	6.000			

Peezi leelatee ſſaiti ir: 24.000, 12.000, 11.000, 9.000, 8.000. — ſchiſ peektaiſ ſſaitiſ — 8000 — ir ſhini gabijumâ wehleſchanu dalitajaſ, un winſch rahda, ka ſarakſtâ A dabu 24.000 : 8000 = 3 weetaſ, ſarakſtâ B — 11.000 : 8.000 = 1 weeta, un tâpat ſarakſtâ C dabu 1 weetu, bet ſarakſtâ D — neweenâſ. — Zinteresanî aſſihmet, ka jau patſ ſcho ſſaitu ſtahwolliſ norahda (tâ iſ augſchajaſ tabeleſ redſamſ) kura deputata weeta peeder ſahdam ſarakſtam: Pirmo leelato ſſaitli atrodam ſarakſta A rindâ (24.000), tâ tad pirmâ weeta no peezam peekriht beſ ſchaubam ſchim ſarakſtam; tâpat otru leelato ſſaitli (12.000) ſhini gabijumâ atrodam tani paſchâ rindâ, tâ tad ari otra deputata weeta peenahkaſ ſarakſtam A. Treſcho leelato ſſaitli — 11.000 — atrodam ſarakſta B rindâ, tâ tad treſchâ deputata weeta peeder ſchim ſarakſtam; zeturtaiſ leelataiſ ſſaitliſ — 9000 — ir ſarakſta C rindâ, tâ tad zeturtâ weeta peekriht winam; peekto leelato ſſaitli atrodam atkal A rindâ (8000) un tâ tad peekto deputata weetu dabu ſarakſtâ A. — Ja no ſchi paſcha eezirkna buhtu biſiſ wehlamſ wehl ſeſtaiſ deputatiſ, tad uſ ſcho ſeſto weetu ar weenadâm teeſſibam waretu pretendet ta ſarakſtâ A, ta ſarakſtâ D, jo ſeſto leelato ſſaitli (6000) atrodam abâſ ſhiniſ rindâſ. Peemehra. kur nemti apati ſſaitli, tahdſ gabijumſ war weegli nahkt preekſchâ; biſhwê tahdi gabijumi nahkt retati preekſchâ, bet tomehr wini ir eeſpehjami, un tambeht wina nokahrtoſchana japaredſ ari wehleſchanu likumâ. — Augſchajaiſ peemehrſ peeweſtiſ iſ Э. Фланден, политическія учреждения современной Европы, Ipp. 219.

tur katrai neleelai wehleschanu grupai ir šawi kandidati. Alpmee-
rinofchus rezultatus šchi sistema war dot tikai tur, tur welescha-
nas norit stingri organisetā weidā, wehletaju wairums šeko leelaku
partiju waj wehleschanu grupu wadibai un apweenojas us wīnu
usstahditašem kandibateem; bet tahdā gadījumā mehš faktiski no-
nahkam pee balsu nodofchanas par eepreefšch usstahditeem kandi-
datu šarakštem, un šchi sistema ari ir wisweentahrschakā un is-
plattitakā.

Šchi proporzionalo wehleschanu sistemat — balsu nodofcha-
nai par eepreefšch usstahditeem noteikštem kandidatu šarakštem —
daufsi pahmet to, ka wina nelaujot brihwi isteikštes wehletaju
gribai. Šā peem. Šmens atrod, ka šchi sistema par pirmo un
galweno atšihstot jautajumu: zil deputatu weetu peenahšas katrai
partijai atkaribā no nodotā balsu skaita; jautajums par paščem
deputateem šaubejot nošhmi. „Par brihwu iswehli, par peršoni-
gām atteezibam šarš wehletaju un iswehletu wairš newar buht
runa.“ Wehletaji teekt špeesti nodot balsš par tahdas nebuht
partijas šarakštu, un wehleschanu likums tā tad atgahdinot „wezo
Solona likunu; pehš kura pilšoneem tautas kustiibu laikā obligato-
riski wajadšēja nošahštes weenas waj otras pušes rindās.“
Proporzionalā preefšchšahwiba nowedot pee ta, „šas tagadejās
demokratijās wisbihštamaks: partiju wisuwareniba un tira-
nija“*). — No šchi pašča weedokka isšatas pret noteiktajeem
negrošamajeem (jeb „šastingušchajeem“) kandidatu šarakštem M.
Štujenefšch**): „Demokratisko wehleschanu usdewums ir dot katram
wehletajam eepšehjamibu netrauzeti, noteikti un pilnigi isteikt
šawu gribu, lai wehleschanu rezultats buhtu tautas preefšchšahwu
šapulze, kura wisplahšakā mehrā atšpogolo wīšu wehletaju gribu.
Šastingušchās kandidatu listes nelauj wehletajam pilnigi noteikti
isteikt šawu gribu, jo wehletajš ir peepšestš balsot par wešelu
kandidatu šarakštu, kurā raibā južekli war buht šakopotas peršonas,
par kurām tas wehšas balsot un par kurām tas newehšas nodot
šawu balsi. — Šastingušchās kandidatu listes buhtu peelaišchamas,
ja wīši wehletaji buhtu politiskū partiju beedri un ja šcho beedru
eewešletās partiju eestahdes usstahditu kandidatus, kaut gan ari
šhini gadījumā zeeštu demokratiskais prinšips, jo mums buhtu
darīšchanas ar šinamā weidā modifizetām diwpašahpenīškām wehle-
šchanam. Bet ihštenibā politiskās partijās pee mums ir wehl ša-
mehrā maš atšihšitas, jo wīšās latweefchu politiskajās partijās
kopā nemtās buhš apweenotš tikai 1% no wīšeem eedšhnotajeem.
Ja ir eemefliš prašt dižiplinetu un šlehgtu balsofchanu par par-
tijās eestahšchu usstahdīto kandidatu šarakštu no partijās beedreem,

*) А. Эмен, Общія основанія конституц. права, изд. 2, стр. 225
un tahšat.

**) „Proporzionalās wehleschanas“, šurnalā „Sozialā Politika“ Nr. 4,
lpp. 34 un tahšat.

tab ir netaisni prasit no apolitiska zaurmehra pilsona, lai tas balso taisni par weenas partijās fastingufcho un negrosamo kandidatu farakstu. — Brihwās proporzionalās wehleſchanās, turpretim, atļauj katram wehletajam nodot balsis par teem kandidateem, kuruš tas pehz ſawas labatās pahleezibas uſflata par wišnoderigakeem un wehlamakeem. Wehletajam ir dota eeſpehjamiba ifraudſitees no wiſu partiju uſſtahditeem kandidateem taiſni toš, kuruš tas uſflata par wiſſpehjjigakeem, godigakeem, darbīgakeem un wiņa intereſeš wiſlabaki ſaprotoscheem. . . Ir ſkaidriš, ka wehletaju griba pilnoš apmehroš un neſaſiſizeti war iſpauſtees weenigi brihwo liſtu ſiſtemai paſtahwot. ſaiſtitās waj faſtingufchās kandidatu liſteš, kuraš leetotās lihdſchinejās wehleſchanās, to neatļauj, jo tās daudſtahrt peeſpeeſch wehletaju balſot par to, ko tas negrib, un nebalſot par to, ko tas grib. Tahdā kahrtā wehletaju pateeſā griba newar pilnoš apmehroš iſteikteeš un talab faſtingufchās kandidatu liſteš, tā nedemokratiflaš, ir atmetamaš.“

Peewedu ar noluhku ſchoš ifrakſtuš, lai rahditu, ka negroſamo kandidatu farakſtu ſiſtemaš atmeſchana teel praſita demokratijaš un brihwibaš wahrdā. Tā jautajumu noſtahda konſerwatiwaiš frantſchu proforoš ar plaſchu eruduziju — ſmēnš, tāpat ari muhſu zeenijamaš ſabeedriſkš darbineeš un ſinatneekš M. ſtujeneekš. Waj pateeſcham wiņu eebildumi naw pilnigi pamatoti? Waj tad war pawiſam kaut ko ropeetnu, warbuht kautko prinziplu, teikt negroſamajeem kandidatu farakſteem par labu? Un waj pret brihwajeem kandidatu farakſteem, kaš teel aiſſtahweti (no M. ſtujeneeka; prof. ſmēnš ir wiſpahrigi proporzionalo wehleſchanu pretineekš) demokratijaš un brihwibaš wahrdā, pateeſcham neta newar eebilſt, nebuht neatſakoteeš no ſcheem demokratijaš un brihwibaš prinzipeem? —

Pehez M. ſtujeneeka aſrahdijsma „pret brihwajām liſtem paraſti zel diwejaduš eebildumuš. Wiſpirmeš aſrahda uſ to, ka tautāš maſaš naw peeteekoſchi iſglihtotāš, lai waretu patſtahwigi uſrakſtit ſawas kandidatu liſteš, un otrkahrt ſaka, ka ſwarigakāiš parlamentā ir politiſkaiš wirſeēš, un ka talab perſonu iſlaſe ir tihrā neekoſchanaš, jo no ſwara eſot ilka atteezīgā politiſkā linija, bet ne atſewiſchko deputatu ſpehjaš, eeſtati un zitaš ihpaſchibaš.“ — Pilnigi peetrihtu ſtujeneekam, ka abi eebildumi ir nedibināti. Tāpat eš ſhini jautajumā nepeedodu galweno noſihmi tam no leetderibaš prinzipla weedolka wiſai ſwarigajam apſtahklim, ka pee brihwo kandidatu farakſtu ſiſtemaš balſu ſaſtatiſchana ir daudš ſareſchgitata un gruhtaka un wehleſchanu reſultati nenoteiktaki, neļā pee negroſamo kandidatu farakſtu ſiſtemaš. ſmu pilnigi taniš domāš, ka wiſi ziti eebildumi un motiwi ſhini jautajumā ir neſwarīgi ſalihdſinot ar demokratijaš un brihwibaš prinzipeem; jo wiſpahrigāš politiſkāš wehleſchanaš jau ir taiſni paſchaš tāš demokratijaš pamatš, un beſ demokratiſkāš wehleſchanu ſiſtemaš

nëwar buht ari paschas demokratiyas. Domaju, schini paschâ grabmatâ lasitaji peeteefoschi skaidri reds, ka esmu konsekwents demokratis, un kâ tahds ari konsekwents pilsonistâs brihwibas peekritejs, — bet organisetas demokratiyas un organisetas brihwibas peekritejs. Teitschu wairat: modernâs demokratiyas pate daba prafa stingru organiseshanos un noteiktu nogrupeeshanos. Sirmâ fenatnê par demokratiyu wareja atsiht neorganisetu masu, puhli, kas ar kleeegshanu waj eeroitschu schwadsinaschanu israhdiya tautas peekrischanu waj nepeekrischanu wadonu, wezajo waj oratoru preekschlitumeem; bet tad ari pate sbeedriba sawâ usbuhwê pateescham bli wehl neorganiseta, wina fastahweja no atsewischkeem indiwideem (— ilgu laiku pat glmenes wehl nebija —), no anarchisistikeem atomeem, ja tã waretu teikt. Tagadejã sbeedriba turpretim ir fastneegust dauds augstaku attihstibas stadiju, wina ir organiseta, wina fastahw ne wairs is anarchisistikeem atomeem-indiwideem, bet is daschadi kombinetãm sbeedrisstãm grupãm, organisazijãm, schkirãm u. t. t. Un modernã demokratiya, kã paschas sbeedribas waj tautas walbiba, war tikt dibinata weentigi us tagadejã sbeedribas organisetu usbuhwi, us organisetãm sbeedrisstãm grupãm, bet netahdi ne us indiwidu. Kas nostahda „apolitisko zaurmehra pilsoni“ pretim organisetãm sbeedrisstãm grupam un aistahw demokratiyas un pilsonistâs brihwibas wahrda schi atsewischkã pilsona brihwibu nodot wehleschanã sawu balsi neorganiseti, anarchisistiki, — tam ir swescha modernã demokratiyas daba un organisetas pilsonistâs brihwibas raksturs. Un wehleschanu likumi, man schkeet, nedod netahda pamata nemt „apolitisko zaurmehra pilsoni“ apfardsiba pret politisko partiju tiraniju (par to runã prof. Esmens); es nepeederu ne pee weenas politiskas partijas, tomehr atsihtu par pilnigi dabigu, ka wehleschanãs bodu sawu balsi tahdã no pastahwoschajãm politiskajãm partijam; bet likums nebuht mani nespeesch to darit, — winsch man aistahj dauds brihwibas: ja newaru peenemt neweenas partijas kandidatu sarakstu, man atleet tikãi samellet neleelu grupu domu beedru (pehz Latwijas Satwersmes Sapulzes wehleschanu likuma 28. panta kandidatu sarakstis japaraksta 100 wehletajeem, tapat pehz Belgijas wehleschanu likuma 164. p.), un meh s waram fastahdit sawu kandidatu sarakstu, safault sapulzes, agitet par saweem kandidateem u. t. t. Bet ja es esmu tik leels (heb eedomigs) indiwidualists, ka newaru peeweentees neweenat no tam politiskajãm un sbeedrisstajãm grupãm, kuras usstahjas wehleschanãs organiseti, un esmu pee tam tik inertis, ka newaru atrast neleelu grupu pilsonu atsewischkã kandidatu saraksta usstahdischanai, — tad deestin waj demokratiyai buhs tahds labums ari no manas indiwiduali nodotãs baljs. Demokratiyas pamats ir organiseti, apfinigi, aktiwi pilsoni, bet newis eedomigi un inerti indiwidualisti. Es gribetu teikt, ka

wiſſ, kaſ weizina pilſonu apſinigu organiſeſchanos, ir faſtanā ar ſabeedribaſ attihſtibū, ſabeedriſko progrefu, un kaſ ir faſtanā ar ſabeedriſko progrefu, taſ newar buht pretim ihſtai demokratijai. Un ja proporzionalo wehleſchanu ſiſtema (ar negroſameem kandidatu ſarakſteem) mudina pilſonus organiſetees, tad eſ to atrobu newiſ par truhtumu, bet par weenu no ſchiſ ſiſtemaſ flawejamām ihpaſchibām, kaſ winai peedod ſabeedriſti un demokratifſti audſinoſchu noſthmi.

Eſ tā tad atrobu, ka negroſamo kandidatu ſarakſtu ſiſtema pee proporzionalām wehleſchanam nebuht nerunā pretim demokratijas un pilſoniſkāſ brihwibaſ prinziſpeem, — eſ taiſni aiſſtahwu ſcho ſiſtemu modernāſ organiſetāſ demokratijas wahrdā. Bet eſ gribu aiſſrahdit wehl uſ weenu, ari prinziſpielu momentu ſchini jautajumā; gribu aiſſrahdit uſ to, ka newiſ brihwee kandidatu ſarakſti, atſewiſchku indiwidu faſtahditee, bet weenigi politiſku partiju un zitu organiſetu ſabeedriſtu grupu faſtahditee kandidatu ſarakſti ir faſtanā ar paſchaſ proporzionalāſ wehleſchanu ſiſtemaſ dabu. Kaſ aiſſtahw proporzionalāſ wehleſchanāſ, tam prinziſpā jaatſihſt ari organiſeta proporzionala tautāſ preekſchſtahwiba, un proporzionalo wehleſchanu ſiſtema jaatſihſt tā pirmā pakahpe uſ proporzionali organiſetu tautāſ preekſchſtahwibu. Raūtkaħdu proporzionalitateſ rezultatu jau war iſlobit ari iſ indiwiduali faſtahditeem kandidatu ſarakſteem, bet ſchiſ rezultātſ atteekſeſ titai uſ nodoto balſu proporzionalu ſadalſchānu; turpetim negroſamo (no partijam un ſabeedriſkām grupam uſſtahdito) kandidatu ſarakſtu ſiſtemu jau waram uſſtatit tā pahreju uſ organiſetu proporzionalu tautāſ preekſchſtahwibu. Tā tad ari no ſchi prinziſpielā weedolka eſ iſſakoſ pret brihwajeem, indiwiduali faſtahditajeem kandidatu ſarakſteem, un par negroſamajeem kandidatu ſarakſteem, kaſ faſtahditi no politiſkām partijām un organiſetām ſabeedriſkām grupam. —

Proporzionalāſ wehleſchanāſ, tā tahdaſ, kaſ faſtanā ar demokratijas prinziſpeem war dot eephejami pareiſu tautāſ preekſchſtahwibu, teek eewetaſ tā jaunajāſ walſtiſ, tā ari taniſ, kur rewoluzija nodroſchinajuſi demokratijas uſwaru. Tā peem. Wahzija 1919. g. konſtituzija noſata proporzionalāſ wehleſchanāſ tā preekſch walſtiſ (konſt. 22. p.) tā preekſch Wahzijas walſti eetilpſtoſchajām ſemem (konſt. 17. p.)*) Un Latwijāſ Satwerſmeſ Sa-

*) Wahzijas konſtituzijas 22. pants: „Deputati teek eewehlett wiſpahrigāſ, weenihdſigāſ, teekchāſ un aiſſlahdāſ wehleſchanāſ no pahri par 20 gadu wezem wiħreeſcheem un ſeeweetem peħz proporzionalu wehleſchanu prinziſpeem. Wehleſchanu deenai jabuht iweħideenai waj publiſkai ſwinamai deenai. Tuwati noteikumi wehleſchānu liſumā.“ Atteezibā uſ atſewiſchſkām ſemem konſt. 17. p.: „Katrā ſemē jabuht republikaniſkai eekabrtai. Tautāſ preekſchſtahwibat wajag titk eewehletai wiſpahrigāſ, weenihdſigāſ, teekchāſ un aiſſlahdāſ wehleſchanāſ no wiſeem Wahzijas pilſoneem wiħreeſcheem un ſeeweetem peħz proporzionalu wehleſchanu prinziſpeem.“

pulzeß Wehleschanu likuma 1. pants nosata: „Latwijas Satwerfmes Sapulzi eewehl wißpahrejās, weenlihdfigās, teefchās, aiflahtās un proporzionalās wehleschanās.“ Deputatu weetu fadalifchana starp faraksteem nōteikta ſchi likuma 49. pantā: Lai fadalitu Satwerfmes Sapulzeß deputatu weetas starp peeteifteem kandidatu faraksteem, wißpahrigais apgabalā wehlamo deputatu ſkaitis pareifinamš ar balſu ſkaitu, kaš nodots par atfewiſchkeem faraksteem un peh3 tam dalams ar to balſu ſkaitu, kurſch nodots wiſā wehleschanu apgabalā par wiſeem faraksteem. Dalifchanaš iſnaktums ir no latra farakſta eewehlelaiš deputatu ſkaitis. Par eewehleteem uſſtatami kandidati, ſahlot ar pirmo, kandidatu farakſtā paredſetā lahtibā. Ja dalifchanaš iſnaktums ir weſeli ſkaitli ar dalam, waj tilai dalu ſkaitli, un truhktu weenš waj wairati no eewehlamo deputatu ſkaita, tad dalu ſaitli ſarindojami peh3 wina leeluma, ſahlot ar leelato, un iſtruhkſioſcho deputatu ſkaitis iſdalams uſ teem faraksteem, kureem dalu ſkaitli leelatee, pa weenam deputatam uſ katru farakſtu.“ Ja wehlamo deputatu ſkaitu apſihmejam ar d , wiſu nodoto balſu ſkaitu ar v , un par atfewiſchu farakſtu nodoto balſu ſkaitu ar s , tad dabujam ſekofchu formulu, peh3 kuraš nosafamš atfewiſcham kandidatu farakſtam peetrihtofchais deputatu ſkaitis: $\frac{ds}{v}$ Paſkaidroſchanaš dehl nemſim ſekofchu peemehru:

Rigā wehlami 22 deputati; wehleschanās uſſtahjuſchees peezi kandidatu farakſti, par kureem nodots ſekofchais balſu ſkaitis: A 40.000, B 35.000, C 21.000, D 16.000, E 8.000; wiſā wehleschanu apgabalā par wiſeem faraksteem kopā tā tad nodots 120.000 balſu. Formula $\frac{ds}{v}$ dod mums ſekofchuš rezultatus:

$$\begin{aligned} \text{A)} \quad \frac{22 \times 40.000}{120.000} &= 7^{40/120}; & \text{B)} \quad \frac{22 \times 35.000}{120.000} &= 6^{50/120}; \\ \text{C)} \quad \frac{22 \times 21.000}{120.000} &= 3^{102/120}; & \text{D)} \quad \frac{22 \times 16.000}{120.000} &= 2^{112/120}; \\ \text{E)} \quad \frac{22 \times 8000}{120.000} &= 1^{66/120} \end{aligned}$$

Weſelee ſkaitli mums ſhini gadijumā dod 19 deputatu weetu fadalijumu (7+6+3+2+1); tā tad wehl 3 deputatu weetas jaſadala ſaſtanā ar dalu ſkaitlu leelumu; ſchee leelatee dalu ſkaitli ir farakſtam D — $\frac{112}{120}$, farakſtam C $\frac{102}{120}$ un farakſtam E — $\frac{66}{120}$; ſchee farakſti tā tad dabū wehl pa weenai deputatu weetai laht, un deputatu weetu fadalifchanaš galigais iſnaktums ir ſekofchš: farakſtam A — 7 weetas, B — 6 weetas, C — 4, D — 3, un E — 2 weetas. — Rā redſamš, ſchi fadalifchanaš ſistema ir loti weentahrſcha, weegli ſaprotama un patſtahwigi

pahrbaudama katram pilsonim, kurš pašstams ar weenfahrschajateem aritmetikas pamateem. —

* * *

Atteezibā uš pašču wehleschanu fahrtibu no demokratijas weedokļa waretu usstahdit. fefofchas prasibas. 1) Wehletaju faraksti jafastahda wehletajeem tuwās eestahdēs, un teem jabuht weegli peeejameem pahrbaudischanai. Patwiļas Satwersmes Sapulzēs wehleschanu likumā atteezigeē noteikumi atrodami 22—26 pantos un ir apmeerinoschi. Wehletaju faraksti teef fastahditi pagajtu un pilsehtu waj meestu waldēs; fastahditee faraksti teef islikti wehletajeem peeejamā weetā pahrbaudischanai peezu deenu laikā. „Telpās, kurās islikti faraksti, scho peezu deenu laikā jatrodas wehleschanu komisijas lozekleem eepreefsch isfludinatās stundās, lai tee waretu peenemt aifrahdijumlah par nepareisibam.“ Ja weetejās wehleschanu komisijas nenowehrschi usrahditās nepareisibas un nepilnibas farakstos, wehletaji war eefneegt fuhdsibas aprinka wehleschanu komisijam; islabotee faraksti otrreis islektami wispahrigi peeeetamā weetā. — 2) Wehleschanam janorit sem pašču wehletaju kontroles. Uri tas ir eewehtrots apluhlojamā likuma: L. S. S. wehleschanu likuma 12. pants stan: „Eezirknu wehleschanu komisijas fastahw no 3 lihds 5 wehletajeem, kuruš uš proporzionalitates pamateem eewehl pagastu padomes waj pilsehtu waj meestu domes.“ Tā tad wehleschanu eezirknos wehleschanu wadiba atrodas pašču wehletaju preefschstahwu rokās. Aprinku un apgabalu wehleschanu komisijas, pehz schi likuma 13. p., „war peedalitees ar bals teefibu pa weenam preefschstahwim no katras partijas waj grupas, kura likumigā laikā eefneegufi apgabala wehleschanu komisijai kandidatu farakstu.“ Wehletaju preefschstahwu naw zentralajā wehleschanu komisijā; wehlama buhtu wina peedalischandās ari tur.

3) Balsu nodoschana jaidara noderigā laikā un peeejamā weetā, pee tam wehleschanu weeta un laiks plaschi jaisino. Par noderigu laiku teef atsihta fwehtdeena (paredsets ari Wahzijas konstituzijā 22. p.). Ja wehleschanas noliktas darba deenā, tad, protams, tahda deena jausluho par fwinamu deenu, kura wisi strahdajofchee atwabinami no darba. Behz L. S. S. wehleschanu likuma 27. p. wehleschanas „isdaramas 2 beenās, kurām jabuht festdeenai un fwehtdeenai. Wehleschanu sihmju nodoschanai wehleschanu telpas atwehrtas no pullsten 8 rihdā lihds 9 wafarā. Wehleschanu weetu un laiku wehleschanu komisija isfino zaur pagāsta ispildu komiteju katrās mahjās atfewischi, ne wehlakt tā 14 beenas pirms wehleschanam. Pilsehtās wehleschanas isfino ar fludinajumeem redsamās weetās.“ Atteezibā uš balsu nodoschanas weetu jawehlas, lai wina buhtu weegli fafneedsama, lai pašwafee wehletaji netiktu atbaiditi no atahla zela gruhtibam.

Veels pagasts, tā ari leela pilsehta (ar nomalem un preefšpilsehtam) war israhditees šhini sinā par pahrat plasču wehlešchanu eezirkni, tapeh3 apluhkojamā likuma 11. pants pareisi nosaka leelatu pagastu un pilsehtu — dalšchanu apatscheezirknos: „Katrš pagasts, pilsehta un meests, kureem šawa pašwaldiba, ir balsošchanas eezirkniš. Leelati pagasti un pilsehtas šabalami apatscheezirknos.“ Tapesihmē tikai, ka muhsu tagadejee pagasti gandrihš wišī jaatsihst par tahdeem „leelateem pagasteem“, kuri wehlešchanu sinā buhtu dalami apatscheezirknos.

4. Weena no šwarigakajām prasibam šhini sinā ir ta, ka wehlešchanam jabuht pilnigi brihwām; štarp zitu, wehlešchanu laikā šewišķi jabuht nodrošinatām šapulšču un agitazijas brihwibām. Agitazija parasti neteek wairš atlauta tikai paščas wehlešchanu telpās un pee eeejas winās; turpretim preefšwehlešchanu laikā šapulšču un agitazijas brihwibas parasti teek nodrošinataš zaur to, ka demokratiškee wehlešchanu likumi paredš šewišķeš šoduš ščo brihwibu trauzetajeem. Wehlešchanu šapulšču brihwiba teek garanteta muhsu apluhkojamā likuma 61. pantā: „Kaš mehina šawet darbibu wehlešchanu šapulže, to šašauluši wehletaju organizacija, šura pašinojuši šawu kandidatu šarakstu, waj kaš mehina trauzet Šatweršmes Šapulžes wehlešchanu komištju darbibu ar waraš darbeem, draudeem, waraš launprahtigu išeetoschanu waj ar nekahrtibām, šodams ar eefšodšichanu zeetumā waj ar areštu. Ja tamdehl teek pahrtraukta mineto šapulšču waj komištju darbiba waj ja mineto darbibu mehina šawet apbrunoti žilweki, tad katrš wainigais šodams ar eefšodšichanu pahrmahžibas namā.“ — Loti isplatiti populari wehlešchanu agitazijas lihdselki ir wehlešchanu plakati un špeziala wehlešchanu agitazijas literatura. Apluhkojamā likuma 56. pants nosaka šodu (areštu lihds 3 mehn. waj naudaš šodu lihds 500 rbl.) personam, kaš nonem, šaplešch, apklahj, šagroša waj žitadi šabožā atklahti isstahdituš wehlešchanu usšaulumuš, pašnojumuš u. t. t. „Kaš to išdara patwarigi waj šistematiški, šodams ar eefšodšichanu zeetumā. Ur tahdu pat šodu šodams ari kaš, kaš pamudina uš ščo noseegumu.“ 57. pants apšargā wehlešchanu agitazijas telpaš, agitazijas literaturu un agitatoru personaš: „Kaš patwarigi eenahš wehlešchanu agitazijai nodomataš telpaš, šuraš atrodaš kandidatu šarakstu peeteikuščas wehletaju grupas rihžiba, un tur isnihžina waj šabožā wehlešchanu agitazijai nodomatu literaturu, tadat kaš leeto drauduš waj waraš darbuš pret personam, šuraš darbojaš šchis organizācijas wahrda, šodams ar eefšodšichanu pahrmahžibas namā waj zeetumā.“ —

6. Tautas preekſtshwiba.

Tautas preekſtshwiba ir tas politiski-teefiſtais inſtituutſ, kaſ tagadejāſ teefiſtājāſ walſtiſ eeneſ wiſredſamaſo weetu. Parāſti tautāſ preekſtshwibai peeder plaſhaſ un ſwarigaſ teefiſbaſ: iſdot likumuſ, kontrolet adminiſtraziju, apſtiprināt budſchetu. Bet ari tanis walſtiſ, kur ſhaurakoſ waj plaſhaſkoſ apmehroſ teef praktiſeta teefha tautāſ likumdoſhana, tautāſ preekſtshwiba tomehr nektuht leela un neteef atmeſta. Tautāſ paſhaſ likumdoſhanaſ darbiba pa leelakai daſai iſteizaſ likumprojektu nobalſoſhana; tautāſ preekſtshwiboi ari ſhini gadijumā paleet ſwariga funkzija — likumprojektuſ ſagatawot un apſpreest. Beſ tam, ari daudſu likumu, galiga peenemſhana war tiht atſtahta — un teef atſtahta — tautāſ preekſtshwibai pai teefhaſ tautwaldbibaſ ſemēſ; jo tagadejāſ walſtiſ teef iſdotſ leelſ daudſumuſ likumu, no kureem leelakā daſa ir ſiht un neſwarigi, kuru beht naw wehtſ laiſt darbā ſmago wiſaſ tautāſ nobalſoſhanaſ aparatu. Tapeh3 pilnigi waram peekriſt ſchweizeſ politika Welti wahrdeem, ka tautāſ preekſtshwiba nelaujaſ atmeſteēſ: ta ir pate daba, kaſ arweenu atgreēſkeēſ, kā ari winu nemeſginatu iſdſiht, un wina noturēſ ſawu weetu ari lthdſāſ referendumam*). Ziteem wahrdeem waretu teift: tautāſ preekſtshwibai ir un arweenu buhſ dabigſ pamatiſ, tapeh3 ka tauta pate nekad newarēſ ſanemt teefhi ſawāſ rolāſ wiſu waldbibaſ funkziju realiſeſhanu; arweenu tautāſ atliſt preekſh tautāſ preekſtshwibaſ, tā ka war gan mainiteēſ tautāſ preekſtshwibaſ uſdewumuſ un ſompeienze, tomehr gluſchi beſ winaſ walſtiſ tagadejā noſihmē naw domajama.

No otraſ puſeſ jaatſihmē, ka tautāſ preekſtshwiba nebuht nenoleedſ tautwaldbibaſ ideju, jo ari tanis walſtiſ, kur wiſa augſtakā walſtiſ wara juridiſki peeder tautāſ preekſtshwibai, tur tautāſ preekſtshwiba ir tiſkai pilnwarota ſuwerenitateſ leetotaja, turpretim iſtatiſ ſuwerenſ ir tauta pate, kaſ preekſtshwibu eewehelejuſi un pilnwarojuſi. To mehdi iſteift ari tā, ka taſhdāſ walſtiſ tautāſ preekſtshwiba ir juridiſkaiſ ſuwerenſ, bet tauta pate politiſkaiſ ſuwerenſ. Jau Montekſjē, weenſ no pirmajeenu tautāſ preekſtshwibaſ teoretikeem, kura politiſkāſ idejaſ mehdi noſtahdit pretim Ruſſo teefhaſ tautwaldbibaſ idejam, nebuht nebij teefhaſ tautwaldbibaſ idejaſ pretineēſ. „Tā ka brihwā walſtiſ katram zilwekam ar brihwu gribu wajag paſham par ſewi waldit,“ rakſta Montekſjē ſawa paſiſtamā darbā XI. grahmatāſ

*) П. Новгородцев, Кризис современного правосознания, стр. 188.

6. nodalâ*), „tab likumbewejai warai wajag peederet tautai wifumâ; bet tâ lâ tas ir neeefpehjams leelâs walstis, un saweenotâ ar daudsâm neehrtibam masâs, tab tautai ir jaiswehl preekschshahwi, kuri lai daritu to, fo wina newar darit pate.“

Tautas preekschshahwiba sawâ tagadejâ weidâ ir jauns instituts. Lai gan Anglijâ jau 15. g. simteni kahrtu preekschshahwiba sah pahrweidotees par tautas preekschshahwibu, tomehr uf Siropas zeetfemes wina sah isplatitees tikai no Leelâs frantschu rewoluzijas laikem. Senatnei, pehz daschu pehtitaju domam, politiskas preekschshahwibas ideja nemas naw pasihstama; pehz zitu domam turpretim klasifikajai senatnei tautas preekschshahwiba naw swescha. Atenâs lihdsâs tautas sapulzem pastahweja ari wehleta padome, un Romas republikâ tautas wehletee magistratt rihkojâs tautas wahrdâ, un winu akti tika eestattiti lâ paschas tautas akti. Bet Romas keisara walsti un wehlat, tâ sautajos widus laikos, pateescham neatrodam wairâ nekahdu politisku preekschshahwibu. Tikai ar 12. g. simtena beigam, un fewischki 13. g. simteni daudsâs Siropas walstis parahdas kahrtu preekschshahwiba, kurai fewischki 14. un 15. gadu simtenos peekrita leela loma eewehrojamafo ta laika walstju dshiwê. Toreisejâ kabeedriba bij kadallia kahrtâs, no kurâm galwenâs bij muischneeziba, garidsneeziba, pilsehtu eedshiwotaji (tirgotaji un amatneeki) un semneeki. Bet semneeki gandrihs wišzaur bij nospeesti dshimteezibas shahwolli; ta bij pee femes peestiprinata besteefikta masa, kura gan baroja lungus un ustureja walsti, bet kurai nebij nekahdu pilsonu teefibu. Tikai Sweedrijâ, Schweizê un daschos Siroles apgabalos semneeki nebij wehrdshbâ nospeesti un waj nu paschi lehrâs pee walstis organiseshanas, lâ pirmatnejos Schweizê kantonos, waj ari peedalijâs lihds ar zitâm kahrtam preekschshahwibas eestahdê. Bet parasti kahrtu preekschshahwibas eestahdês nehma dalibu winas priwiligetâs kahrtas — muischneeziba un garidsneeziba, un „treschâ kahrtâ“ — pilsoniba. Jhstu kahrtas preekschshahwibu ari dewa tikai shi treschâ kahrtâ — pilsehtu eedshiwotaju turigalâs aprindas, tirgotaji un amatneeki, jo wini pateescham sawus preekschshahwjus iswehleja; augstatee muischneeki (aristokratisko gimenu galwas) un augstatee garidsneeki peedalijâs kahrtu sapulzês personigi. Tikai semakajai muischneezibai un semakajai garidsneezibai daschâs walstis bij sawa ihpascha preekschshahwiba.

Shi kahrtu preekschshahwiba bij konstrueta pehz priwatteefikas preekschshahwibas parauga. Râ priwato teefibu laukâ preekschshahwis rihkojas uf winam dotâs pilnwaras pamata, un shis pilnwaras robeschâs wina griba teef eestattita lâ pascha pilnwaras deweja juridiskâ griba, tâpat ari kahrtu preekschshahwi da-

*) Esprit des Lois, par Montesquien, Paris, 1860, Ipp. 131.

buja sawas pilnwaras no saweem wehletajeem, un tilai scho pilnwaru waj instrukziju robeschās winu gribai bij politiski-juridiskas felas, t. i. wina skaitijs par paschu kahrtu gribu. Preekschstahwi, fursch atkaphās no winam dotajām instrukzijām, wehletaji wareja atfaut, un pateescham daschreis atfauza. Tapat daschreis kahrtu preekschstahwju sapulzēs schee preekschstahwji pasinoja taralim, ta preekschā liktais jautajums naw winu instrukzijās paredsets un tapeh; wini naw pilnwaroti schini leetā kaut ko lemt, pirms nebuhs dabujuschi no saweem wehletajeem papildu instrukzijas. Se mums tā tad bij darischana ar ihstu preekschstahwibu schi wahrda juridiskā nosthmē.

Sagadejā tautas preekschstahwiba ir dibinata us ziteem pamateem. Deputats, tautas preekschstahwibas sapulzes lozeklis, skaitās ne par sawa eezirkna waj sawu wehletaju preekschstahwi, bet par wifas tautas preekschstahwi; winsch naw skaitis ar instrukzijām un winam naw jadod atbildiba saweem wehletajeem. Anglijā pahreja no kahrtu preekschstahwibas us tautas preekschstahwibu notika pamasam 15. un 16. g. simtenos, 18. g. simteni, tad progresiwās sabei drības preekschstahwji us Siropas zeetsemes peegreesa wehribu Anglijas walstis eelahrtai, schi ewoluzija bij nobeigufēs neween praktiskā, bet ari jau notikti formulēta Anglijas walstis teesibu teorijā (peem. no Blekstonā). Tahdā weidā tautas preekschstahwibas instituts tad ari tilka peenemts no Siropas kontinenta walstim, kahrt ar Franziju Leelās rewoluzijas laikā, un tahdū tautas preekschstahwibas konzeptiju mehš atrodām formulētu daudšās konstituzijās. Tā peemehram Belgijas konstituzijas 32. pants lafam: „Abu palatu lozekli ir tautas, bet ne prowinses waj wehleschanu apgabala preekschstahwji.“ Franzijas 1875. gada 30. nowembra organiskā likuma 13. pants: „Kats pawehlofch mandats ir nederigs un winam naw nelahdas nosihmes.“ Wahzijas agratās (keisara walstis) konstituzijas 29. pants noteiza: „Reichstaga lozekli ir wifas tautas preekschstahwji un naw skaititi ne ar tahdeem mandateem un instrukzijām; un tapat tagadejās republikaniskās Wahzijas 1919. gada konstituzijas 21. pants nosaka: „Deputati ir wifas tautas preekschstahwji. Wini ir padoti tilkai sawai firdsapstinat un naw ar mandateem skaititi.“ Samlihdstigus noteikumus atrodām ari daudšās zitās konstituzijās, un ja ari tur schis prinziips nebuhtu noteikti formulēts konstituzijās, winsch tomehr parasti teek atsihts no teorijas un konstituzionalās praktikas. Rā us isnehmumu waram aifrahdit tilkai us dascheem Seemel-Amerikas Saweenoto Walstju shtateem (Nju-Hempshira, Nju-Dscherfi, Masatschusetā, Kalifornija u. z.), kuru konstituzijas atļauj pilsonēem dot saweem preekschstahweem instrukzijas*).

*) Ю. Гачек, Общее государственное право. II. Право современной демократии, стр. 86.

Uf tagabejo tautas preefſchſtahwibu tà tad newar atteezinat priwatteeſiſtãſ preefſchſtahwibas juridifko konſtrukziju. Ugratã liberaã waltis teoriã (19. g. ſintena pirmajã puſe — Klübers, Rotteſ u. z.) gan wehl nehl pahrrahwuſi ſaites ar fahriu preefſchſtahwibas priwatteeſiſko konſtrukziju; pehz ſchis teoriãſ eefſtata deputati ir ſawu wehletaju preefſchſtahwji un pilnwarotee, kureem wehletaji delegẽ ſawas teeſibas. Bet tahds eefſtats konſekwenti nowed pee ſaiſtoſcha mandata, ſas runã pretim konſtituziju noteikumeem. Tãpehz jaunatã laiã wahzu juridifkã ſkola, kura dibinajãſ uf poſittwo (likumos formuleto) teeſibu dogmatifku pehtifſchanu, uſſtahdija teoriju, kura neween atmet Klübera-Rotteka eefſtatu, bet konſekwenti nonahf pat pee ta, ka noleeds tautas preefſchſtahwibat juridifkãſ preefſchſtahwibas rakſturu. Pauls Labands, weens no wadoſchajeem wahzu juridiſteem. un lihds ar winu daudſi ziti, peedod ſwarigu noſihmi tam apſtahklim, ka uf paſtahwoſcho likumu pamata tautas preefſchſtahwjeem ir tahdas teeſibas, ſahdu naw paſcheem wehletajeem, peem. teeſiba peedalitees teeſchi likumdoſchanã, waldibas kontroleſchanã u. t. l. Un tà ka paſchai tau-tai, wehletaju korpuſa weidã, ſcho teeſibu neefot, tad wina newarot dot ſchis teeſibas tautas preefſchſtahwjeem; wiſpahrigi, tautas preefſchſtahwju ſapulze nedabujot nekahdas teeſibas uf wehletaju delegazijas pamata, bet weenigi uf konſtituzijas pamata, tàpat tà wiſas zitas waltis eefſtahdes, no kurdã wina atſchkirotees tikai ar to, ka teefot faſtahdita ne eezelſchanas, bet eewehleſchanas fahritibã. Saſtanã ar ſcho eefſtatu, wiſi balſſteeſigee pilſoni (tà ſautais wehletaju korpuſs) ari faſtahda atſewiſchku waltis organu ar noteiktu funkziju — wehleſchanu funkziju*). Ar ſchis funkzijas iſpildifchanu wehletaju korpuſa loma beidsas lihds nahtoſchãm wehleſchanam; un wiſpahrigi ſtarp ſcheem diweem waltis organeem — wehletaju korpuſu un tautas preefſchſtahwju ſapulzi — kuri darbomas uf konſtituzijas pamata un iſpilda tãtrẽ ſawas noteiktas funkzijas, nepaſtahw nekahdas juridifkãſ atteezibas; jeb pareiſaki ſakot, ſchis atteezibas paſtahw tilai wehleſchanu laiã un iſbeidsas lihds ar wehleſchanu kampanijas beigſchanos. Tã tad tautas preefſchſtahwibat, tà jau atſihmetis, teel pat noleegis preefſchſtahwibas rakſturs. Labands to ari taiſni un noteikti iſſafa atteezibã uf Wahzijas Reichſtagu: „Reichſtaga lozelleem dotajam tautas preefſchſtahwju noſautumam naw nekahdas poſittwas juridifkãſ noſihmes; no juridifkã weedolla Reichſtaga lozelli nẽmas naw preefſchſtahwji; winu pilnwaras naw dabutas ne no kahda zita teeſibu ſubjektã: winas balſtas teeſchi uf waltis konſtituziju.“ Sawã galejã iſpau-dumã, tà to atrodãm peemehram pee Riekerã, ſchi teoriã noeet

*) Paſchas wehleſchanu teeſibas, tà jau preefſchejã nodatã atſihmẽ-jãm, pehz ſchi eefſtata naw nekahdas ſubjektivas teeſibas, bet ſãbeedriſta ſun-ſzija, ſas pilſoneem uſtizeta waltis intereſes.

lihbs apgalwojumam, ta tautas preefschstahwu fapulze neefot pat walstis organs, bet tikai fabeedrifku domu isteifmes weids*).

Schis teorijas peemehra mehš redsam, zil schauras, samahl-flotas, pat nelogifkas konstrukzijas war rastees, ja nem wehra tikai paschreisejo stahwolli atfewifschta waj nedaudfjas atfewifschkas walstis, peeturotees stingri pee likuma burta. Demokratifkas walstis neween tautas teefiska apfina, bet ari juridifki-politifka teorija noteifki atfihst, ta fuwerena walstis wara peeder tautai paschai, un ta wifsi ziti waras organi walsti dabu sawas pilnwaras teefchas waj neteefchas delegazijas zela no tautas. Bes tam, wairakas demokratifkas walstis atrodam tautas fuwerenitates un walstis waras delegazijas prinzipus formuletus konstituzijas. Tapehz ari prof. Dugi pareifi faka, ta atfihmetajai wahzu teorijai ir weens wifai swarigs truhtums: wina neatfihst faktus**). Par swarigu faktu schini gadijuma, protams, waram skaitit neween konstituziju noteikumus, bet ari paschu tautu teefisko apfinu, pehz kuras atteezibas starp deputateem un wehletajeem ir pateefcham preefschstahwibas atteezibas. Teoriku usdewums ir preefsch schim atteezibam atrast pareisu juridifku konstrukziju; bet ja teorija nerehkinajas ar fakteem, to starpa ar tauta nodinajuschos teefisko apfinu, tad winai naw nefahdas finatnifkas wehriibas, wina klucht par tufchu abstratziju.

Frantschu walstis finibai ir pawifam zits ifejas punkts, neta lihbschinejat wahzu finibai, — wina dibinajas us tautas fuwerenitates prinzipa. Pehz frantschu teorijas tauta ir patstahwigs, no walstis schkirams, teefibu subjektis, atfewifschta juridifka persona, kuras rolas atrodas fuwerenitate. Tauta pate teefchi darbojas zaur wehletaju korpusu, kursch fastahw no wifseem pilnteeffigajeem pilso-neem. Zaur scho wehletaju korpusu tauta, ta fuwerena juridifka persona, dod mandatu otrai juridifkai personai — tautas preefschstahwu fapulzei, — kura realife fuwerenitati tautas wahrda. „Schini gadijuma mums ir darifchana ar ihstu mandatu,“ rakfita prof. Dugi***). Diwi mandata subjektu scheit ir: no weenas puses tauta, kas dod mandatu; no otras puses parlaments, kuram mandats teef dots. Schi mandata fefas ir preefschstahwiba, zaur ko parlamenta gribas isteifme teef ufflatita ta paschas tautas griba un winai ir tahdas pat fefas. Suwerenitate naw sadalita ne starp atfewifschleem tautas lozefkeem, ne starp wehleschanu ezirkneem, kas deputatus eewehl; tapat fuwerenitate neteef sadalita starp parlamenta lozefleem. Tikai wifš parlaments, ta juridifka persona, dabu mandatu us fuwerenitates realifeschanu wifas tautas wahrda.“ — Uri no schis teorijas (ta fauktas preefschstahwibas mandata teorijas) weedofla newar tift peelaitas faistoschas instruzijas deputateem, jo

*) Sol. Еллинек, Общее учение о государстве, II, изд 1908. г. стр. 426.

**) Л. Дюги, Конституционное право, стр. 428.

***) Л. Дюги, Конституционное право, стр. 415.

jeem; pateesibâ tomehr tahda atkariba pastahw, un wiku juht ta wehletaji, ta ari paschi deputati. Râ sinamš, deputati teel eewehleti us sinamas platformas pamata, t. i. tapehz ta wini aistahw noteittu politisku programu, un legislaturas laikâ (parasti staryfessju laikâ) deputati mehds usstahtees wehletaju šapulžes ar reserateem par parlamenta darbibu, zaur to wehletaji war sinamâ mehrâ kontrolet šawus preefšstahwjuš*). Tahda parascha ir nodibinajufes un plaschi isplatijufes Anglija, Franzija un dandšas zitâš walfišš; un Anglija peem. nahf preefšča gadijumi, ta deputats, kursch pasaudesiš šawu wehletaju ustizibu, padodas šawa eezirkna wehletaju speedeenam un atfataš no šawâm pilnwarâm. Modernâ demokratiija atrod tahdu stahwofli par pilnigi normalu un neween zensčas nostiprinat deputatu faktisko atkaribu no wehletajeem, bet mehgina peedot šchai atkaribai ari noteiktas juridiskas formas. Tahdas tendenzes, stary zitu, stipri manamas Franzija. Profefors Esmens ašrahda us šefoščeem mehginajumeem nodibinat deputatu formalu atbildibu wehletaju preefšča**).

a) Franzija nereti teel leetotš šefošchais panehmeens: wehlešchanu komiteja, kura bij aistahwejuš eewehletâ deputata kandidaturu, paleel organizeta ari pehz wehlešchanu beigam un kontrolē deputatu wina darbiba. Šai dotu komitejai waru pahf sewi, deputats nodod winai parafštitu pašinojumu palatas presidentam par šawu deputata pilnwaru nolifšchanu; komiteja, ja nolemj deputatu atšaukt, war to isdarit tahdejadi, ta nosuhta palatas presidentam deputata parafštito pašinojumu. Bet 1893. gadâ, kad šchahdâ weidâ wehletaji mehginaja atšaukt diwuš no Parifšes eewehletuš deputatuš, palata atšina, ta tahdi wehletaju rihziba atšahsti pašinojumi runâ pretim konstituzijai un tapehz atšihšiami par nederigeem. b) 1894. gadâ deputati Šowjers, Bodens un ziti eefneedsa parlamentâ škumprojektu par deputatu atbildibu wehletaju preefšča. Šhini projektâ bij paredseta šefošča šahrtiba: kandidati šahda wehlešchanu komitejai preefšča šawu politisko grogramu rakstistâ weidâ, parafštito no pascha kandidata un ne mafat ta 50 wehletajeem. Šchi parafštita programa teel usstatita ta lihgums stary kandidatu un wina wehletajeem. Ja kandidats us šchis platformas pamata eewehletš par deputatu, wehletaju komiteja šefo wina darbibai parlamentâ un, ja eewehro deputata atšahpšchanos no parafštitaš programas, greesčas pee meerteefnešča ar šuhdsibu par lihguma laufšchanu; ja meerteefnešiš atrod, ta deputats pateefšam atšahpees no programas, winsch (deputats) war šaudet šawas pilnwaras us teefas lehmuma pamata. Bet šchis projekts

*) Dugi pat domâ, ta atklahtâ balšošchana parlamentos teefot štingri eetureta tani noluhšâ, lai wehletaji waretu kontrolet šawu deputatu darbibaš raksturu. *Gal. Конституционное право*, Ipp. 421.

**) A. Эсмен, *Общія основанія Конституціоннаго права*, Ipp. 312 — 314.

netika no parlamenta peenemts. c) 1896. gadā deputāts Rornūde eesneedsa parlamentā zitu projektu par wehletaju teešibam atšaukt deputātu; te tika likta preekšhā fekošhā šahrtiba: ja kahda nebuht eezirkna wehletaji, kuru štaiis pahršneeds par atteezigo deputātu nodoto balsu štaitu, greesčas pee palatas ar petiziju par deputāta atšaukšhanu, tad palata pahrleezinajas, waj petizijas parakšitaji pateesham ir atteeziga eezirkna wehletaji un waj wini peedalijschees pehdejās wehleschanās, pehz kam palata war taisit lehmumu par pilnwaru atnemschanu deputatam; bet ari šhis projekts netika no parlamenta peenemts. — Uri Australijas federacijā ir eekustināts jautajums par to, lai katra eezirkna wehletaju wairakumam tiktu dota teešiba atšaukt no šhi eezirkna iswehleto deputātu.

Deputātu neatkariba no wehletajeem nebuht naw šaitita ar demokratišku eekahrtu; waretu pat teikt, ka wina eeschaurina demokratišmu, jo ja wehletajeem naw kontroles teešibas pahr eeweheletajeem deputateem, tad jāpekriht Ruffō špreedumam, ka tahdā gadījumā tauta ir uš noteiktu laiku eewehelejuši few lunguš. Turpretim deputātu formala atbildiba wehletaju preekšhā un wehletaju teešiba deputātuš atšaukt ir noteikti demokratišks institutš, kas paplaschina demokratijas teešibas uš tautwaldibas puši*). Un newar buht šchaubu, ka demokratišazijas prozess muhs nowediš pee šaitoscheem deputātu mandateem un deputātu atšaukšhanas no wehletajeem. Šanis waltis, kur pastahw maschoritārā wehleschanu sistema, deputātu atšaukšana ir gruhitati juridiski pamatojama un ari gruhitati iswedama praktikā (tā to redsejam is peeweštajeem projekteem par deputātu atšaukšhanas legaliseshanu). Uš proporzionalo wehleschanu sistemas pamata eeweheleto deputātu atšaukšana ir weeglaki pamatojama juridiski (jo pee šhis sistemas deputāti jau formali teek atšihiti šinamā mehrā par partiju un šabeedrišku grupu preekšštahweem) un ari weeglaki iswedama praktikā. Wehl noteiktaki un pat ar logišku nepeezeeshamibu deputātu atkariba no wehletajeem parahditos pee tautas preekšštahwibas usbuhwes uš šabeedribu šastahdoscho organisko grupu proporzionalas preekšštahwibas pamateem; bet tahda tautas preekšštahwibas organiseshana ir wehl tikai nahkotnes jautajums. —

* * *

Parlaments, kura rošās tagadejās teešistajās waltis ir konzentreta šwarigakā waltis funkcija — likumdoschanas funkcija, šastahw waj nu weenigi waj wišmas šawā noteizoschajā dalā no tautas preekšštahwibas. Daschās waltis parlaments šastahw tikai no weenas palatas kas eeweheleta no tautas, tā peemehram

*) Šamlidhigi issakas Wines profesors Kelsens kahdā no šaweem jaunatajeem darbeem: Sozialismus und Staat, Leipzig, 1920. lpp. 117.

Greekljā, Serbijā, Bulgarijā, Lutsenburgā, Somijā, Schweizeres kantonos, daschās atfewischlās Kanadas walslīs (Ontario, Manitoba, Brittijas kolumbijā) un atfewischlās Wahzijas federazijas walslīs. Tomehr walslīju leelakajā dalā parlamentu fastahda diwas palatas, pee tam waj nu abas palatas ir tautas wehlelas, tā peemehram Seemel-Amerikas Sawaenotajās Walslīs, Franzijā, Belgijā, Hollandē, Danijā, Norwegijā un daschās zitās; waj ari tauta eewehl tikai weenu palatu, tā faukto apafschejo palatu, jeb tautas preekschtahwju palatu, turpretim otra palata (tā faukta augšpalata) fastahw galwenā kahrtā no aristokratiskem elementem (tā Anglijā un agrakajā Ungarijā) waj ari no personam, kuras eezel monarchs (peem. Italiijā). Se nu zelas jautajums, tā isskaidrot to drusku sawado faktu, ka daudsās walslīs litumbeweja eestahde fastahw no diwām palatam?

Diwopalatu sistemas izselschanās mellejama wehsturē. Widus laiku kahrtu preekschtahwibas eestahdem, kuras eegahja preekschtahwji no muischneezibas, garidsneezibas un pilsehtam, bij tenzenze sabalitees, pehz representejamo kahrtu skaita, trijās patstahwigās palatās, bet daschās walslīs bija pamats pat ischetru palatu isweidošchanai, jo peem. Spanijā augstā muischneeziba (personigi) un semakās muischneezibas preekschtahwji sehdeja atfewischlās palatās, bet Sweedriijā (un Somijā) ari semneezibai bija preekschtahwji. Bet us Stropas kontinenta šchis kahrtu preekschtahwibas eestahdes ar XVII. gada simteni gandrihs wisur beidsa ekfistet. Surpretim Anglijā šchi kahrtu preekschtahwiba pamasam pahrweidojās par tautas preekschtahwibu un turpina ekfistet pat jaunakā laikā tā parlaments, fastahwošchs no diwām palatam. Sahkumā ari Anglijā kahrtu preekschtahwiba fastahweja no tam pašam parastajam trim kahrtam, kuras sehdeja daschreis kopā, daschreis atfewischki. Bet augstākā muischneeziba usglabaja sawu izsilus stahwołki; turpretim grafistu preekschtahwji, kuri sahkumā tika wehleti tikai no semakās muischneezibas jeb tā faukteem, brunineekem, ar XIV. gadu simteni teek wehleti no wiseem brihweem pilsoņem, us kureem wareja atteezinat ihpaschuma zensa notelkumus.

Pateizotees tam, sozijalā starpiba starp grafistu un pilsehtu preekschtahwjeem issuda, un wini apweenošas weenā palatā, kura skaitas par galgi isweidošus no XIV. gada simtena widus. Up to pašu laiku semakā garidsneeziba attezās no preekschtahwibas parlamentā, bet augstākā garidsneeziba sehdeja kopā ar augstāko muischneezibu. Tahdā kahrtā Anglijas parlaments sadalijās diwās palatās, no kurām pirmajā sehdeja tautas preekschtahwji (pilsehtu un grafistu deputati), otrā turpretim sehdeja laizgee un garigee lordi (augstākā muischneeziba, archibiskapi un biskapi). Sastanā ar palatu fastahwu winas tad ari teek nofauktas: tautas jeb sabeedribas palata (the House of Commons)

un lordu palata (the House of Lords). Šči wehsturiffti isweidojusēs eestahde — Anglijas parlaments, fastahwofchs no diwām palatam — nodereja tā konstituzionāls paraugs daudšām kontinenta walstim. Jau XVIII. gadu sīntena widū frantschu teoretiskis Monteskjē greesa wehribu us Anglijas konstituziju, aprastija Anglijas walstis eefahrtu, un rekomandeja winu tā tahdu, kas garantē pilšoneem brihwibu. Katrā sīnā, šalkhdīnot to ar toreisejo absolutistisko eefahrtu Franziajā, Anglijas walstis eefahrtā līkās tā ideāls, pehz tura wajadsēja zenstees; tavehz Monteskjē bes tahdas kritikas atfina wišas angļu politiskās eestahdes par leetberigām, starp zitu tā tad ari diwpalatu sistemu. War ari buht, ka lordu palata, tā tahda, eeguwa Monteskjē simpatijas, jo patš wišch bij muischneeks un newareja atteiktees no šawas fahrtas weedofka. Lai nu tā, bet Monteskjē luhfoja teoretiski pamatot otrās palatas wajadsību, tā ka diwpalatu sistemas jautajums iswiršās jau 18. gadu sīntena widū. „Walstī,“ raksta Monteskjē, „weenmehr atrodas zilweki, kas eenem iszilus stahwolli zaur šawu fahrtu, bagatību, waj nopelneem; ja nu wini taktu šajaukti ar pahrejo tautu un wineem buhtu weenada balšs ar ziteem, tad wišpahrejā brihwiba buhtu preefch wineem lihdsiga wehrdšibai, un wineem nebuhtu nelahdas teefchanaš šcho brihwibu aīstahwet, jo leelā tā dala lehmumu buhtu wehrsti pret wineem. Winu lihdsalibai likumdofchanā tamdehl jabuht proporzionalai žitām winu preefchrozibam, kuras wini hauda walsti, bet tas warēs notikt tikai tad, kad wini fastahdis atfewiškļu korpušu, kam ir teesibas apturet tautas preefchstahwibas lehmumus, tāpat tā tautas preefchstahwibai ir teesiba apturet winu lehmumus. Šahdā fahrtā, likumdeweju waru wajaga uštizet tā aristokratu korpušam, tā ari korpušam, kas iswehlešs no tautas, pee kam katram no wineem ir atfewišklas šapulzes un apšpreedes un šawas ihpatnesas interesēs“*). Sīnams, ka tahda walširdiga aristokratisma prinzipu aīstahwefchana kopšch sīnama laika wairš neteef nemta nopeetni, un tamlihdsigš motiws otras palatas wajadsibai kalpo tikai tā arguments pret winu, jo te pahraf šaidri redšams winaš politiskais mehrkis — noderet par eerozi žihnā pret leelajeem demokratijas un weenlihdsibas prinzipiem. Šo loti labi šaprata Leelās frantschu rewoluzijas darbīneeki, un weens no wineem, Matšē de Monmoranski, par diwpalatu sistemu issteizās fefofchi: „Ja abas palatas teef fastahditas weenadi, tad weena no winām ir newajadsiga, jo wina tad buhtu tik birojš, kas atrastos sem otras pašahwiga eefpaīda. Ja winu fastahdišchana ir daschada un tiks peenemta Senata ideja, tad ar to buhs radita aristokratija un tauta tiks wehrdšinata“**).

*) Montesquieu, De l'esprit des lois, Paris 1860, 1p. 132.

***) Дюги, конституционное право, 1p. 469.

pasihstamais revoluzijas darbīnēšs, Sjeiſs, greeſa wehribu uſ ſcho diwu palatā funkzjam un iſteizās, ka ja abās palatās nodarbojas ar weenu un to paſchu, tad weena no winām ir leeta; turpretim ja augſchpalata nodarbojas ar zitu, ka tautas preeſchſtahwu palata, tad wina ir kaitiga. Ziti zehla eebildumus pret diwpalatu ſiſtemu aiſ teoretiskeem motiweem, iſejot no tautas ſuwerenitates weenibas un nedalamibas prinzipa, un gala iſnaktums bija taſ, ka pirmās revoluzinarās konſtituzijas (1791—1793) penehma weenpalataſ ſiſtemu.

Lai pareiſat nowehrtetu argumentus pa: un pret diwpalatu ſiſtemu, — argumentus, kuri, tā redſetim wehlaſ, nebuht newar tiſt weenadi atteezinati uſ wiſām otrām palatam, iſhumā apſtatiſim otrās palataſ ſaſtahwu un funkzijas. Pehz ſawa ſaſtahwa augſchpalataſ ir; a) ariſtokraſtiſkaſ, b) eezeltaſ, c) wehletaſ un d) jaukta ſaſtahwa.

a) Augſchejā palata ar ariſtokraſtiſku rakſturu lihds ſchim laikam paſtahw Anglijā (un lihds pehdejai revoluzijai Ungarijā). Anglijaſ parlamenta augſchpalatā ſehd ariſtokraſtiſko gimenu galwaſ — lordi jeb pehri. Anglijā wina ir lihds 500, wina eenem ſawu ſehdeſti lordu palatā kamehr dſihwo, un nodod wina tā mantojumū wezatajam dehlam waj zitam tuwafajam wihreeſchu kahtas radineeſam; no apweenoſchanaſ laika ar ſkotiju (1707. g.) wineem peeweenojas 16 ſkotu pehru, kurus iſwehl ſkotu muiſchneeziſiba preeſch katras parlamenta ſeſijas; bet no apweenoſchanaſ ar Iriju (1801. g.) Anglijaſ augſchpalatā eeeet ari 28 Irijas pehri, kuri teek iſwehleti no Irijas muiſchneeziſibas uſ muhſchu; pehdigi wehl kopā ar lordeem augſchpalatā ſehd 26 biſkapi un nedaudſi perſonaſ, kaſ iſpilda augſtaſo teeſneſchu weetaſ, jo lordu palata daſchās leetaſ ir ari augſtaſo teeſaſ inſtanze. Tahdā kahtā lai gan Anglijaſ lordu palatā eetilpi ari daſchi elementi, kaſ neeeughſt augſchpalataſ lozeklu teeſibas mantoſchanaſ jelā, tomehr ſawā wiſumā ta ir ariſtokraſtiſka palata, kur wairums lozeklu ſawaſ teeſibas manto. Tahdā palata, ſinamſ, ir pilnigi neweeta ſcho laiku teeſiſtās un daudſi maſ demokraſtiſkās walſtiſ, un paſchā Anglijā jautajums par augſchpalataſ radikalu reformu jeb pilnigu iſnizinaſchānu ar 20. gadu ſimteni ir nahziſ uſ deenaſ kahtibas*); jo lai zil konſerwatiwa nebuhtu auglu tauta, wina tomehr newar neredſet, ka wina lordu palata naw neſaſ wairaf, tā ſawu laiku ſen pahrđſhwojis ſeodaliſma laikmeta krahmſ.

*) Kad 1910. gadā ſtarp Anglijaſ parlamenta abām palatam iſzehlās konſiſtē, augſchpalatā paſchā tiſa iſbihdiſi reformaſ projekti, pehz tura ſchis palataſ weena treſchā daſa tiſku eeweheleta no lordeem, otra treſchā daſa tiſku eeweheleta no ſewiſchām apgabalū wehletaſu koleģijam, bet treſchā daſa tiſku eezelta no waldbibas iſ ſabeedriſteem un poliſtiſteem darbīneekem proporzionalā kamehrā ar apaſchpalatā atrodamo ſratziju ſiſprumu. Sal. M. Острогорский, Конституционная Эволюция Англии, Ір. 108.

b) Tihpikka palata ar eezeltu fastahwu ir Italijas augscheja palata (Senats); karalis war eezelt Senatā personās, ne jaunatās par 40 gadeem, no keloščām kategorijām: deputateem, kas ispidi-justi deputatu peenahkumus 6 gadus; ministreem, walsis sekretareem, suhtneem, augstato teesu preekschehdetajeem un lozektēem, apellazijas teefas galwenažeem adwokateem, generaleem, admiralteem; personam, kas kluwusčas pasihstamas zaur saweem nopelneem; personam, kas trihs gadus no weetas maksajusčas ne masat tā 3000 liru teeschu nodoklu u. t. t. (konstituzija tahdu kategoriju usrahdits 21). — Ra otru palatas peemehru ar weenigi eezeltu fastahwu waram minet Kanadas federazijas parlamenta augschejo palatu (Senatu), kuras lozektus us muhschu eezel Kanadas general-gubernators tā Anglijas karala preekschstahwis. — Uri eezelta palata, protams, ir monarhisma atleka, kas sawu lajtu pahrdshwojusi un demotratiska walsi naw domajama.

c) Wehletas augschejās palatas ir Franzija, Belgija, Holandē, Skandinawijas walsis, Schweizē, Seemel-Amerikas Saweenołajās Walsis, Australijas federazija un dasčas zitās walsis, kas buhwetas us federatiweem pamateem. Tikai wehleschanu sistema preeksch augschejās palatas parasti aischiras no wehleschanu sistemas preeksch apalschejās palatas. Tā peem. Franzijas Senata lozekli teef iswehleti us 9 gadeem, ne wispahrigās un teesčas wehleschanās, bet no fewisčām wehletaju koleģijam departamentos, kuras fastahdas is: 1) deputateem, kas eewehleti no attezigā departamenta; 2) departamenta padomes lozektēem; 3) aprinku padomju lozektēem, un 4) komunalo padomju delegateem. — Belgija senatori teef eewehleti us 8 gadeem pa datai wispahrigās teesčas wehleschanās, pa datai no prowintschu padomem; par senatoreem war tikt eewehleti pilsoni ne jaunāki, tā 40 gadu; no prowintschu padomem war tikt eewehleti pilsoni bes nodoklu un mantas zensa, bet wispahrigajās wehleschanās war tikt eewehleti par senatoreem tikai pilsoni, kuri eemaksajuschi walsis kasē ne masat tā 1200 franku teeschu nodoklu, un kureem peeder ihpaschums, kas dod ne masat, tā 12,000 franku eenahkuma gadā (Belgija senatori nedabu ne algu, ne zitadu atshdību). Sweedrija un Holandē augschejās palatas teef eewehletas no weetejam paschwaldibas eestahdem, Holandē no prowintschu padomem, Sweedrija no prowintschu un pilsehtu padomem. — Norwegijas parlaments (Stortings) fastahw is diwām palatam, kuru lozekli — 123 pawisam — teef eewehleti weenās un tanis paschās wehleschanās us weenadeem pamateem, tā weenas tautas preekschstahwibas eestahdes lozekli; bet sawas darbības sahuma Stortinga lozekli iswehl is sawa widus weenu zeturto datu, t. i. 31 lozekli, kura fastahda augschejo palatu (Lagtingu), pahrejās trihs zeturtbalas fastahda Stortinga apalschejo palatu (Odelstingu). Peh3 daschu walsis teoretiku domam mums te ir darischana ar

parlamentu, kas fastahw tīkai īf weenas palatas, pee kam Lagtingš waretu tikt eestātītš kā parlamenta pastahwiga leela komiteja. Bet tā kā Lagtingš īspilda ne komitejas, bet palatas funkzijas, tad pareīsat buhš atsiht ari Norwegijā diwpalatu sistemu (lai gan tur ir īfureitš weenotas tautas preekšstahwibas prinziptš), pee kam Lagtingš teef eewehletš wispahrigās, bet diwpaahpenīstās wehleschanās. Tapat ari Seemet-Amerikas Saeenoto Walsstju atfewischoš shtatas augšhejo palatu lozekli teef eewehleti wispahrigās un teeshchās wehleschanās, no ta pašha wehletaju fastahwa, kas eewehl apalschpalatas lozeklūš; bet augšhejo palatu lozeklu štaitš ir mafats un wini teef eewehleti uš ilgāu laiku, nešā apalschpalatu lozekli.

Federatiwās walsitš parlamentī parasti fastahw īf diwām palatam, pee kam katra no winām pamatojas uš sawa īhpatneja prinzipta. Weenas palatas lozekli teef eewehleti no wisas tautas wispahrigās wehleschanās, un šhini palatā tā tad teef realīsetš federatiwās walsitš weenibas prinziptš; otra palata fastahdas īf federazijā eetilpstošho atfewischo walsstju preekšstahweem, un te tā tad teef realīsetš federazijas prinziptš. Šhīs otras palatas lozekli teef waj nu wehleti no tautas, kā peem. Australijā, waj no atfewischo walsstju likumdewejām eestahdem, kā peem. S. Amerikas Saeenotajās Walsitš; pee tam parasti wisām atfewischojām walsstim, kā leelām tā masām, ir weenada preekšstahwiba šhini palatā: Australijas federatiwā parlamenta augšchpalatā katrs shtats suhta 6 lozeklūš, S. Amerikas Saeenoto Walsstju Kongresa Senatā katram shtatam ir 2 preekšstahwi, tāpat Schweizē Kantonu Padomē katrs kantons suhta 2 lozeklūš u. t. t. Kā uš īfnehmumu šhini finā war aīrahdit tīkai uš Wahzijas Walsitš Padomē (Reichsrat), turā atfewischojām Wahzijas Walsstim (turas tagad teef fauktas par „semem“, Länder) naw weenada preekšstahwiba, bet proporzionala eedsthwotaju štaitam: uš katra miljona eedsthwotaju weens preekšstahwis; tomehr ari masajām semem, turām ir masal par milsonu eedsthwotaju, ir wismas weens preekšstahwis, un neweenal semei nedriht buht wairaf par $\frac{2}{5}$ no wisām Reichsrata balsim; tā tad daudsām masajām Wahzijas walsstim ir pa weenam preekšstahwiim Reichsratā, bet Prusijai weenai pašhai $\frac{2}{5}$ no wisām balsim. Šhee preekšstahwiļ teef suhiti Reichsratā no atfewischo walsstju waldbām; Prusijā puse preekšstahwi teef delegeta no waldbibas, otra puse no prowintschu pahrwaldem. — Waretu schaubitees par to; waj šhīs Wahzijas Reichsrats war tikt eestātītš par parlamenta augšchpalatu; Wahzijas konstituzijas 68. pantā ir teiktš, kā „walsitš likumi teef peenemti no Reichstaga“, tapehž waretu domat, kā Wahzijas parlaments fastahw tīkai īf weenas palatas. Tomehr tās pašhas konstituzijas ziti panti dod pamatu ari zitadam eestatam. Konstituzijas 60. pants šaka: „Wahzu semju preekšstahwibat walsitš likumdoshanā un

waldischanâ teef fastahblits Reichsrats"; pehz konstituzijas 69. panta Reichsratam peeder inziatiwas teefibas, un pehz 74. panta — veto teefibas: Reichsrats war zelt eerunu pret katru no Reichstaga peenentu likumu diwu nedelu laika, un ja Reichstags newar peenemt Reichsrata aizrahdijumus un newar sadabut sawam pirmajam lehmumam par labu $\frac{2}{3}$ wairakumu, tad jautajums, kurâ starp Reichstagu un Reichsratu izzehluschâs domu starpi-bas, teef ischkirts ar tautas nobalssochanu. No scheem konstitu-zijas panteem redsamâ, ka Reichsratam peeder noteikta nu bees-gan eewehrojama daliba likumdoschanâ, un tapehz buhs pareisaki peenemt, ka Wahzijas likumdeweja eestahde (parlamentis) fastahw if diwâm palatam: Reichstaga un Reichsrata.

d) Beidsot, daschâs walstis atrodam augschejâs palatas ar jauktu fastahwu daschadâs kombinazijas; tã peem. Spanijâ par-lamenta augschejâ palata fastahw if 360 lozelleem, no kureem puse teef wehleti (150 teef eewehleti no prowintschu padomem, un 30 no daschadâm korporazijam), otra puse fastahdas if aug-stalâs muischneezibas un augstalâs garidsneezibas preekschstahw-jeem un karata eezelteem. Jâpat Japanâ augschpalata pa pusei fastahw if augstalâs aristokratijas preekschstahwjeem, otru pusi fastahda 43 prowintschu preekschstahwji (eewehleti if augsta nodokla maksatajeem) un mikado eezelti lozelli.

No schi ihâ apstata redsamâ, ka daudsas augschejâs pala-tas pehz sawa fastahwa nepawisam naw tautas preekschstaawibas eestahdes; tã ir sawu laiku sen pahrdsihwojuschas feodalisma un monarchisma atlekas, kuras tã tahdas war buht weenigi naidi-gas demokratisam un wispahrigi modernajai attihstibai. Prin-tschi, monarchu eezelti wezi birokrati un galma fulaini, muischneeki un augstakee garidsneeki — tahds augschejo palatu fastahws war weenigi aistahwet dinastijas un waldoscho aristokratu un bagat-neeku intereses un aptarot tautas un walstis pateefas intereses, tamdehl tamlihdstigas palatas eestatamas par demokratiyas leelako eenaidneeku. Bet tas ir wismaf atklasts eenaidneeks, kas ne-weenu newar apmahnit. Surprettim daschâs zitâs atsihmetajâs palatâs mehâ atrodam demokratiyas eenaidneeku slehptâ weidâ. Tã ir parlamentu augschejâs wehletâs palatas, turu lozelli tomehr naw wehleti demokratiski; atteezige wehleschanu noteikumî (diwpatahpenigas wehleschanas, kandidatu stipri augsts wezums, augsts ihpachuma un nodoklu zenss u. t. l.) gahdâ par to, ka ari wehletajâs augschejâs palatâs nahl weenigi konserwativu un bagatneeku aprindu preekschstahwji, kuri nebuht newar tift eestatiti par wisas tautas preekschstahwjeem, bet tikai par noteiktu schauru fabeedristu aprindu preekschstahwjeem. Protams, ka ari schahda fapulze ir demokratiyai naidiga un kluhst kaitiga, ja winat teef dotas teefibas runat wisas tautas wahrdâ un rihtotees tã ihstai tautas preekschstahwibas eestahdei. Leeta to, ka ar mas ihneh-

mumeem augšhejo nedemokratisko palatu pilnvaras un funkcijas lhdšfinajas apakšhejo palatu pilnvaram un funkcijam. Likumdošanas jautajumos abas palatas parasti ir lhdšteefigas; likumprojektam jādabū abu palatu peekrišana, lai winsch kluhtu par likumu; abām palatām ir teesiba projektus eerosinat, apspreesti, eefneegt papilbinajumus un pahrlabojumus u. t. l. Tikai Holandes augšhejā palata newar pahrgrosit apakšpalatas peenemtos projektus, bet tikai peenemt winus nepahrgrositus, waj ari atmest; un Anglijas Lordu palata (pehz 1911. g. veto likuma) un Wahzijas Reichsrats war gan uš finamu laiku aisturet likuma isdoschanu un aisrahdit uš wehlameem pahrgrosijumeem likumprojektos, bet apakšhejās palatas, ja ween winas uštahjas peeteefoschi noteikti, war iswest šawu gribu waj nu patstahwigi (tā Anglijā), waj nodot jautajuma isšķiršchanu tautas nobalfošchanai (tā Wahzijā). Kas atteezas uš diwpalatu sistemas parlamenta budscheta teesibam, tad Anglijā wehsturiskas attihstibas gaitā bij nodibinajusēs šahrtiba, pehz kuras budscheis un finansu likumi teel apspreesti un peenemti wispirms apakšhejā palatā, pehz kām augšchpalata war tikai atmest waj peenemt winus nepahrgrositā weidā. Šahda šahrtiba, pehz Anglijas parauga, ir peenemta daudšās zitās parlamentarās un konstituzionalās walstīs, un apakšpalatas peekščrozibas budscheta un finansu jautajumos, ir pilnigi dibinatas un šaprotamas, jo tikai demokratiski wehletas palatas war runat tautas wahrda un špreest par teem jautajumeem, kuri wispirmā šahrtā aisskar plaschu šabeedrišku aprindu tā nodokļu maksataju interesēs. Pašchā Anglijā pehdejā laikā bij nodibinajees eefats, ka Lordu palata neween newar pahrgrosit apakšchpalatas peenemtos finansu likumus un budschetu, bet newar tos ari atmest. Šapehz, kad 1910. g. Lordu palata to mehr neapstiprinaja (uš to winai wehl bija likumigas teesibas) apakšchpalatas peenemto budschetu, šabeedribā iszehlās leels šaščhutums; un šchi konfliktā šekas bij tās, ka tika isdots 1911. g. šewišchšs likums (tā šauktais veto likums), kursch neween formali noleedša Lordu palatā pahrgrosit waj atraidit apakšchpalatas peenemtos finansu likumus un budschetu, bet aprobešchoja winas teesibas ari wispahrigajos likumdošanas jautajumos*).

*) Ja likumprojekts ir peenemts no Anglijas parlamenta apakšhejās palatas trijās šehjās un eefneegts Lordu palatā wismaš meņneš pirms šehjās beigam, bet no winas atraidits, tad pehz likumprojekta peenemšanas apakšchpalatā trescho reis (ja ir pagahjuschi ne masal ka 2 gabt no likumprojekta eefneegšanas parlamentā) winsch ar karaļa peekrišanu kluht par likumu neluhtojot uš Lordu palatas atraidishanu. Šā tad Lordu palatā pehz buhtibas wairs nepeeder lemšošas balsš teesibas likumdošanā; wina war tikai uš noteiktu laiku aistawet likuma isdoschanu, bet newar wina atraidit galigi. Pehz Aštwa apšihmejuma, Lordu palatā tagad wehl paleel teesibas dot padomu, rewidēt un uškawet. Uri šchis funkcijas ir pilnigi leetas; tomehr ar 1911. g. likumu Anglijas Lordu palata,

Ras atteezas us palatu kontroleš teefibam pahr isplidu waru, tad ari te apafsčpalatai peeder sinamas preeksčrozibas. Gefneegt waldbibai jautajumus un peeprasijumus parasti abam palatam ir teefibas, bet tika apafsčpalata peenemta neustizibas isteifšana waldbibai issauz ministru kabineta atkahpsčanos no waldbibas. Franzija gan konstituzija nosaka ministru atbildibu palatu (ta tad abu) preeksča: „Ministri ir solidari atbildigi palatu preeksča par waldbibas wispahrigo polittu, un individuali par saweem personigeem darbeem*.“ Tapeh3 daschi frantschu juristi (peem. Sen-Schirons, Glassons u. z.) domā, ka waldbibai wajag atkahp-tees ari peh3. Senata peenemta neustizibas wotuma; un praktika tahdi gadijumi ari pateesčam ir nahluschi preeksča, peem. 1896. gadā Bursčuā kabinetš atteizās no waldbibas peh3 tam, kad Senats bij atraidijis waldbibas aistahweto likumprojektu par eenahsuma nodokli. Bet sabeedriba skatijās us Senata lehmumu tā us neobligatorisku preeksč kabinetu, un wainoja Bursčuā par to, ka winsch peesčkštris Senatam tik leelu nosihmi. Ari isplatafā frantschu teorija ar prof. Sfmenu preeksčgalā atsiht, ka teefiba „waldbibu gahst“ peeder tikai parlamenta apafsčpalatai, un ari patš Senats pehdejā. laika wairs nepretendē us scho teefibu. —

Apluhsojot ihsumā motiwus par un pret diwpalatu sistemu, atsihmešim wispirms jautajuma teoretisko puši. Walsis teorija, kas buhweta us tautas suwerenitates prinzipta, atmet diwpalatu sistemu tā tahdu, kas runā pretim suwerenitates nedalamibas prinzipam. No schi weedokla, Rado Sent-Etjens apkaroja diwpalatu sistemu Franzijas satwersmes sapulzē 1790. gadā. „Suwerens ir kautkas weenfahrschs un weenots,“ winsch teiza: „suwerens—tauta ir wisu pilsonu kopums; tā tad ari likumdeweja wara ir weenota un weenfahrsča. Suwerens newar tilt sadalits, tā tad newar buht diwas, trihs waj ischetras likumdewejas waras, tā newar buht diwi, trihs waj ischetri suwereni.“ Schis patš arguments tika isbihdits ari 1848. g. Franzijas Nazionalajā sapulzē, kur referents schini jautajumā, Armons Morastis, teiza: „Suwerenitate ir weena, tauta ir weena, tautas griba ir weena. Rā tad war gribet, lai suwerenitates delegazija nebuhtu weena, lai tautas preeksčstahwiba tiktu sadalita diwas datās**)?“ Bet muhsu laiku juristi schim motiwam nepeedod wairs tik leelu nosihmi. Tā peem. Dūgi domā, ka tau-

schī jawu laiku pahrschwojusē jeodoblisma grabasča, ir leelā mēhrā pabarita nekaitiga. — Par 1911. g. veto likumu št. M. Ostrogorskij, Конституционная эволюция Англии, стр. 106.

*) 25—28. fevr. 1875. Loi relative à l'organisation des pouvoirs publics. Art. 6: Les ministres sont solidairement responsables devant les Chambres de la politique générale du Gouvernement, et individuellement de leurs actes personnels.

**) Л. Дюги, Конституционное право, стр. 469.

tas preekschtahwibas fadalischana diwās palatās wehl nenofihmē tautas suverenitates fadalischanu. Neluhkojot us diwām palatam, parlaments tomehr ir weena eestahde, komplizeta sawā usbuhwē, bet weenota pehz ibejas un buhtibas; delegazija ir atteezinama ne us katru palatu atfewischi, bet us wifu parlamentu, kā weenu walsts organu. Katra palata fastahw is indiwideem, bet tas nenofihmē, ka preekschtahwiba ir fadalita stary tikdauds indiwideem, zil ir parlamenta lozeklu; tāpat newar teikt, ka tautas preekschtahwiba ir fadalita diwās patstahwigās dalās, ja tautas preekschtahwiji kapulzejas diwās atfewischtās palatās. — Se japeesihmē, ka schis eestās buhtu pareis, ja weena palata buhtu padota otrai, ja weena newaretu isnihzinat otras darbu; bet, kā jau atsihmejam, ar mas isnehmumeem diw-palatu sistemā stahwoflis ir tahds, ka katram lehmumam wajadsi ga abu palatu peekrischana, un katra palata ar sawu nepeekrischanu war isnihzinat otras palatas darbu; tā tad pareisaks ir tas eestats, ka diw-palatu sistemā tautas preekschtahwiba pateescham ir fadalita diwās patstahwigās dalās. Somehr waram peenemt, ka teoritiskajeem motiweem schini gadijumā war nepeedot isschetrofcho nofihmi; parlaments ir ne teoritiski rabits, wīnu ir radijusi walsts dsihwes praktiska wajadsi ba un wīnam peekriht walsts dsihwē ahrfahrtigi swariga loma; tapehz, neslato-tees us teoretiskeem eebildumeem, mums buhtu japeenem diw-palatu sistema, ja to prasitu walsts dsihwes nepezeeschamiba waj wismas peerahdita praktiska leetderiba. Diw-palatu sistemas peekriteji faka, ka likumdoschana esot til swarigs, atbildigs un faresch- gits darbs, ka likumprojektu apspreechana diwās palatās warot itkai nahkt leetai par labu; ja ari likumdoschanas prozefs zaur to kluhst gauks, ta wehl neefot nekahda nelaimē; walstij ir waja- dsi gi newis dauds un warbuht steidsigi faraschoti likumi, bet itkai labi likumi; un schini stā warot nahkt leetai par labu ari tas ap- stahflis, ka augschejās palatās parasti sehshot zilweki ar leelakeem praktiskeem peedsihwojumeem, plaschalām finaschanam u. t. t. — Rā redsams, schini motiwazijā tā peerahdijums teef peewests ap- galwojums, kas pats wehl japeerahda, t. i. apgalwojums, ka is diwām palatam fastahwofchs parlaments ishdodot labaks likums, nekā weenpalatas parlaments. Tahds apgalwojums lihds schin wehl naw pamatots ar peerahdijumeem, un, man schkeet, ari ne- war tikt pamatots. Tautas preekschtahwju kulturelā attihstiba, ga- rigās spehjas, apsniga un fajuhsmiga nodoschanās sawam swari- gajam darbam — ir tee faktori, kuri war weizinat labu likumu is- doschanu, bet newis likumprojektu apspreechana diwās palatās pate par fewi. Labakajā gadijumā ta aiskawē likumdoschanas darbu; jo katrs likumprojekts jau tā teef wairat reises apspreefts un is- tir- sats gan atfewischtās komisijās, gan palatas plenarsehdsēs, tā ka to paschu komplizeto prozeduru talst zauri diwās palatās ir gluschi leeki. Bet flitakajos gadijumos — kuri parlamentu praktiskā naw

nemas til reti, — starp palatam rodas konflikti*), kurus daschreis naw nemas til weegli nowehrst; un gaidito „labo“ likumu weeta nereti teel isdoti sakropoti likumi, waj ari wajadfigais likums nemas neteet isdots, tapeh3 ka augschpalata nedod winam samu peerischanu. Peh3 peemehreem naw tahlu jamele: Kreewijas konstituzionalisma laikmeta redsejam, zif daschs labs no Walsis Domes peenemts dauds mas progresiwaks likumprojekts tika apraktis Walsis Padome, un tas eeraudisja deenas gaismu, tas bij no „augstas palatas“ galigi iskehnots un sakroplots.

Ne no teoretiska, ne no praktiska leetderibas weedoka ta tad diwpalatu sistemu aistahwet newar. Un man schteet, meh3 nemaldisimees, ja peenemsim, ka diwpalatu sistemas aistahwju ihstee motiwi mellejami politikas lauka. Demokratija weenmehr ir eedwes fusi bailes aristorateem un bagatneekem, un wisos laikos demokratijas eenaidneeki ir mellejuschi zihnas lihbsektus pret demokratiju. Utenu demokratijas eenaidneeki kehras pee walsis nodewibas, lai apkarotu eenihsto demokratiju; Anglija 17. g. simteni, rewoluzijas laikmeta, tika aistahwetas aprobeshotas (ar mantas zenu) wehleschanu teesibas aif tam pascham bailem (no demokratijs. 18. g. simteni Franzija Monteskje klaji atsina samu politisko weedokli, kad winsch aistahweja parlamenta augschejas palatas wajadhibu tanis paschos demokratijas apkaroshanas noluhkos, jo zitadi wairums demokratijas lehmumu buhschot wehrstis pret teem, „kuri samas augstas kahrtas waj bagatibas dehl eenem walsti iszilus stahwekli.“ Un weenigi schis politiskais pamats ir tas, kura dehl wehl tagad pastahw un teel aistahweta (lai ari warbuht motiwi taktu melleki ziti) diwpalatu sistema atfewischlas walstis; parlamenta augschejas palatas usdewums ir — buht par „atwehsinataju“ un bremsetaju preeksch pahraf progresiweem, pahraf radikaleem, pahraf demokratiskeem tautas preekschshawibas lehmumeem**). Bet waj ilgi wehl turesees schis demokratijas brem-

*) Schahdu konfliktu nolahrtochanai teel raditi fewischki lihbsekti, peem. starppalatu komisijas no abu palatu preekschshawjeem; ja schis komisijas newar konfliktu isbeigt — teel noturetas abu palatu kopigas sehdes (Sweedrija, Australija u. z.); Wahzijas konstituzija tahda gabijuma pareh konfliktu ischirichanu zaur tautas nobalsoshanu.

**) Zaanata laikā war sajiapt wehl weenu argumentu diwpalatu sistemai par labu, — jau tautas brijwibas wahrda. Teel aifrahditis, ka weena palata, jusdama samu leelo waru, warot kuhst tirauiska un apdraudet tautas brijwibu; tamdehl pascha parlamenta organizacija wajagot radit pretwaru schim tiranistajam teeksmem. Ta peem. Italijas profesors Orlando raksta: „Mums leekas, ka schis waras (t. i. parlamenta augschejas palatas waras) teesiba us pastahweshanu un schis waras pamatoshana rodama wajadhibā nowehrst apatschpalata to tendenzi us patwaribu, no kuras newar iswairtees neweens, kuram ir sajuhla, ka winsch weens pats realise augstako waru.“ Sal. B. Орландо, Принципы конституціоннаго права, Ipp. 150. Schis arguments, man schteet, sehptaka weida isjasa tas paschas bahsas, kuras atkahrtati isfejza Monteskje. Naw domajams, ka demokratiski wehleta tautas preekschshawibas palata apdraudes tautas brijwibu. Protams, wina pee-

setajas — parlamentu augšceļās palatas? Jādomā, ka ne. Demokrātija attīstās un izplatās ar neapturamu spēku, patahpeniski viņa nobīdā no šawa zēla un isnīhžina wišus šchlehrschlus, kahdi tee arī nebuhtu. Es neteikšchu: demokrātija nahl tā liktenis, bet gan: demokrātija nahl, tā pate daba. Un tā pateescham ir pate daba, pret furu zihnitees ir neween noseedšigi, bet arī pilnigi weltigi.

* * *

Atšewišchās homogenās jeb tā fauktajās unitarās walstis parlamentu augšceļās palatas ir waj nu taišni laitigas, waj — labakajā gadījumā — gluschi leekas. Š. i. šku zitadi tomehr war štatitees uš diwpalatu sistemu federatiwās walstis, t. i. tahdās walstis, kuras gan uš ahreeni parahdas tā weena walstis, bet šawā eefšchejā ušbuhwē ir wairaku walstju šaweeniba. Šchim federatiwās walstis fastahwdalam ir katrai par šewi aridšan walstis raksturs (šawa konstituzija, šawa tautas- preekščstahwiba, šawa waldbiba un ziti politiski instituti u. t. t.), un šcho walstis raksturu winas, protams, grib ušturet, newis pahrwehstees par zitas, leelakas walstis prowinzem. Tahdās atšewišchās walstis federatiwo walstju fastahwā ir Š. Amerikas Šaweenoto Walstju šhtati, Šweizes kantonu, tagadejās Wahžijas „šemes“ (Pruskija, Bawarija, Saksija, Badene u. z.), Australijas republikas šhtati, Argentinas prowinzes u. z. Šchahdās federatiwās walstis zentralais (federatiwais) parlaments, tā jau atšihmejām — parasti teek konstruets tahdejadi, ka weena palata teek eewehleta no wišas tautas, tā weenas walstis pilšoneem, negreeschot wehribu uš atšewišchajiem šhtateem, kantonem u. t. t.; otra palata turpretim fastahdas taišni no šcho atšewišchko walstju (šhtatu, kantonu) preekščstahweem jeb delegateem. Ja federatiwā walsti zentralais parlaments fastahwetu tikai iš weenas palatas, kas eewehleta kopigi no wišas tautas, tad, pehž daudšu politiku domam, zaur to tiftu štiprinatas zentralistiskas tendenzes, kas apdraudetu atšewišchko walstju pašahwešchanu un zenštos degradet winas par weentahrschām prowinzem. Ja turpretim šchi weena palata fastahwetu tikai iš

nems lehmumus pret šchauru grupu (aristokrātu un bagatneeku) interesem, bet wišas tautas interesēs; tā tad, ja teek mellešs preešwars tautas palatas eedomatai šhtantjai, tad tas teek daris šinamu šchauru grupu interesēs, bet newis tautas interesēs. Wēš tam, runat par eepšchjamu tautas preekščstahwibas šhtaniju pee demokratiškas walstis eefahrias — buhtu šmeeligi. Demokratiškā walstis eefahriā tautas pašchas rotās paleeš lihdsjektu deesgan, tā nowehriš katru šhtanistu tendenzi (ja arī tahda parahditos): tautas preekščstahwiba teek eewehleta uš iħšu laiku (2—3 gadi, pat uš 1 gadu, tā daškos Š. Amerikas šhtatos); tauta patur šew teešibu, atšaukt preekščstahwibu, kura wairs nebauda wehletaju uštizibu („Abberufungsrecht“ Šweizē); šwarigatos šautajumos iššchēir tauta pale referenduma zēlā u. t. t., — fur te war buht runa par eepšchjamu tautas preekščstahwibas šhtaniju un tautas břišwibas apdraudešchanu? —

atfewischtlo walsiju delegeem (lâ tâ fauktajâs konfederazijâs, lahda peem. bij S. Amerikas konfederazija no 1778. g. lihds 1787. gadam, kad tilka nodibinata tagadejâ federazija), tad walboschâs buhtu separatistiskâs tendenzes, kas apdraudetu saweenibas pastahweſchanu un nowestu pee saweenibas fairſchanas un ſadaliſchânâs atfewischtâs neatkarigâs ſumerenâs walstis. Federatiwâs walstis tâ tad diwpalatu sistema, uſ notelkteem prinzipeeem organiſeta, ir wajadſiga ſinama lihdsſwara notureschonai, lai federazija nefairtu ſawâs ſaſtahwdalâs, waj attal lai wina nepahrwehrtos par zentraliſetu walsti. Eſ nenemoſ apſchaubit ſcho eekſtatu pehz buhtibas; grihu tilai peefihmet, ka ari tahdâ gadijumâ buhtu leeti wiſuſ likumprojektuſ pamatigi iſtirſat abâs palatâs un praſt wiſeem parlamentâ lemjameem jautajumeem abv palatu peeſtriſchanu, — peetiſtu, ja walsiju (ſchtâtu, kantonu) delegatu ſapulzei buhtu dota teeſiba zelt eerunas waj proteſtuſ taniſ jautajumos, kaſ aiſklar atfewischtlo walsiju teeſibas un intereſeſ.

Beidsot jaatſihmê eekſatſ, kurſch pehdejâ laiâ ſahf eeguht arweenu wairaf eewehribas, un pehz kura diwpalatu ſiſtemai war buht ſinamâs raziõnals pamatſ ari unitarâs walstis. Pehz ſcht eekſtata, tautas preekſchtahwiba, kaſ teel radita uſ lihdsſchinejo wiſwairaf iſplatiõ wehleſchanu ſiſtemu pamata, ir nepilniga, katra ſinâ neorganifeta tautas preekſchtahwiba, kura neiſſafa pilnigi tautas domas; tapehz parlamentu wajadſetu ſaſtahdit iſ diwadâm palatam, kuraſ abas wehletâs no tautas, bet katra uſ ſawu ihpaſchu prinziļu pamata, tâ ka abas palatas itâ papildinatu weena otru, un tilai abas kopâ ſaſtahditu pateeſu tautas preekſchtahwibu, kaſ pilnigi un pareiſi attehlo tautas domas un idealuſ un pareiſâ famehrâ eewehro daſchadõ ſabeedriſko grupu intereſeſ. Œhi eekſkata preekſchtahwi greeſch wehribu uſ to, ka tagadejâ ſabeedriba ſaſtahw ne iſ atfewischtkeem mehaniſti apweenoteem indiwideem, bet gan iſ daſchadâm organiſetâm grupam, ſtarp kurâm jo eewehrojama loma peekriht ekonomiſtajâm ſchekram un profesionalajâm organiſazijam, jo zilweka nodarboschânâs ir ta, ap kuru ſaiſtas un grupejaſ plaſchu ſabeedriſku ſlahnu intereſeſ. Tapehz pareiſa buhſ tilai tahda tautas preekſchtahwiba, kurâ atradiſ famehriigi pareiſu attehloſchanu un peenahzigu aiſſtahweſchanu to ſabeedriſko organiſaziju un grupu intereſeſ, kuraſ (organiſazijas un grupas) dara ſinamu eeſpaidu ſabeedribas reſp. tautas ekonomiſtajâ un kulturelajâ dſihwê, — ta ir ſchi wirſeena preekſchtahwiu pamatdoma, kura, protamſ, pee daſchadeem autoreem teel iſteikta daſchados poliitiſkoſ wirſeenoſ un wairaf waj maſaf noteiktâ un pilnigâ weidâ. Râ uſ weenu no pirmajeem ſchini ſinâ war aiſſrahdit uſ Belgijas walstis darbineeku Notombu, kurſch jau 1831. g. konſtituzijas iſſtrahdaſchanas laiâ lika preekſchâ organiſet tautas preekſchtahwibu tahdeſadi, lai weenâ palatâ tiſtu aiſſtahwetâs darba intereſeſ, otrâ — nekustama ihpaſchuma un

kapitala interesēs. Schis paščas domas jaunakā laikā atfahrio belgeetis Hektors Deni. Zits belgeeschu publizists Ud. Prinšs, un tāpat italeetis Diomedis Pantaleone leel preekschā dot parlamenta otrā palatā preekschstahwibu tahdeem ekonomistās un sabeedristās dšihwes faktoreem, tā semkopiba, ruhpnēeziba, smiba u. t. t. — Domas par sabeedristu waj profesionālu grupu preekschstahwibu naw šwesčas ari Wahzijas pag. gadu smtena septindešmito gadu eewehrojameem publizistēem, — winaš war fastopt pee Roberta Mohla, Waitza u. z. Pehdeja laikā schim jautajumam teel pee-greesta leelaka eewehriba Franzijā. Starp zitu, Šharls Benua 20. g. smtena sahlumā schein publizeja leelatu darbu par modernās walstis krisi, kurā winsch ašā weidā kritise lihdsšchinejo — pehz wina apsihmejuma, neorganiseto — tautas preekschstahwibu. Benua ašrahda, ka neorganisetas wišpahrigas balsoschanas pamatos ir anarchistisks prinzijs. Utoms tilkab walsti, tā dabā, ir anarchistisks; atsewischka, notelktā organisazija neceetilstoscha wehletaja bals ir tāpat anarchistiska, tā atsewischks smilšcha grauds. Realiset tautas šuwerendās teesibas neorganiseta wišpahrigā balsoschanā, un uš šcho balsoschanu dibinat walsti, ir tikpat tā buhwet namu uš juhmalas smiltim; jo neorganiseta wišpahriga balsoschana war buht tikai anarchistiska, un schini wehleschanu anarchija meklejamas tagadejās walstis wahjās pufes. Wehleschanās politiskani un ziniki nem wiršroku pahr prinzipa zilweeem; teel laistas darbā intrigas, uspirkschanas u. t. t. Luht tapehz mehs nowehrojām tahdu šawadu parahdibu, ka leela tauta, kahda ir frantschu tauta, atsihst par šawu preekschstahwibu šapulzi, kurā gandrihs weenigi sehšch tikai schurnalisti, adwokati, profesori, un mediki. Ar weenu wahrdū, pehz Benua domām, neorganisetas wehleschanas dod nepareisu, wiltotu tautas preekschstahwibu un atklahj politikaneem zelu uš waldbibu. Šai nowehrstu šcho launumu, Benua leel preekschā organiset tautas preekschstahwibu tahdejadi, lai winā isteiktos daschadu sabeedristu grupu un profesjonālu šaweenibu interesēs. Wišmas weenu no parlamenta palatām Benua eeteiz buhwet uš weetejās pašchwaldibas eestahšchu, profesionālu šaweenibu un korporaziju, sinatnistu beedribu, tirdšneezibas palatu, sindikatu u. t. l. preekschstahwibas pamateem. — Daschi no frantschu juristeem, peem. Esmens, issakas pret schahdu preekschstahwibas sistemu, tapehz ka wina ejot pret tautas šuwerenitates prinzipu, kas logiski islehdšot to, šo war nosaukt par „intereschu preekschstahwibu“. Ziti turpretim atrod tahdu sistemu par pilnigi peenemamu. Šā peem. profesors Dūgi raksta: „Diwu palatu problems pareisa atrisinaschana meklejama sistemā, kurā nodroschina weenā palatā indiwidu preekschstahwibu, un otrā sabeedristu waj profesionālu grupu preekschstahwibu... Šchahda problems atrisinaschana kluhs šaprotama, ja eegaumešim, ka sabeedriba, tauta šastahw ne tikai is indiwideem, bet ari is indiwidu grupām, kas

fastahda atšewiškūs no indiwideem ņabeedriškūs elementūs: komunalaš organifažijaš, ņrahdneeku ņaweenibaš, laufņaimneeziškāš, ruhpneeziškāš, ņinatniškāš, pat religifkāš afožiažijaš u. t. l. Ja wehlameeš, lai parlamentš buhtu pateeņa tautāš preekņņņtahwiba, tad ir wajadņiģš, lai wiņņņ fastahwetu iņ diwām palatam, no ņurām weenā buhtu wairaf indiwidu preekņņņtahwiba, otrā wairaf ņabeedriņko grupu preekņņņtahwiba*)“.

Rā redņamš, te teeņ iņbihditš interesantš un peeteeloņņi ņwarigš walņiš dņiħweš jautajumš — par tautāš preekņņņtahwibaš organifņņņhanu uņ žiteem pamateem, neņā lihdi ņņim. Bet taš ir jautajumš, ņāš pehtamš un atrifinamš patņahwigi, nebuht neņņiņtot wiņu ar jautajumu par diwpalatu ņiņtemu. Ja iņrahdiņeeš par wehlamu nu eeņpeħjamu organifet tautāš preekņņņtahwibu uņ ņabeedriņtu grupu un profeņionalu organifažiju preekņņņtahwibaš pamateem, tad ņapeħž gan lai ņņahdi organifeta tautāš preekņņņtahwiba netiftu apweenota weenā ņapulžē jeb palatā? Dūgi leeņ preekņņņhā peepaturet weenā palatā indiwidu preekņņņtahwibu, otrā — ņabeedriņko grupu preekņņņtahwibu; ta buhtu diwu daņhadu prinziptu ņajautņhana, ņurāš aiņņtahweņņhanai eeš neredņu neņahda pamata. Weenigaiš, ņo ņņini gadijumā waretu peelaiņt, buhtu — peenemt leelāš walņiš Dūgi eeteiftu ņiņtemu iņmeħginajumu jeb pahrejaš laiņā; ņā paņtahwiga ņiņtema, ņņņeet, tomeħr peenemama tika uņ weena noteifta prinzipta organifeta un weenā palatā apweenota tautāš preekņņņtahwiba.

*) Саf. Л. Дюги, Конституціонное право, Іpp. 467 un 474.

7. Parlamenta darbiba.

Parlamentam peeder wifai swarigas funkcijas likumboschana, waldbibas kontrolē, budžeta apstiprināschana, starptautisku lihgumu ratifizēschana u. t. t. Demokratisks walsis noteizoschais wahrds schinis leetās peeder waj nu tautai paschai, waj tautas preekstahwju šapulzei — parlamentam. Kur tautai paschai schinis leetās naw wahrda, un fur parlamenta funkcijas ir eerobeschotaš no kahdas zitas, ahypus tautas stahwošchas waras (peem. monarcha, furam peeder teesiba likumus šankzionet jeb apstiprinat, šleht daudsuš starptautisku lihgumuš bes parlamenta lihdsdalibas u. t. l.), tur newar buht runa par pateesti demokratisku walsi.

Pirms pahrejām uš parlamenta darbibas apluhlošchanu, atšimešim wišpirms daščus preekstahnoteikumuš, kuri nepeezeesčami, lai parlaments waretu šekmigi šawu ušdewumu weikt.

Weens no tahdeem preekstahnoteikumeem, pehz wišpahrpasistamas konstituzionalas teorijas eestateem, ir kwalifizeta deputatu personas neašskaramiba, un neatbildiba šawas darbibas robesčas, šo ar weenu wahrdu parasti mehds apšihmet ša tautas preekstahwju imunitati.

Deputatu personas neašskaramiba tagad parasti teef nobroschinata zaur to, ša uš konstituzijas noteikumu pamata parlamenta lozelli war arestet waj zelt winu kriminalu apšuhdsibu ne zitadi, ša tika ar tās palatas peekrišchanu, furas lozellis winsch ir. Šhi instituta šahkums meklejams widus laiku šahrtu preekstahwibas laikmetā, šad, pateizotees walsis waras wahjumam un feodalās sistemas anarchistikajām tendenzem, personas neašskaramiba bija garanteta šoti wahji. Sewiški zeloschana tolaik bij bailiga leeta; tamdeht šahrtu preekstahwji, kureem daudšreis bij jazelo tahli gabali uš šapulzes weetu, tita iššludinati sem šarala špezialas apšardsibas ša zeloschanas laikā uš šapulzi un no šapulzes atpakaļ uš mahjam, ša ari šapulzes nodarboschanas laikā. Ša tad pirmajā laikā šhi šahrtu preekstahwju priwilegija šargaja winus no priwatpersonu ušbrukumeem (šarp žilu, ari no kreditoreem), un winu apšardsibu ušnehmās šaralīs, tapehz ša winsch pa leelakai daļai šafauza šahrtu preekstahwju šapulzes wišpirms šawas pascha interesēs (šad winam wajadseja materialu pabalstu no tautas; jo tauta atšazijās maksat nodoklus, šas nebij atlauti no šahrtu preekstahwjeem). Bet ar laiku, šad šaralu wara nostiprinajās, šad wini šuwa absoluti monarchi un šahla išrahdit agrešwas tendenzes pret šahrtas (waj tautas)

preekschstahweem, kas aissstahweja tautas interesēs pretim monarchu patwaribai, tautas preekschstahwu sapulzēs šahka atsauktees uš deputatu imunitates priwilegiju zihnā pret waldbibu pašču. Šchis wirseens teef peenemts ari no teorijas, un peem. 18. g. simteni angļu toreisejais pašstamais jurists Blekstons jau noteikti ušstahda deputatu neaisskaramibu kā parlamenta priwilegiju pretim karala warai. — No Anglijas deputatu neaisskaramibas prinzijs tika pahrnemts no S.-Amerikas Saweenotajām Walstim un ari no frantschu rewoluzionarās Satwersmes sapulzēs, kura ar se-wischku defre. u 1790. g. pasludināja, ka deputatu wišpahrigi ne-drihst arestet, isnemot weenu gadijumu — kad wišch ir notwertis noseeguma weetā. Franzijs 1814. g. konstituzija formuleja šcho prinzipu tahdejadi, ka pa šesiju laiku deputatu newar saukt pee kriminal-atbildibas bes atteezigas parlamenta palatas peekrischanaš, isnemot gadijumu, kad deputats ir notwertis noseeguma weetā. Samlihdstigs noteikums tahdā waj zītadā formā ir atrodams gandrihš wišas konstituzijās un tapehž ir kluwis par wišpahrigu kōnstituzionalo teesibu normu. Pašchā finā kā isnehmumu wareja eekstatit titai daschas agrafās wahžu konstituzijas, kuras peelaida deputata arestu bes palatas peekrischanas neween noseeguma weetā, bet ari wehl otrā deenā pehž noseeguma isdarischanas; šchis noteikums bij peenemts ari Krcewijas 1906. p. konstituzijā.

Deputatu neatbildibas prinzijs parasti teef formulets tahde-jadi, ka par likuma pahrkahpumeem, to deputats isdarisjis parla-mentā waj wišpahrigi pee šawu usdewumu ispidischanas, wišch atbild ne wišpahrigo teesu preekschā, bet atteezigās palatas preekschā, uš palatas reglamenta (kahrtibas rullā) pamata. Šchis prinzijs tika nodibinats Anglijā, kur šewischki 16. un 17. gadu-simtenos notika zihnas siarp Tudoru un Stuartu dinastiju pat-warigajem karaleem un parlamenteem, kuri stahweja par tautas teesibam un parlamenta priwilegijam. Karali nere: zehla apjuh-dsibas pret deputateem par parlamentā turetajām runām waj eesneegtajeem preekschlikumeem, pawehleja stuhrgalwigos deputatus eesleht Touerā (bijuschais Anglijas poltistlais zeetums Londonā) u. t. t. Parlamētis, pareisaki: parlamenta apakšpalata, katreis protesteja pret karalu patwaribam, peenehma resoluzijas par de-putatu neatbildibu un neaisskaramibu un pastahweja uš to, lai deputatu darbiba wišpahrigi buhtu isnemta no wišpahrigo teesu kompetenzes, jo parlamenta priwilegijas ir ne no karala dahwatas, bet tās ir wišas tautas teesibas, no šentscheem mantotās. Siarp zitu 1621. gadā parlamenta apakšpalata šcho eeslatu noteikti formuleja un eerakstija šawos protokolos šchahdi: „Parlamēta teesibas, brihwibas, priwilegijas un jurisdikzija ir Anglijas pawalstneeku neapschaubama dabiga teesiba, no šentscheem mantota. Swarigas leetas, kas atteezas uš walsti, karali, walstis aissfardsiibu un basnizu, likumu fastahdischanu un špehtā ušturešchanu, luhgumu

uslauseifchanu — tee ir likumigi preefšmeti, kuruš parlamentis war teefchi lufhot zauri un apspreeft, pee kam katram parlamenta lozellim ir pilniga brihwiba runat, eefneegt preefšlikumuš, apspreeft un nobalfot. Parlameta apafšpalatai ir pilniga teefiba nodarbotees ar fchim leetam tahdâ kahribâ un weidâ, kahdu wina atfihš par labu un derigu; un tapat katrs fchis palataš lozellis ir fwabads no aiffaufšchanas, eeflodbifchanas waj foda, ifnemot toš fodus, kuruš pate palata ufleef, par runâm, peeefihmem, balfofchanu u. t. t. Un ja kahds no fcheem lozellim teef apfuhdfets waj noklauseifinatš par laut fo, kaš runatš waj daritš parlamentâ, tad fchis gadijums jaftahda preefšâ karalim ar wiſaš palataš peeefrifchanu. Karalis (pee leetas ifmelefchanas) nedrihfst uftizetees priwatâm finam, bet winam jagreeschaš zaur kanzleri teefchi pee paſcha parlamenta*)." Weidsot, pehz otras jeb „flawenâš“ anglu rewoluzijas 1688. g., kad no Anglijas aifbehga pehdejais Stuartu karalis Jekabs II, un no parlamenta tifa atzinatš uš Anglijas troni jaunš karalis — Oranijas Wilums no Holandes, tifa ifdots fwinigš konftituzijas aktš, kurfch apftiprinaja tautas teefibaš un parlamenta priwilegijas. Taš bij tâ fauftais „Teefibu likums“ (Bill of Rights), kuraš tarp zitu bij noteiktš art, ka „runaš, apspreefchanas un darbibaš brihwiba parlamentâ newar tift eerobefchota, newar buht par eemeslu apfuhdfibaš zelſchanat un newar tift ifmekleta ne no kahdâš eeftahdes, pat ne no teefaš, ka weenigi no parlamenta paſcha.“ Šchi deputatu neatbildiba par parlamentaro darbibu ir tagad atfihita tahdâ waj zitadâ weidâ wiſaš walftiš, kur ween atrodama tautas preefšftahwiba. Daſchâš walftiš teef peelaifta ari deputata atbildiba teefaš preefšâ, bet ne zitadi, ta ar palataš peeefrifchanu (Sweedrijâ, Danijâ, Bulgarijâ u. z.), pee kam preefš atteezigas rezoluzijas teef parafti praftiš kwalifizets wairakums, peem. ⁵/₇ Sweedrijâ, bet pehz Somijas 1906. g. konftituzijas pat ⁵/₆. Žilâš walftiš turpretim deputati par ſawu darbibu parlamentâ nemas naw atbildigi teefu preefšâ; tur waj nu prinzipâ teef atfihita pilniga deputatu neatbildiba par darbibu parlamentâ (ta peem. Belgijâ, Franzijâ, Italijâ, S. U. Saweenotajâš Walftiš u. z.), waj ari teef peenemtiš Anglijas parlamenta prinzipš, ka deputati par ſawu parlamenta darbibu atbildigi weenigi parlamenta preefšâ. Augftakais fods, fo palata ufleef deputatam, parafti ir ifflehgfchana no palataš uš weenu waj wairat fehdem; peem. Franzijas deputatu palata war ifflehgt ſawu lozellu uš 15 fehdem; Anglijas deputatu palata, pehz 1902. g. reglameta, war ifflehgt ſawu lozellu uš laiku pehz ſawa eefkata; Japanaš konftituzija peelaiſch pat deputata ifflehgfchana uš wiſu legiflaturu. —

Latwijas Satwerfmes Sapulzeš lozellu imunitate ir pare-

*) R. Diſclera Anglijas Parlameta wefture, lpp. 89 un 90.

dsjeta „Latwijas Walsis eefahrtas pagaidu noteikumu“ 10. pantā: „Satwersmes Sapulzes lozeklus war faukt pee teefas atbildibas, ja tam peekriht Satwersmes Sapulze ar trihs peektas dalas klah-tesofcho lozeklu balsu wairakumu.“ Pehz „Satwersmes Sapulzes fahrtibas rulla“ 19. panta, „nododot Satwersmes Sapulzes lozekli teefai, Satwersmes Sapulze lemj ar $\frac{3}{5}$ klahtesofcho Satwersmes Sapulzes lozeklu balsu wairakumu ari par to, waj winam turymat — lihds galejām teefas spreedumam — teefiba peedali-tees, Satwersmes Sapulzes un winaš komišju un zitu eestahschu sehdes.“ Augstakais šods, ko Satwersmes Sapulze pate usleef sawam lozeklin par sehdes fahrtibas trauzeschanu, apwainojoscheem isteizeeneem un tamlihdšigeem pahrkahpumeem sapulzes sehsku laikā, ir issehgt winu us 1—6 sehdem (Satw. Sap. fahrtibas rulla 66. un 67. p. p.).

Tautas preekschtahwu imunitates prinzipam lihds pehdejam laikam bij leela praktiska nosihme monarchistās walsis ar wehl stingri nenodibinatu konstituzionali-teeiskku eefahrtu; turpretim demokratiskāš republikās, tā ari parlamentarās monarchijās ar no- dibinateem demokratiskem un teeisklem prinzipem, tur wisu pil-sonu brihwiba un personas neaistkaramiba ir likumigi garanteta deesgan plaschos apmehros, tur jautajums par deputatu imunitati gandrihs saude sawu nosihmi. Wismas tur tautas preekschtahw-jeem wairs nedraud usbrukumi no walsis waras puses; tomehr ari tur wehl arweenu atleef winus nodroschinat pret nedibinateem usbrukumeem no privatas puses, peem. pret kuhdsibu zelschanu us plaschi saprastu nestawas zelschanas un apmeloschanas seh- dseenu pamata. Bet jaunās — lai ari pehz formas demokra- tiskās — walsis, tur likumibas, brihwibas, un demokratisma prin- zipi wehl naw peeteefoschi nostiprinajuschees, un tur sem demo- kratisma isfahrtnes daschreis wehl teef leetoti nedemokratiskās wal- dischanas panehmeeni, tur tautas preekschtahwu imunitatei wehl war buht ari nosihme tā garantijai pret warbuhtejeem usbruku- meem ari no walsis waras puses; jo ispidu warai, tā aktiwata- jam walsis waras elementam, parasti wisur peemiht sinama ten- denze — paplaschinat sawu waru us zitu walsis waras elementu rehkina.

Praktiska nosihme, tā preekschnoteikumam deputatu sekmgai darbibat, ir ari jautajumam par deputatu atalgochanu. Deputata peenahkumu ispidischanā naw saweenojama ar zitu noteiktu no- darboschanos; daschreis tahda saweenoschana ir pat formali ais- leegta likumā; bet ja ari wina nebuhtu aisleegta, tad tomehr wina pehz buhtibas naw eespehjama, jo deputata peenahkumi ir tik nopeetni un plaschi, ka winu apsintga ispidischanā prasa wisu darba spehju isleetoschanu weenigi schim usdewumam. Tapehz, ja deputati nedabutu atalgojumu par sawu peenahkumu ispidischanu, tas nekaitetu tikai mantigo schkiru preekschtahwjeem, kureem pascheem

šawi peeteekofchi lihdselti; turpretim nemantigo ščkiru preekščstahwi buhtu nostahditi lihds ar apgahdajamam gimenem wišai gruhlâ stahwokli. Rahrtu preekščstahwi widus laikos, kuri nešpehja waj negribeja seedot pašči šawus lihdselkus, dabuja usturas lihdselkus no šaweem wehletajeem; un tapat ari wehl jaunakâ laikâ tanis walsiis, kur deputati nedabuja atalgojuma, proletariata partijas bij špeestas paščas algot šawus preekščstahwus; bet tahda šahrtiba ir neween šaitiga nemantigo ščkiru politiškajam interesem, — wina ir ari prinzipiali nepareisa, jo ja deputats teek atšihis par wišas tautas preekščstahwi, tad ari wišai šabee-dribai jeb walsiij-wajag nodrošinat wina ekšistenzi. Šapehž demokratišku partiju neatlaidiga prašiba ir ta, lai deputateem tittu uš walsiis rehkina nodrošchinata eespehja ekšistet pa wina peenahkumu ispidišchanas laiku, ziteem wahrdeem, lai wini dabutu atalgojumu no walsiis kafeš. Pee ta bij nonahkufčas jau šenâš demokratišas, un peem. Uthenâš šatrs tautas šapulžes dalibneeks dabuja noteiktu deenas algu. Mušju jaunajos laikos turpretim, wehl newišai šen atpakal deesgan daudsâš walsiis deputati atalgojuma nedabuja (peem. Anglijâ wehl lihds 1913. g.) Šomehr pehdejâ laikâ, sem. demokratišas špeedeena, daputati gandrīhs jau wišur teek atalgoti; isnehmumi (t. i. walsiis, kur deputati nedabâ atlihdšibas, lâ peem. Španijâ, Belgijâ — Senata ložekli) ir wairs šoti reti. — Pašs deputatu atalgošanas weids ir diwejadš; šahlumâ wišwairat bij isplatita deenas makša (no tam parastais deputatu atlihdšibas nosaukums: dietas), un tahdâ weidâ deputatu atlihdšiba wehl pastahw wairakâš walsiis, peem. Danijâ (10 kronas), Norwegijâ (12 kronas), Šerbijâ (15 dinari), lihds pehdejai rewoluzijai ari wahžu walsiis (Prusijâ 15 markas, Austrijâ 20 kronas) u. z. Pehdejâ laikâ turpretim daudsâš walsiis pahreet uš noteiktas gada waj mehnešča algas sistemu; tâ peem. Belgijâ deputati šanem 4000 franku gadâ, Anglijâ 400 mahrzinu šterlinu, Ungarijâ (preekšč rewoluzijas) 6.400 kronu gadâ u. z. Ari Latwijas Šatwersmes Šapulžes ložekli, pehž Šatw. Šap. šahrtibas rulla 13. panta, šanem noteiktu mehnešča algu, atlihdšibu par peedališchanos komištjâš u. t. t.

* * *

Šautas preekščstahwibas eestahdes lihds šchim parasti nodarbojas ne pastahwigi, bet periodiski. Laika šprihdi, uš šahdu tautas preekščstahwiba ir eeweheleta, šauz par legišlaturu; bet wišu legišlaturu zauri tautas preekščstahwi nebuht nenodarbojas, wini šapulžejas uš nodarbošanas periodiski, un to laiku, kurâ tautas preekščstahwiba notura šawas šehdes, t. i. nodarbojas ar šawu teefšo ušdewumu, šauz par šejju. Rahrtu preekščstahwibas laikâ preekščstahwi parasti tilka iswehleti tikai uš weenu šejju, jeb legišlatura tad parasti šakrita ar šejju. Anglijâ wehl 17. g. šim-

teni parlamenti tika wehleti tilai us weenu fessju; bet stary festjam parasti pagahja wairakti gadi, kad tautas preefshahwiba faktiski neekstiteja. 17. g. simtena beigās Anglijā tika peenemts legislaturās periods us 3 gadeem, bet 1716 g. schis laikš pagarinats lihds 7 gadeem. Eiropas kontinenta walsstis tāpat 19. g. simtena pirmajā pusē bij parastās garās legislaturās; peem. dashās wahju walsstis deputati tika wehleti us 8, 9, pat 12 gadeem; bet pateizotees demokratisfu partiju neatlaidigai prasibai*), legislaturās tagad ir stipri saihhinataš. Garās legislaturās mehds aishahwet ar praktiska rakstura argumentu, proti, ka esot wajadsiģš ilgats laikš, lai deputati eepasihšos ar šaweem usdewumeem un peerastu pee šawa darba, kas esot nepeezeeshams; lai deputati waretu sawu usdewumu sekmigi weilt; bes tam demokratisjas pretimeeki mehds aishahdit ari us to, ka beesčas wišpahrigās wehlešchanas sinamā mehrā uštrauzot laušchu prahtuš, šawitinojot politiskās kaišlibas, šhleešhot newajadsiģi tautas energiju. Demokratijas peekriteji turpretim pareisi aishahda us to, ka tilai ihšas legislaturās palihds ušturet dšihwuš šakarūs stary deputateem un wihu wehletajeem, un sinamā mehrā garantē to, ka tautas preefshahwiba peeteekofši pareisi attehlo šabeedribas domas un issata tautas pateeko gribu. Un atteezibā us argumentu par tautas energijas šhleešchanu beeschās wišpahrigās wehlešchanās, naw jaaismirst no otras puses, ka wišpahrigās tautas preefshahwju wehlešchanas ir laba politiska skola preefsh tautas, kas modina interesi pret walsstis leetam, paplašchina pilšonu politisko redšes lauku, atihšta pilšonisko apšinu un peenahkuma un atbildibas šajuhtu atteezibā pret wišas šabeedribas leetu.

Praktikā šohobrihd ir atrodami šekofši legislaturu periodi: weenu gadu — dashoš S. Amerikas Saweenu Walsstju atšewiškos šhtatos (peem. Nju-Jorkā, Massatšusetā, Rod-Allendā, Nju-Šcheršejā), un dashoš Šweizes kantonos; diwi gadi — S. A. Saweenotajās Walsstis (šā federazijā, tā ari atšewiško šhtatu leelatajā datā), Meksikā, dashoš Šweizes kantonos u. 3.; trihs gadi — Šweizē (federazijā un dashoš kantonos), Skandinawijas walsstis, Brasilijā u. 3.; išetri gadi — Franzijā, Belgijā, Holandē, Argentīnā, Turzijā, Japanā u. 3.; peezi gadi — Anglijā (no 1911. g.), Italtijā u. 3.; šeshi gadi — Luksemburgā (preefsh rewoluzijas ari Austrijā). Latwijās konstituzijas projekta ir paredšeta trihsšgadiga legislatura.

Augschejās palatas (tanis walsstis, šur winas teel wehletas) parasti teel wehletas us ilgaku laiku, nelā apakšchejās palatas; tā peem. us 6 gadeem parlamentu augšchejās palatas teel wehletas

*) Peem. Anglijā lewelleri jau 17. g. simtena widū, tāpat ištartiski 19. g. simtena išetredšmitajos gabos, prasija iģgadigu parlamenta eesantšchanu un lihds ar to ari iģgadigas parlamenta wehlešchanas.

S. U. Sawaenotajās Wāstis, Sweedrija, Portugalē; uš 8 gadeem — Belgijā, Danijā u. 3.; uš 9 gadeem — Franzijā, Holandē, Brasīlijā, Argentīnā; uš 10 gadeem teel wehleti Spanijas augšpalatas wehletee lozekli.

Kaš atteezas uš palatu fastahwa atjaunoschanu, tad praktikā teel leelotās diwejadas sistemas. Pehz weenas sistemas wiš palatas fastahws atjaunojas uš reis, t. i. wiša fastahwa pilnwaras nobeidsas weenā laikā, un tāpat weenās wišpahriqās wehleschanās teel eewehleta jauna tautas preekshtahwiba pilnā fastahwā; šhi sistema ir gandrihs wišur peenemta preeksch parlamentu apashejam palatam (tā šanktajām deputatu palatam), isnehmumi atrodami tikai Belgijā, kur deputatu palatas fastahws atjaunojas pa pusei ik pehz diweem gadeem, un Lufsemburgā, kur palatas fastahws atjaunojas pa pusei ik pehz trim gadeem. — Otrā sistema — palatas fastahwa atjaunoschana pa daļam, teel parasti leetota parlamentu augšhejās (wehletās) palatās; tā peem. pa pusēm atjaunojās augšhejo palatu fastahws Belgijā, Danijā u. 3.; pa treschām daļam Franzijā, Holandē u. 3.

Legislatura, tā jau atshmejam, šadalas wairakās sešijās. Wāstis ar diwpalatu sistemu abu palatu sešijas sakriht, t. i. minas sahl un beids darbibu weenā laikā, jo par wāstis organu teel eestatits parlaments šawā wišumā, bet ne latra palata pār fewi. Monarchistās wāstis parasti sešijas teel sahltas un beigtas uš monarcha rihkojumu. Republikās turpretim (ari Norwegijā) parlamenta sešijas noteel likumā noteiktā laikā, waj ari uš pašā parlamenta lehmumu; ahrlahrtejas sešijas war tilt šasauktas no presidija uš noteikta škaita deputatu peeprasijumu, waj šinamos gadījumos ari no republikas presidentā. Lai monarchi newaretu isleetot launprahtigi šawu teesibu šasaukt parlamentu uš darbibu, konstituzijās parasti ir noteikts, ka parlaments šasauzams wišmaš reisi gadā, t. i. latru gabu janoteel wišmaš weenai parlamenta sešijai. Dašhās konstituzijās pee tam wehl noteikts, ka parlaments šasauz noteiktā laikā; ja tas neteel darits, tad parlaments šapulzejas pats (peem. Belgijā, Danijā, Holandē u. 3.). Dašhās konstituzijās ir noteikts ari sešiju minimalais ilgums, peem. Belgijā parlamenta lahrtejai sešijai jabuht ne ihšakai ka 40 deenas, Japanā ne masal ka 3 mehneschi, Franzijā parlamentam, jastrahdā ne masal ka 5 mehneschi gadā u. t. l. Sešijas laikā war notilt darbibas partraukums uš noteiktu laiku. Lehmumu par darbibas partraukšanu uš noteiktu laiku war peenemt pate palata; bes tam, teesiba pašlubinat sešijas partraukumumu peeder monarcheem un ari dašheem presidenteem. Lai monarchi (un atteezigās wāstis presidenti) newaretu isleetot šho teesibu launprahtigi, konstituzijās parasti teel eewesti eerobeschojoschi noteikumi; tā peem. Belgijas konstituzijas 72. pants nosaka: „Karalis war atlikt palatu sehdes; bet tahda atlikschana bes palatu peefrišchanas newar

wilstees ilgafi par weenu mehnesi, un newar tist atfahrtota weenā un tani pašā fesiā." Tamlhdstgs noteikums atrodams ari Franzijas 1875. g. 16. julija konstituzijas likuma 2. pantā, pee tam presidents newar pahrtraukt parlamenta fesiju ilgafi tā uš weenu mehnesi, un wairaf nekā diwas reisās weenā un tani pašā fesiā. Jaatsihmē, ta praktikā fesiju pahrtraukumi tagad nahf loti reti preekschā.

Sakarā ar fesiām stahw jautajums par fesiju kontinuitati waj diškontinuitati. Par kontinuitati sauž tahdu palatas darbības reguleschānu, pehz kuras jauna fesiā turpina un nobeids preekschejās fesiās (tani pašā legislaturā) darbus; turpretim diškontinuitates prinzijs atsihst, ta katra fesiā ir schini sinā gluschi patstahwiga un sahļ darbus gluschi no jauna, tā ta preekschejās fesiās nepabeigtee darbi saudē sawu nosihmi. Diškontinuitates prinzijs bij nodibinajees wehsturiskā gaitā Anglijā, kur, tā mehš atsihmejam, lihds 17. g. simtenim katra jauna fesiā bij pehz buhtības jauna legislatura, t. i. uš jaunu fesiju sanahza ari jauna fastahwa parlaments. Tahdos apstahkos saprotams, ta jaunais parlaments, kuresch sawā fastahwā un politisfajos eestatos warbuht manami atschihrās no preekschejā parlamenta, negribeja fewi ar preekschejo parlamentu faisit, norobeschojās no wina, atstahja wina nepabeigtos darbus nepabeigtus, bet sahla sawu darbibu no jauna. Kad legislaturas tila eedalitas fesiās, agrakais diškontinuitates prinzijs Anglijā (bes peeteekoscha pamata) tila pahrnestis ari uš weena un ta pašā fastahwa parlamenta fesiām. No Anglijas schi konstituzionalā parascha tila pahrnesta uš Eiropas kontinenta walstim un agraf bij loti isplatita; bet jaunakā laikā pareisi sahļ eestatit, ta naw nekahda nopeetna pamata peeturetees pee weenas legislaturas fesiju diškontinuitates, jo palatas fastahws un ziti apstahkli parastajā starpfesiju laikā (daschos mehneschos) newar mainitees til loti, ta buhtu pilnigi mainams ta pašā fastahwa parlamenta darbības wirseens. Tapehz jaunakā laikā daudsās walstis, kuras agraf atsina parlamenta darbībā fesiju diškontinuitates prinzipu, tagad ir scho prinzipu atmetuschas un peenehmuschas kontinuitates prinzipu (Franzija, Belgija, Spanija, Norwegija u. z.). Uri Latwijs ir atsihtis kontinuitates prinzijs, t. i. sakars starp Satwerfmes Sapulzes fesiām: „Likumum projektii, eerosinajumi un preekschikumi, kuri naw isspreesti Satwerfmes Sapulzes tefoschā fesiā, apspreechami nahkoschā fesiā.“ (Satw. Sapulzes kahrtības rukka 140: p.).

* * *

Swarigakās parlamenta funkcijas tagadejās konstituzionalās un parlamentarās walstis ir: likumu isdoschana, budscheta apstiprinaschana, administrācijas kontrole, un starptautisku lihgumu apstiprinaschana.

Likumdoschana. Weens no konstituzionali-teeffiska walsis eefahrtas pamata prinzipeem ir tas, ka neweens likums newar tilt isdots, neds ari grosits waj atzests bes tautas preekschstahwibas peekrischanas. Schim prinziptom ir wifai swariga nosihme, tapehz ka pateizotees winam kluwa eespehjams nodibinat walsis dsihwi us teeffiskeem pamateem, stary zitu, eewest likumibu waldischana (administracijâ). Pateizotees atsihmetajam prinziptom, ir weegli apsihmet likumu pehz formalâ momenta: likums ir katrs aits, kas peenemts no likumdewejas eestahdes. Lihds ar to ir eespehjams likumu weegli atschkirt no wiseem ziteem walsis waras akteem un nostahdit likumu peenahzigâ augstumâ, t. i. padot winam zitus walsis waras aktus. Parasti ari wifâs konstituzijâs ir noteikts, ka tâ fauttee waldbibas rihhojumi, obligatoriske noteikumi, administratiwee rihhojumi u. z., kas winus ari neisdotu — ministri, ministru kabineis, republika presidentis, waj monarchijâ monarchs, nedrikt runat pretim likumam, bet war tilt isdoti tikai us likuma pamata un fastanâ ar likumu. Ur to teet likts pamats formalajai likumibai; bet protams, ka likumibas pateesa isweschana dsihwê atkarajas wehl no dauds ziteem apstahkleem, stary zitu no administracijâs un teesu pareisas eefahrtas un administracijâs eerednu atbildibas par sawu darbibu teesa preekschâ.

Republikâs, tur teet atsihti un iswesti teeschas tautwaldbibas prinzipti, likumdoschanas funtzija parasti teet dalita stary tautu paschu (tura referendumâ balso par swarigatajeem likumeem) un tautas preekschstahwibu, tura isstrahda likumprojekts un galigi peenem masal swarigus likumus; republikâs bes teeschas tautwaldbibas prinzipeem likumdoschanas funtzija peeder tautas preekschstahwibai, monarchijâs turpretim — tautas preekschstahwibai un monarcham. Likumu isdoschanas prozesâ parasti atschkir trihs galwenos momentus: likuma eerosinaschanu jeb iniziatiwi; likuma apspreechanu un teksta isstrahdaschanu; un beidsot likuma apstiprinaschanu. Parlamentarâs republikâs pateesiba otrais un treschais moments sakriht, jo lihds ar likuma teksta galigu isstrahdaschanu un peenemschanu parlamentâ ari pats likums ir galigi apstiprinats, jo zitas apstiprinaschanas winam wairs naw waja dsigs. Turpretim demokratiskâs republikâs daudsu likumu galiga peenemschana jeb apstiprinaschana peeder tautai paschai, bet monarchiskâs walsis (ka konstituzionalâs, tâ parlamentarâs monarchijâs, inemot Norwegiju) wifu likumu apstiprinaschana jeb fankzioneschana formali peeder monarcham.

Jautajumu par tahda waj zitada likuma isdoschanas waja dsibu war eekustinat pilsoni presê, sapulzês, parlamentam eesneesamâs petizijâs u. t. l., bet ta nebuhs likumdoschanas iniziatiwa schi wahrda konstituzionali-teeffiskajâ nosihmê; tahdas fabeedristas iniziatiwas politiskâ nosihmê war buht leela, bet juridiskâs nosihmes winai pehz lihdschineesem konstituziju noteikumeem naw, jo

parlamentis war pat noteiktai petizijai ar daudseem parafsteem nepeegreest wehribu. Par likumdoschanaš inziatiwi ſchi wahrda konstituzionali-teeſiſtaja noſihmē noſauz tahdu preekſchlikumu par likuma iſdoschānu waj groſiſchānu, kuru parlamentam wajag luhſot zauri un taiſti atteezigu lehmumu. Demokratiſkās wālſtiš, kur teeſ atſihiti teeſchāš tautwaldibas prinziipi, tā jau atſihmejām, tahdāš inziatiwāš teeſibāš peeder ari tautai paſchāi, un wināš war iſleetot ſkaita ſinā noteiktai pilſonu grupa. Zitāš wālſtiš inziatiwāš teeſibāš peeder tautāš preekſchſtahwibai paſchāi (parlamenta komiſijam, ſkaita ſinā noteiktai deputatu grupai, pat atfewiſchkeem parlamenta lozekleem, tā peem. Anglijā) un ari waldibai (miniſtru kabinetam, republikāš presidentam, monarcham). Daſchāš monarchiſkās wālſtiš (peem. Japanā, Turzijā, ari agratājā Kree-wijā pehž 1906. g. konſtituzijāš) tautāš preekſchſtahwibāš inziatiwāš teeſibāš ir eerobeschotāš tahdejadi, ka likumdoschanaš inziatiwa konſtituzinaloš jautajumoš peeder weenigi monarcham. — Latwijā tagadejee noteikumi par inziatiwāš teeſibam atrodami Satwerſmeš Sapulzeš ſahrtibaš rullā 72. pantā:

„Likumu projektus waj eeroſinajumus lihds ar motiweem war eefneegt Satwerſmeš Sapulzei: a) miniſtru kabinetš; b) Satwerſmeš Sapulzeš atfewiſchkās komiſijāš; c) ne maſak ka 10 Satwerſmeš Sapulzeš lozekli “

Likuma tekſta iſſtrahdaſchana un peenemſchana noteiktā weidā peeder weenigi parlamentam, tā ka pat monarchiſkās wālſtiš, kur monarcham peeder likuma ſankzijāš teeſiba, winam naw teeſiba neweenu burtu pahgroſit parlamenta peenemtājā tekſtā. Uri teeſchāš tautwaldibas ſemēš tauta referendumā balſo par gataweem likumprojekteem, kuri pa leelakai daļai iſſtrahdati no tautāš preekſchſtahwibāš, neko ſchinis likumprojektos negroſot; tikai tur war tikt likti uš tautāš nobalſoſchānu ari likumprojekti, kuri iſſtrahdati no paſcheem inziatoreem-pilſoneem. Likuma tekſta apſpreſchana noteek tā ſauktajoš laſijumoš, kuru paraſti mehds buht trihš. Anglijāš parlamentā pirmajā laſijumā teeſ nolatiš tikai likumprojekta wirſrakſtiš, pehž kam projektš teeſ nodots komiſijai. Otrā laſijumā teeſ apſpreſti likumprojekta damatprinziipi, pehž kam noteek balſoſchana. Ja likumprojektiš otrā laſijumā peenemtiš, tad wiſch teeſ nodots „wiſ 3 palataš komitejai“ (Committee of the whole Houſe), kaš pateſibā ir wiſa palata pilnā ſaſtahwā, tikai ſem zita preekſchſchdetaja wadibaš un ſaſtanā ar zitu reglamentu (kaš peem. peelaiſch leelaku runāš brithwibu nekā palataš plenarſehdēš). Šhini wiſāš palataš komitejā likumprojektiš teeſ laſitiš un apſpreſtiš pa panteem, pee kam war tikt eefneegti un peenemti daſchadi papildinajumi un groſijumi. Pehž tam projektš wehl reiſ teeſ luhkotiš zauri palataš plenarſehdē, kura treſchajā laſijumā iſſtrahdā likumprojekta galigo tekſtu; kad likumprojektiš peenemtiš ari treſchajā laſijumā, wiſch ſkaitāš galigi

peenemts no šchls palatas un zelo us otru palatu, kur winu gaida apm. lihdsiga prozedura. Daschās kontinenta walstis likumprojekts pirms teel luhlots zauri komisijā, pehz tam palatas plenarsehdēs feko wispahrigās debates par projekta pamatprinzipecem, un spezialās debates par wina atfewischtajeem panteem (Belgijā, Holandē, Sweedrijā u. z.); daschās zitās walstis likumprojekta zaurluhlošana komisijā noteel starp pirmo un otro lasijumu palatas plenarsehdēs.

Tagadejā likumdošanas iahrtiba Latwijās Satwersmes Sapulzē noteikta Satwersmes Sapulzes iahrtibas rulla otrā nodalā. Pehz 74. panta, „neweenu likuma projektu waj eerosinajumu newar apspreeft Satwersmes Sapulzes pilnā fehdē, pirms tas naw zaurluhlots atteezīgā komisijā.“ Likumprojektu apspreešana Satwersmes Sapulzes plenarsehdēs noteel ari trijos lasijumos, un apspreešanas un balsosšanas iahrtiba noteikta Satw. Sapulzes iahrtibas rulla 77—83 pantos. Pehz scheem noteikumeem, „apspreešot Satwersmes Sapulzes pilnā fehdē likuma projektu, wispirms jaatklahj wispahrejas debates par projekta prinzipecem (pirmais lasijums). Pehz wispahreju debatu isbeigschanās lemj par pahreeschanu us projekta lasišchanu pa panteem. Ja schahda pahreja atraidita, tad lihds ar to wisš projekts eekstatams par atraiditu. Esot projektu pa panteem (otrais lasijums), peelaishamas debates un balsosšana par katru pantu atfewischi, waj ari saweenojot wairakus pantus, waj sadalot atfewischišus pantus. Wisi preekschlikumi un pahrlabojumi pee panteem eefuhtami rakstiski. Pehz otrā lasijuma pabeigschanās presidents leel us balsosšanu projektu lihds ar peenemteem papildinajumeem wisumā. Ja Satwersmes Sapulze projektu schahdā weidā peenehmusi, tad tas nododams atpakaļ komisijai, kura fastano pahrlabojumus un papildinajumus ar pirmatnejo tekstu. Starplaiķā starp otro un trescho lasijumu (bet ne wehlaļ par 48 stundam lihds treschā lasijuma fehdes deenai) Satwersmes Sapulzes lozekli war eefneegt rakstiski pahrlabojumus un papildinajumus pee projekta; ari pate komisija war list preekschā jaunus papildinajumus un pahrlabojumus. Treschā lasijumā projekts apspreešams pa panteem, (lihds ar agrā eefneegtajeem pahrlabojumeem) pee tam jauni papildinajumi un pahrlabojumi wairš neteek peelaisti. Pehz treschā lasijuma pabeigschanās presidents leel us balsosšanu wisu projektu ar peenemteem pahrlabojumeem un papildinajumeem.“ 84. pants pareds, ka war buht steidsami likumprojekti, preeksch kureem schi triju lasijumu prozedura par garu: „Likumu projekti, kas ar Satwersmes Sapulzes fewischtu lehmumu atsihti par steidsameem, zaurluhlojami likai diwoš lasijumos.“ Zaur to likumdošanas prozedura teel saihšinata gandrihš us pusi, jo atriht neween treschais lasijums plenarsehdē, bet ari zaurluhlošana komisijā starp otro un trescho lasijumu. Tapat pehz 86. panta, fastanā ar

wiszaur peenemto fahrtibu, „noteikumi par trim lastjumeem naw atteenami us walsis budsjetu un preeschkilumeem, tureem naw likuma rakstura.“

Pehz likumprojekta peenemschanas parlamenta, monarchistās walsis winam jadabū monarcha apstiprinashana jeb sankzija. Monarcha teesiba scho apstiprinashanu leegt ir pasihstama sem veto teesibas nosauluma. Monarcheem parasti peeder absolutu veto teesiba, t. i., ja monarchs sankziju leeds, tad likumprojekts ir galigi atmesits, un otrreis winsch war titt likts monarcham preeschā deht apstiprinashanas tikai pehz tam, kad winsch no jauna luhfots zauri un peenemts zita sesija. Ra isnehmumu schini sind war minet Norwegiju, kur karalim peeder tikai suspensiwā jeb aisturoscha veto teesibas: ja likumprojekts ir trihs reis peenemts no stortinga, tad winsch klusht pār likumu bes karala sankzijas; tā peem. 1821. gadā, neluhkojot us karala pretoshanos, no stortinga tika peenemts likums par muischneezibas atzelschanu Norwegijā. Suspensiwā veto teesibas peeder ari daschu republiku presidenteem; schi teesiba pastahw eesch tam, ka presidentam ir teesiba noteikā laikā ar motiwetu preeschlikumu eefneegt parlamenta peenemto likumprojektu atpafal otrreifejai zaurluhkoschanai. Tā peem. Franzijs 1875. g. 16. julijs konstituzijas likuma 7. pants nosaka: „Republikas presidents publize likumus weena mehnescha laikā klaitot no tās deenas, kad galigi peenemtais likums ir waldibai preeschā likts. Winam wajag publizet triju deenu laikā tos likumus, kuri no abām palatam ar fewisefku wotumu atsihti par sieidsameem. Laika sprihdi, kursch noteikts preesch publizeschanas, republikas presidents motiwetā sinojumā war peeprasit no abām palatam likuma jaunu apspreeschanu, un schi prasiba newar titt atraidita.“ Seemel Amerikas Sawaenoto Walsiju presidentam peeder teesiba 10 deenu laikā eefneegt Kongresa peenemto likumu atpafal otrreifejai zaurluhkoschanai, pee tam ja kongress otrreis peenem scho likumu nepahrgrositā weidā, presidents wairs newar wina publizeschanu aiskawet; bet konstituzija prasa schis otrreifejas peenemschanas gadījumā $\frac{2}{3}$ balsu wairakumu Kongresa abās palatās. Irahdas, ka tahdu kwalifizetu balsu wairakumu nahlas gruhht sadabut, un tapehz daudsi likumi, kuru otrreifeju zaurluhoshanu peeprasijis S. A. Sawaenoto Walsiju presidents, ir palufuschi nepeenemti. Franzijs presidenti fawas veto teesibas naw leetojuschi un neleeto; turpretim S. A. Sawaenoto Walsiju presidentis illeeto fawas teesibas deesgan aktiwi (pehz konstituzionālās statistikas, 100 gadu laikā S. A. Sawaenoto Walsiju presidenti illeetojuschi fawas veto teesibas 433 reijas), katrā sind dauds altiwakt, nēš fawas veto teesibas leeta konstituzionalee un parlamentaree monarchi. Tā peem. Anglijā karali jau wairat nēš 200 gadus ne reisi naw illeetojuschi fawas veto teesibas, no ka daudsi walsis teesibu teoretiki taika fleadseenu, ka Anglijas karali

ſawas veto teeſibas ſaudejuſchi un wini wairs newar leegt ſankziju neweenam likumprojektam, to parlaments peenehmis. Tã peem. W. Bedſchots rakſta: „Karaleeni naw ſchis teeſibas (t. i. veto teeſibas). Winai japarakſta few paſchai nahweſ ſpreedums, ja abas palatas weenprahtigi winai to leef preekſchã*.“
 Somehr tahdi paſiſtami teoretiki tã Todds un Dalſi domã, ta Anglijas karalis juridiski wehl naw ſawas veto teeſibas ſaudejis un waretu winas atkal tahdreis iſleetot — ja tikai raſtos miniſtru kabinets, kaſ dotu karalim tahdu padomu un uſnemtos atbildibu par ſchi ſola ſekam. Bet jaatſiſt, ta parlamentaras walſtis monarcha veto teeſibas ir wiſpahrigi ſawu noſihmi ſaudejuſchas; jo parlamentaris kabinets, kurſch ir ari parlamenta wairakuma waditajs. war dauds ehrtakã weidã iſweſt waldbibai nepeenemama likumprojekta atmeſchanu paſchã parlamentã wehl apſpreeſchanas ſtabijã, pee otras waj treſchãs nobalſoſchanas. Konſtituzionalajãs monarchijãs atkal parlamentu augschejãs palatas ir tãs; kaſ aiftura, pahrgroſa waj galigi atmet toſ likumprojektus, kuri waretu buht preekſch waldbibas nepeenemami, un tapeh3 monarcha veto teeſibu iſleetoſchana ari konſtituzionalajãs monarchijãs nahk preekſchã loti reti.

Walſtis teeſibu teoriiki mehds peegreest wehribu ari jautajumam: kaſ ir veto teeſibas peh3 ſawas buhtibas, — waj winas atſiſtamas par poſitiwu, waj tikai par negatiwu peedalſchanos likumdofchanã? Montekſje, weens no pirmajeem konſtituzionalo teeſibu teoriikeem, peenehma, ta veto teeſibas naw poſitiwa likumdofchanas teeſibas data, bet negatiwa teeſiba, — teeſiba aiftawet likumprojekta ſpehtã nahkſchanu; tapeh3 ari Montekſje ſawã walſtis waru dalſchanas konzepzijã peekſkir ſcho teeſibu iſpildu warai tã pretſwaru likumdewejai warai, kura beſ tahda pretſwara waretu kluht pahrat ſtipra un tamdeht — peh3 Montekſje domam — pilſonu brihwibai biſtama. No ſchis teorijas weedoſta likuma ſankzija naw wiſ likumprojekta apſtiprinafchana, bet tikai iſpildu waras galwas (monarcha) paſinojums, ta teeſiba aiftawet likuma ſpehtã nahkſchanu netiks leetota. Wahzu konſtituzionalã teoriija turpretim atſiſt veto teeſibas par poſitiwu likumdofchanas funkzijãs faſtahwdaku, pee kam likuma ſankzija teek eefattata par iſtenu likuma apſtiprinafchanu, beſ kuras likumprojekts nekad newaretu par likumu kluht. Schi teoriija ir dibinata uſ monarchiſko konſtituziju noteikumeem, ar kureem monarcham teek peekſkirta daliba likumdewejã warã; tã peem. Belgijas konſtituzijas 26. p. noſata: „Likumdewejã warã teek realiſeta kopigi no karala, deputatu palatas un ſenata.“ Italijas konſtituzijas 55. un 56. p. p. runã par

*) Gal. B. Беджот, Государственный строй Англии, М. 1905. Ipp. 119. — Bedſchots rakſtija, kad uſ Anglijas trona ſehbeja karaleene Wittortija, tapeh3 wiſſch runã par karaleeni un ne par karali.

trim likumdewejām waram: diwām palatam un karali; agrafās Prussijas konstitūcijas 62. p. bij teikts: „Likumdeweja wara teef realifeta kopigi no karala un abām palatam. Karala un abu palatu weenoschanās ir nepeezeeschama preefšch katra likuma“ u. z. Jf tamlihdfigeem noteikumeem pateefšch jataifa flehdseens, ka monar-chifstās walstis monarcheem peeder dala no likumdewejas waras*), kura ifteizas monarcha absoluta veto teefibā; negatiwa peedalifschanās likumdoschanā, pehz Montekfjē konzepzijas, turpretim atrod šawu ifteifsmi jau fufpenfiwa veto teefibā.

Jautajumā par veto teefibām waj likumu apftiprinafchanu tā konftituzionāls jauninajums jaatfifst Wahzijas 1919. g. konftitūzijas 73. panta noteikums: „No Reichftaga peenemts likums pirms wina publifzechanas jāleef uf tautas nobalfofchanu, ja walstis pre-fidents mehnefcha laifā to nolemj.“ No pirmā ufstata leetas, itā te mums buhtu darifchana ar fakultatiwu referendumu; bet pateef-sibā tā tas naw, jo fakultatiwais referendum ir tahda tautas nobalfofchana, kas teef ifdarlta uf tautas pafchas eerofinajumu (t. i. uf likumā flaita finā noteiktas pilfonu grupas wehlefchanos). Te turpretim parlamenta peenemts likums teef zaur tautas nobalfofchanu apftiprinats waj atmesis, ifdarot bālfofchanu ne uf tau-tas pafchas wehlefchanos, bet uf presidenta wehlefchanos. Ja wehl nemam wehrā konftitūzijas 75. p. noteikumu, pehz kura „ar tautas nobalfofchanu war Reichftaga lehmumu itai tad atzelt, kad no-balfofchanā ir peedalifees bālfsteefigo pilfonu wairafums,“ tad janahf pee flehdseena, ka mums te ir darifchana ar tā faukto tau-tas veto. Wahzijas konftitūzija tā tad eemed fakultatiwa absoluta likumdoschanas veto teefibu; nobodot fcho teefibu walstis presiden-tam un tautai kopigi.

Parlamentā budfcheta teefiba ir weena no wezakajām tautas preefšchstahwibas teefibam. Jau kahrtu preefšchstahwibas fwarigafā teefiba un galwenais usdewums bij: apspreeft monarcha praftito materialo pabalitu un to atkaut noteiktām walstis wajadfi-bam: un uf fchis teefibas pamata peem. Anglijas parlaments pamafam ifzihnija few ari zitas teefibas un privilegijas. Tur-pretim tanis walstis, kur kahrtu preefšchstahwiba iflaida no rokam fcho fwarigo eerozi, atwehledama karalim eewahft no tautas pa-ftahwigus nodoklus (kā peem. Franziā 16. g. fimteni), tur kahrtu

*) Bet wahzu teorija, ar prof. Labandu preefšchgalā, eet wehl tohlat un atrod, ka monarchifkā walstī, kur monarcham ir absoluta veto teefibas, winaam weenam itai ari peederot likumdoschanas wara. Likums, pehz La-banda mahzibas, fastahwot no diwām datam: likuma jaturā (Gesezesinhalt) un likuma pawehles (Gesezesbefehl). Likuma jaturu nofatot parlaments, bet likuma pawehli, kura weenigi efot mellejama likuma buhtiba, likumprojektam peefchkrot monarchs ar šawu fantziiju. un tapehz ihstā likumdeweja wara peederot winaam weenam. Ta ir atkal weena no samahfšlotajām wahzu teo-rijām, kuras ita rabitas ar taustamu politifšu noluhfu — atbalfstt monar-chifma prinzipu.

preekſtſtahwiba drihs ſaudeja ſawu noſihmi un tika no karaleem iſnihzinata. — Politika loma ſhini ſinâ peekriht parlamenta budscheta teeſibam ari wehl konſtituzionalisma pirmajâ laika, tad monarchi, ariſtokratija un birokratija wiſeem ſpeheem zenschas eerobeschot tautas preekſtſtahwibu un uſturet ſpehta pehz eeſpehjas agrako abſolutiſtiſko eekahrtu; tad tautas preekſtſtahwiba atfal nereti kerâs pee budscheta teeſibam, kâ pee zihnas eerotſcha, un budschetu neapſtiprinot atnem waldbibai eeſpehju walbit uſ formalaſ likumibas pamata (peem. Prufija 1862. g. iſzehlâs aſſ konſlitſtſ ſtarp waldbibu un tautas preekſtſtahwibu Landtagâ, pee ſam Landtagſ wairaf reiſ atteizâs apſtiprinat waldbibas eeſneegto budschetu, un waldbiba iſchetruſ gaduſ waldbija beſ likumigi apſtiprinata budscheta). Sagadejâs demokratiſkajâs walſtiſ tautas preekſtſtahwibai wairſ naw eemeſla leetot budscheta teeſibas kâ zihnas lihdsekli pret waldbibas patwaribam; bet tomehr ari tur tautas preekſtſtahwibas budscheta teeſibam ir ſwariga noſihme walſtiſ dſihwê. Budschetſ ir walſtiſ ſaimneezibas plans, ſaſtahditſ par notejtu laika ſprihdi (paraſti par gadu) uſ preekſchu. No pareiſt waditâs walſtiſ ſaimneezibas atkarajas kâ walſtiſ un tautas, kâ leelâ mehrâ ari atfewiſchtu pilſonu labklahjiba, pee tam ne tikai materialâ labklahjiba ween, bet ari garigâ labklahjiba, — garigâs kulturâs attihſtiba; jo walſtiſ ſaimneeziba eetwer ſewi neween walſtiſ ekonomiko, bet ari kulturolo dſihwi. Tapehz tautas preekſtſtahwibai, ſawas budscheta teeſibas iſleetojot, atweraſ lotti ſwarigſ uſdewumſ: lemt par tautas lihdsekli wiſnoderigatu iſleetoſchanu paſchas tautas pateſâs intereſêſ.

Budscheta apſtiprinaſchana no tautas preekſtſtahwibas jau noſihmê likumdewejas waras kompetenzes iſplatſchanu pahr iſpildu jeb adminiſtratiwo waru; jo budschetſ pehz ſawas buhtibas ir adminiſtratiwſ aktſ, turpretim pehz formas — likumſ, t. i. walſtiſ waras aktſ, kaſ iſdotſ no likumdewejas eestahdes. Bet ja tautas preekſtſtahwibas adminiſtratiwâ kompetenze aprobeschotos tikai ar budscheta peenemſchanu, taſ buhtu wehl wiſai maſ; jo budscheta iſpildſchana tomehr paleef adminiſtratiwâs waras rotâs, un lotti war notikt, ka labi ſaſtahditſ budschetſ teef ſlitki iſpilditſ. Tapehz nepezeſchama tautas preekſtſtahwibas kontrolle pahr adminiſtratiwo waru, un neween ſhini ſpezialajâ (walſtiſ ſaimneezibas) noſarê, bet kontrole pahr adminiſtratiwâs waras rihzibu wiſâ plaſchumâ. Leeta ta, ka walſtiſ waras adminiſtratiwâ ſunkzija ir ta, kura lihds ſchim wehl wiſmaſaf no demokratiſma prinziſeem pahrweidota, un kura lihds pehdeſam laikam — pee tam pat demokratiſkâs republikâs — war atrafſ ſawu laiku pahrſihwojuſchas nedemokratiſkâs walſtiſ eekahrtas atleekas un ar demokratiſma prinziſeem neweenojamas tendenzes. Taſ iſſkaidrojas ar to, ka monarchiſmſ, kad winſch bija peefſpeetiſ kapitulet likumdofchanâs laukâ, dodot tur noteizofcho

wahrdu tautas preefšstahwibai, — aifbarikadejās administrāzijas laukā, — monopoliseja to ſew un zentās nodroſhinat tahdu ſtahwoſli pat ar konſtituziju noteikumeem; tā, neween uſ monar- chiſtiſkā prinzipa buhwetajās konſtituzijās atrodam noteikumu, ka iſpildu wara wiſā apmehrā peeder karalim, bet ari tautas ſuwe- renitates prinzipu atſihſtoſhajā Belgijas konſtituzijā, 29. pantā, laſam: „Iſpildu wara, konſtituzijā noteiktā weidā, peeder kara- lim.“ Šis ſtahwoſlis tiſa wiſpahrigoš wilzeenoš pahrneſis pat uſ republikam, kuru konſtituzijās un walſis organu uſbuhwē ir daudš ſāš aifnemis no konſtituzionalo un parlamentaro monar- chiju eekahrtaš. Un lamehr administrāzijas demokratiſeſhana wehſ ir nahkotneš jautajums, tikmehr wiſmaš tautas preefš- ſtahwibai jaleeto pehž eephejaš aktiwi ſawaš kontroleš teeſibaš pahr administrāziju.

Tautas preefšstahwibaš roſās ir wairafi tahdi kontroleš lihdeſkli. Pats wahjatais no wineem ir tā ſauktaiš jautajums waldebit, kurſch teel uſſtahditiš ſakarā ar tahdu nebuht eekſhejās waj ahrejaš poliſtikas notikumu waj parahdibu. Tahdu jautajumu uſdod atſewiſchš parlamenta lozekliš (waj ari neleela grupa) ſah- dam miniſtrim, pee tam Wakar-Eiropaš walſtiš paraſti ar ſchi miniſtra eepreefſcheju peekriſchanu, un parlamenta preefſchā tad noteel ſaruna ſtarp jautajoſcho deputatu un atbildoſcho miniſtri. Debates paraſti neſeko un nekahda rezoluſzija neteel peenemta. Parlamentara jautajuma teeſchais noluhkš tā tad ir parlamenta un lihds ar to ari ſabeedribaš informeſhana tahda nebuht wal- dibaš leetā; bet lihds ar to, protamš, teel ſinamā mehrā pakal- pots ari kontroleš noluhkeem; jo waldebita, ja ween wina atſihſt demokratiſma prinzipuš, peegreeſiš wehribu neween tam ſabeedri- baš domam, kuraš iſteiktas parlamenta rezoluſzijās, bet ari tam, kuraš iſteizaš preſē, publiſtu ſapulſchu rezoluſzijās u. t. l. Latwijaš Satwerſmeš Sapulzeš ſahrribaš rullā noteikumi par jautajumeem ir ſekoſchi (Satw. Sap. ſahrt. rullā 90.—94. pp.):

„Ne maſat tā 5 Satwerſmeš Sapulzeš lozekli war eefneegt Satwerſmeš Sapulzē faktiſkuš jautajumuš miniſtru kabineta lo- zekleem. Pirmaiš waj weenš no pirmeeem trim jautatajeem pehž weenoſchanaš war dabut wahrdu jautajuma papildinaſchanaš waj iſlaboſchanaš. Jautataſi war peekſihmet, ka wineem peeteel ar rakſtiſtu atbildi; rakſtiſta atbilde nolafama pehž termina noteze- ſchanaš nahlamā ſehdē. Jautajumuš Satwerſmeš Sapulzeš pre- ſidentis nekawejoteeš paſino atteezigeem miniſtru kabineta lozekleem, kureem jadod atbilde ne wehlaſ par 48 ſtundam pehž jautajuma ſanemſchanaš. Wehž miniſtru kabineta lozeka rakſtiſtas waj mu- tiſtas atbildes uſ jautajumu peelaiſchamaš debates, ja to praſa 30 Satwerſmeš Sapulzeš lozekli. Pahrejaš formulaš nedš balſo- ſchanaš pee jautajuma naw peelaiſchamaš.“

Štipraš kontroleš lihdeſkliš parlamenta roſās ir interpela-

zija jeb peeprafsijums waldibai pehz paskaidrojuma gadījumos, kur ministri waj wineem padotee administrāzijas eeredni rihklojuschees preteji litumam waj walsts un sabedribas interesem. Peeprafsijumu eefneeds atfewischts deputats waj noteikta deputatu grupa. un ministra atbildei parasti seko debates, kurās war peedalitees wisi parlamenta lozekli. Pehz debatem teel peenemta fewischka resoluzija jeb pahrejas formula, kuras noluhks ir nowehrtet waldibas atbildi. Ja waldibas paskaidrojums teel atsihts par nepameerinoschu, tad ar to teel isteikta neustiziba waldibai, un parlamentarās walstis tahdā gadījumā waldibai jaatkahpjās un jadod weeta zitai waldibai, zitam ministru kabinetam, kas bauda parlamenta ustizibu. Tahdejadi katrs parlamenta peeprafsijums waldibai war nobeigtees ar „waldibas gahschanu“, zaur to peeprafsijums kluhst par stipru un leetderigu kontroles lihdsekli parlamentarajās walstis. Masaka nosihme winam konstituzionalajās walstis; kur nepastahw ministru politiska atbildiba parlamenta preekschā, tā peem. Turzija, Japanā (pirms rewoluzijas Wabzu walstis un Kreewija).

Latwijās Satwersmes Sapulzes kahrtibas rulla noteikumi par peeprafsijumeem waldibai ir formuleti 95. — 105. pantos, un winu satures ihsumā ir sekoschs: Ne masak tā 10 Satwersmes Sapulzes lozekli war eefneegt rakstiskus peeprafsijumus ministru kabineta lozekteem. Presidents sino par eenahkuschajeem peeprafsijumeem tuwakajā Satw. Sapulzes sehde, un ja tee no eefneedseseem now atsihti par steidsameem, nodod tos peeprafsijumu komissijai zaurlukoschanai, kurai wajag pahrbaudit peeprafsijumu un sinot Satw. Sapulzei sawu atsinumu tshetru nedeku laika. Peeprafsijumi, kuri no winu eefneedseseem atsihti par steidsameem, nolafami wispirms Starpsratziju biroja un zelami preekschā pirmā Satw. Sapulzes sehde pehz winu eefneegschanas. Us eefneedseseju wehleschanos sehde safauzama ne wehlat tā nahlamā deenā. Ja Satw. Sapulze ar fewischtu lehmumu atsiht peeprafsijumu par steidsamu, tad tuhlin stahjās pee wina apspreeschanas pehz buhtibas; ja steidsamiba atraidita, peeprafsijumu nodod komissijai. Par peenemteem peeprafsijumeem Satwersmes Sapulzes presidents nefawejotees sino ministru presidentam un atteeziga refora waditajam. Waldibai jadod atbilde us peeprafsijumu ne-wehlat par 7 deenam no wina fanemschanas. Pehz atbildes noklausischanas war atklaht debates, pehz kurām Satw. Sapulzes lozekteem ir teesiba eefneegt rakstiski pahrejas formulu us nahkoscho deenas kahrtibas punktu.

Treschais parlamenta kontroles lihdsekliis ir ismekleschanas komissijas, kurām ir teesiba eepasihtees ar atfewischkeem jautajumeem un notikumeem wisumā, sawahzot atteezigu faktisku materialu, noklauschinot leezineekus u. t. t. Par ismekleschanas rezultateem, protams, teel sinots parlamentam, kursch winus istirsa un peenem

atteezigu lehmumu. Ismekleschanas komiſſijam leela noſihme parlamentarâs walſtis, tur parlamenta kontrole ir reala; turprelim maſala noſihme ſchahdu komiſſiju darbibat ir konſtituzionalâs walſtis, un daſchâs konſtituzionalâs monarchijâs winas lihds neſenam laikam pat bij pilnigi aiſleegtas (peem. Turzija, Kreewijâ).

Wahzijas konſtituzijas 84. pants noſaka, ka Reichſtagam ir teeſiba, un uſ weenas peehtas dalas lozliku peepraſijumu peenahkums, eewehlet ismekleschanas komiſſijas; ſchim komiſſijam ir plaſchas teeſibas wajadſigo materialu ſawahlſchana, ſtarp zitu, wiſam teeſam un waldibas eeſtahdem teel uſliſts par peenahkumu palihdſet ſchim komiſſijam ſawahlſt wajadſigo ſaktiſko materialu; weenigi wehſtuku, paſta, telegrafa un telefona noſlehpumu winas nedrihſt aiſſfahrt. Pehz Latwijas Satw. Sapulzes ſahrtibas rulla 176. un 178. panteem, paſtahwigi darbojas ismekleschanas komiſſija walſtis nodewibas leetâs, kural ir peeſchirtas ſwarigako leetu ismekleschanas teeſneſchas teeſibas un peenahkumi. Beſ tam, uſ 181. p. pamata, Satwerſmes Sapulze eezel, ja wajadſiba to praſa, ſewiſchſas ismekleschanas komiſſijas.

Parlamenta kontrole ſtarptautiſkâs politikas laukâ lihds pehdejam laikam ir wahjaka, nekâ eeſchejâs politikas un adminiſtrazijas darbibas laukos. Tas atkal iſſkaidrojas ar wehſturifſkeem apſtahlkeem, jo monarchijâs ahrejâ politika tika eeſtatita ka monarcha paſcha waj dinaſtijas leeta, kura tautas kontroli nepeclaiſch; kâ atleetas no ta pat wehl republitâs naw galigi iſſlauſtis eeſtats un waldibas praktika, kaſ ſchir ahrejo politiku no eeſchejâs un uſtura ahrejâ politikâ leelâ mehrâ ſlepenibu un beſkontroles rihzibu. Œhi kaitigâ praktika ir atnefuſt tautam daudſi poſta un tapehz ir iſſtauſchama pilnigi; ari ahrejai politikai wajag buht paſchas tautas leetai un padotai tautas preeſchſtahwibas kontrolei. Lihdschineſee paraſtee konſtituziju noteikumi atſtahj ſtarptautiſku lihgumu noſlehgſchana monarcheem un republiku preſidenteem, bet praſa ſwarigako lihgumu apſtiprinaſchana no tautas preeſchſtahwibas. Par tahdeem no parlamenta apſtiprinameem lihgumeem paraſti teel eeſtatiti: tirdſneezibas lihgumi; lihgumi, kuri groſa walſtis teritoriju, kâ ari lihgumi, kuri uſleek pilſoneem jaunus peenahkumus un naſtas. Beſ tam, parlamenteem wiſpahrigi ir darifchana ar wiſceem teem ſtarptautiſkajeem lihgumeem, kuru iſpildifchana praſa ſinamus pahrgroſijumus walſtis likumos, waj jaunu, likumos un budſchetâ nepamatotu, iſdewumu no walſtis kaſes. Daſchâs konſtituzijâs (peem. Belgijas u. z.) atrodams prah-tigſ noteikums, ka lihguma ſlepeni punkti nedrihſt atzelt waj groſit neweenu no lihguma atſlahtajeem punkteem. Wehl pareiſati buhtu hijis ſlepenus lihguma punktus gluſchi noleegt. Pro-tams, taſ jadara ſtarptautiſkâ maſſchtabâ, un tautam wajadſetu ſolidari aiſſtahwet atſahtibas un demokratiſazijas prinzipus ahrejâ politikâ.

Jaunakā laikā jau atrodam arī parlamentu eewehletas pastahwigaš ahrleetu komiſijas; bet zif reala ir minu kōntrole bahr ahrejo politiku — wehl gruhti to teift; wišmaj arī te wehl juhtamš wezals ſlepenibas ſpošs. Tā, peem. Wahzijas 1919. gada konſtituzijas 35 pantā laſam: „Reichstags eewehl pastahwigu komiteju preefš ahrejam leetam, kura arī ſtarpſefiju laikā un peh3 legiſlaturas notezeſchanas waj Reichstaga atlaiſchanas war darbotees lihds jauna Reichstaga ſanahſchanai. Šis komitejas ſehdes ir ſlehgtas, ja komiteja ar $\frac{2}{3}$ balſu wairatumu naw no-
lehmufe atklatibu.“

8. Ispildu jeb administratīvā vara.

Demokratiskās valsts pamata princips ir tas, ka wisa valsts vara peeder tautai, un ka naw un newar buht walsti waras organa, kas nebuhtu dabujis sawas pilnwaras no tautas. Idejā tā tad pastahw weena weeniga walsts wara, kura konzentreta tautas rokās; bet daschadu walsts waras usdewumu weifschanai war buht daschadi organi, eestahdes, amata personas, agenti u. t. t., kas wisi tomehr ir tikai fuwerenās tautas kalpi, weenas un tās paschas walsts waras daschadu funtziju ispilditaji sawas likumā noteiktas kompetenzes robeschās. Šhi ideja ir teoretiski pilnigi pareisa un politiski leetderiga, bet praktiskā daudsmas reallseta wina ir tikai wehl nedaudsās walstīs, kur jau wairak waj masat isplattijuschees un eesaknojuschees teeschas tautwaldbibas instituti (tautas likumdoschana referenduma un tautas iniziativas zela, preefshahwu politiska atbildiba wehletaju preefshā, administracijās eerednu wehlefehāna no tautas un wina juridiska un politiska atbildiba u. t. t.); bet daudsās zitās walstīs wehl arweenu atrodam waras organus, kuri nestahw sem tautas kontroles, un kuri pat sawas walsts organu teesibas neatwedina no tautas waras; tur tā tad rodas jautajums: waj ir eespehjams runat par weenigu walsts waru?

Pateescham, lihdi pat pehdejam laikam publizistikajā literatūrā wehl arween teef runats par daschadām atsewifschām walsts waram, šewifchli par likumdeweju waru, ispildu waru, un teesu waru, kuras teef eesfatitas tā patstahwigās koordinetas waras, waj ari par patstahwigo un augstako teef nostahdita likumdeweja wara, kurai padotas (subordinetas) ispildu wara un teesu wara. Rā tahds eeskats isflaidrojams? Absolutistiska monarchija, kura ir tagadejās konstituzionāl-teefiskās walstīs *) teefcha preefsheteze, wisa walsts wara juridiski bij apweenota weenas personas rokās; tur tā tad newareja buht runas par wairakām daschadām walsts waram, waj kaut par weenas (idejā) walsts waras sadalishānu patstahwigās dakās. Bet schahda walstīs eelahrta bij warmahziga, nospeedoscha, tautu isfuhzofcha un katru brijwibu nihstoscha, — ar weenu wahrdu, loti slihta, un tamdehl no tautas eenihsta labaki apstahkli no leelajām Eiropas walstim tolait bij weenigi

*) Se jasaprot galwenā labriā Eiropas walstīs, tā monarchijas, tā republikas, ari Japana, Kina, Persija u. z. Turpretim Schweize, S. U. Saweenotās Walstīs, Australijas republika u. z. ir attihstijuschās patstahwigi tā demokratiskās republikas un naw pahrbshwojuschas monarchisma stabiju.

Unglijā, kur lihdsnās karala warai darbojas wehl zita wara, kura
 ņawas teesibas bij dabujusi ne no karala, bet no tautas; ta bij
 tautas preekshtahwju wara, konzentreta parlamenta deputatu pa-
 lata, kas darbojas galwenā ņahrtā tā likumdeweja eestahde. Uf
 Ungliju tad ari greešās progresiwo publizistu ņtati; un wineem
 wispirms krita azis tas apstahlis, ka Unglijā darbojas it tā
 diwas patstahwigas walstis waras, bet absolutistiskajās walstis itai
 weena weeniga wara; no ta wini taišija ņlehdsenu, ka weenās
 rokās apweenota walstis wara jau pate par ņewi ir warmahziga
 un ņlita, bet ņadalita walstis wara jau tamdehl ween, ka wina
 ņadalita, ņpehj nodroschinat pilsonu brihwibu un ruhpetees labati
 par walstis interesem. Galwenā wehriba tā tad ita peegreesta
 jautajuma tehniskajai pusei; masal wehribas ita peegreestis ņhi
 jautajuma politiskajai un prinzipialajai pusei, proti, ka Unglijā
 walstis waras realischanā bij dabujusi wahrdu jau tauta pate, tā
 tad bij jau ņperts solis uf waras demokratischanas pusi, uf walstis
 waras nodoschanu tam, kam wina pehz buhtibas peeder, proti
 tautai pašchai; turprelim Franzijā (un zitās absolutistiskajās mo-
 narchijās) wiša walstis wara atradās tautai ņwešhu, naidigu ele-
 mentu rokās. Wajadseja prasit walstis waras nodoschanu pašchas
 tautas rokās (tā to ari darija peem. Šhan Šhaks Ruffo); bet
 wairak isplatita bij Monteskje usstahdita teorija par walstis waras
 dalischanu jeb noschēroschanu, un ņhi pate teorija, lai gan bee-
 ņhi kritiņeta, ir atstahjusi ņawu eespaidu uf walstis ņinibu lihds pat
 muhsu laiķem. No demokratisķā weedokta luhkojotees, ņchai teo-
 rijai peekriht mas nosihmes: walstis ņunkziju ņadalischanai ir itai
 tehniskās leetderibas nosihme. Galwenā leeta turprelim ir —
 walstis waras pateesa demokratisķazija wišās winas nosarēs, t. i.
 wifu walstis waras ņunkziju pateesa nodoschana pašchas tautas
 rokās un ņem ņingras tautas kontoles; zits wišs ir blakus leeta,
 warbuht deriga un wajadšiga, bet tomehr blakus leeta.

Bet eepashtotees ar walstis eekahrtas pamateem, mehš ne-
 waram ignoret pastahwošho walstis eekahrtu un isplatitas teorijas.
 Ari ņhini jautajumā mums tomehr jaatgreeschas wehl pee isplatitās
 teorijas par walstis waras ņadalischanu, kaut tapehz ween, ka wina
 ir atstahjusi leelu eespaidu ari uf konstituzionalo likumdoschanu, —
 wina ir eerakstita neween monarchisko walstju konstituzijās, kur
 winai ņinams pamats (jo tur ir diwi daschadi waras awoti: tauta
 un monarchs), bet ari republiku konstituzijās, kur winai pateesiba
 naw nekahda pamata (jo tur ir itai weenš waras awots: tauta).
 Monteskje ņawa jau agral peemineitā ņazerejuma (Esprit des Lois)
 XI. grahmatas 6. nodalā raksta, ka katrā walsti pastahwot trihs
 waras: likumdeweja wara (la puissance legislative), kas likumus
 isstrahda un isdod; ispildu wara (la puissance executive), kas
 likumus ispilda; un teesu wara (la puissance de juger), kas
 ņoda likuma pahrkahpejus un ischēir strihdus jautajumus. Ja wišas

ſchis trihs waras esot apweenotas weenäs roläs*), tad waldbiba esot despotiska un pilsonu brhwiba neefot domajama. Tapat brhwiba teefot apdraudeta, ja likumdewejai warai peederot ari wehl ispidu wara waj teefu wara. Samdehl wajagot ſchis walstis waras ſchirt weenu no otras un pee tam organiset tahdejadi, ta weena wara otu eerobeschojot, tad waldbichana kluhschot mehrena un brhwiba buhschot nodroschinata. Winsch tapehz leel preefschä likumdewēju waru ustizet parlamentam, bet ispidu waru atstahnt monarcham; pee tam ispidu warai dot teefibu apturet jeb aistawet likumdewēju waru ar sawu veto, jo zitadi, bes tahda pretswara, likumdewēja wara ari warot kluht despotiska; likumdewejai warai turpretim peeschkirama teefiba — gan ne apturet ispidu waru, bet wiru kontrolet, pahrbaudot, waj likums pareisi ispidits.

Teorija par walstis waras dalischanu un atfewischo walstis waru noschirofchanu tila ilgu laiku eeflatita lä fewischki ſwarigs jaunatradums, lä dsilas politiskas gudribas atklahjums, un us aifrahditajeem prinzipeem, lä jau atfihmejäm, tila buhwetas neween monarchiskas, bet ari republicaniskas konstituzijas. Saстанä ar scho konzepeziju, monarchijas ispidu wara teel peeschkirta monarcham, bet republikas — republikas presidentam; te lä tad wisa ispidu wara teel usstatita lä apweenota un nodota weena organa roläs. Bet protams, ta weenai personai naw eespehjams realiset ispidu waru faktiski; walstis pahrwaldbichanas usdewumi ir plaschi, tapehz wini teel sadalliti wairakäs nosaräs, un katras tahdas nosares waj refora preefschgalä stahw ministrs; tapehz walstis pahrwaldbichana jeb administrazija pa atfewischtäm nosarem atrodas atfewischtu ministru roläs, bet wisumä — ministru padomes jeb ministru kabinetä roläs. Peeturotees stingri pee Monteskje konzepezijas nu isnah, ta juridiski ispidu wara tomehr peeder tilai monarcham (waj publikä — presidentam), minisri turpretim ir tilai monarcha (waj presidentä) tuwakee palihgi, padombewiji, kalpi u. t. t., bet ne patstahwigi administratori. Tahds pateescham ari ir stahwollis lä fauktajäs konstituzionalajäs jeb dualisistkajäs monarchijas (tahdas nesen wehl bij Kreewija un wahzu walstis, tagad wairs tilai Japana un warbuht wehl tahda Usijas walstis), un ari tahdä konstituzionalä republikä, lä S. Amerikas Saweenoidäs walstis; schints walstis minisri naw atbildigi parlamenta preefschä, bet gan monarcha (waj presidentä) preefschä. Tahdä gadijumä atbildiba par waldbichanu gultas us monarchu waj presidentu; bet tahda atbildiba? Monarchi teel no wisam konstituzijam atsihti par neat-

*) Monteskje pee tam gan atfauzas ne us monarchijam ween, bet ari us republikam: Italijas republikas, fur schis trihs waras apweenotas, esot wehl masat brhwibas, neta monarchijas. Bet täs bij aristokratiskas republikas, peem. Wenezija, fur waldbiba atradas schauru aristokratisku padomju roläs; un tahda waldbiba ir pateescham wehl siktaka preefsch tautas, neta monarchija.

bildigeem un neaflstarameem; un tahdi wini normalâ laikâ ari ir: juridiski un politiski pilnigi neatbildigi (tikai rewoluziju laikos daschi no wineem teel teefati un noteefati, kâ Anglijâ Karlis I, Franzijâ Ludwikis XVI u. 3.); paleel tâ tad weenigi moralliska atbildiba, kura iik fwarigâ leetâ, kâ walstis waldischana, no kuras atkarajas wisas tautas un walstis labklahjiba, — ir pahraa nepeeteefoscha. Un schis konstruzijas rezultats, kâ redsams, ir tas, ka tahdâ konstituzionalâ monarchijâ, nestatotees us demokratisaziju likundoschana, kur noteizoschais wahrds peerriht tautas preefsch-stahwjeem. — wisa walstis administrazija paleel monarchistiski-absolutistiska, kâ agraf; to mehš ari pilnigi konkretâ un juhtamâ weidâ peedsihwojam agrafajâ Kreewijâ, kur, nestatotees us 1906. gada konstituziju un „parlamentu“, walstis waldischana wiszaur palika spehtâ tapate despotisma un birokratismâ sistema, kâ agraf, pirms konstituzijas eeweschanas. — Juridiski sinamu analogiju mehš waretu meklet ari dualistiskâ republika, kâ S. Amerikas Saweenotajâs Walstis; jo ari presidenti ir juridiski atbildigi gandriht weenigi tikai par walstis nodewibu, un winu politiskâ atbildiba (atsaukschana waj atstahdinaschana no amata) lihds pehdejam laikam nebij konstituzijas paredseta*); tâ tad ari te leelâ mehra paleel tikai presidentâ moraliskâ atbildiba par walstis administraziju. Bet te, protams, triht fwarâ tas faktis, ka presidentis ir eewehlets tikai us noteiktu laiku; ari wina warâ, lai ta buhtu leela waj masa, ir dabuta no tautas paschas; un pate fabeedriba (S. Amerikas Saweenotajâs Walstis) ir peeteefoschi kulturela un pee politiskâs brihwibas peeradusi, lai nepeelaistu despotiskus waldischanas panehmeenus.

Konstituzionalo monarchiju, kur waldbiba atrodas neatbildiga monarcha rokâs, kâ jau atshmejam, tagad palizis mas. Tagad wisiplatitakais waldbibas weids ir tâ sauktais parlamentarisms, kuresch war iikt peeleetots kâ monarchijâs (kâ Anglijâ, Belgijâ, Italijâ, Skandinawijas walstis u. 3.), tâ ari republikâs (Franzijâ, Portugalê, tagad ari Wahzijâ u. 3.). Parlamentarisms pastahweefsch tam, ka waldbiba (seh administratiwâ wara) atrodas parlamenta preefschâ atbildigu personu rokâs. Schis atbildigâs personas ir ministri, kuri gan formali wehl teef eezelti no karala waj presidentâ, bet ir atbildigi tikai parlamenta preefschâ, — wisi kopâ, solidari, par waldbibas wispahrigo politiku, un indiwidualt katrs par sawu personigo darbibu; un wini war palikt amata tikai tik ilgi, lamehr wini bauda parlamenta ustihibu, — lihds ko wini scho ustihibu saudejuschi, wineem jaatlahpjas. Ir pilnigi logiski, ka ministri, kuri ir atsewischiu resoru aktiwi waditaji, un

*) Presidentu politisko atbildibu sahht eewest jaunâs konstituzijas, kâ peem. Wahzijas konstituzijas 43. pants nosata, ka us Reichstaga preefschlikumu walstis presidentis war iikt atzeltis no amata, pirms wina pilnwaru notezschanas, ar tautas nobalososchana.

wiſſ kopâ waldbibas politikas noteizeji, par ſawu rihzibu ari atbild. Turpretim pilnigi nelogiska ir tã ſauktã dualistiskã konſtituzionã (neparlamentarã) ſistema, kura wiſſpiltati iſpauſchas konſtituzionã monarchijã, un kur aktiwee administratori (miniſtri) teel aifſegti no neatbildigas perſonas — monarcha. Wiſſpahrigi, teeſtikas walſis aparatã nedrihtſi buht neweenas neatbildigas perſonas; kur tahdas ir, tur newaram wairſ logiſki runat par teeſtku eekahrta. Ziteem wahrdeem waretu teiſti, ta walſis organu kompetenzei jabuht proporzionalai winu atbildibai. Redſams, ta tas walſis organs jeb eerednis, kurſch rihkojumu iſdod un parakſta, uſnemas daudz leelaku atbildibu, nekã tas, kurſch ſcho rihkojumu pahrrakſta uſ rakſtamas maſchinas waj zitadi ir palihbſtigs pee wina tehniskas iſpildſchanas. Un walſis organam war peefſchirt patſtahwigas rihzibas teeſibu tilai tad, ja wiſſch par ſawu rihzibu nes ari atbildibu. Ja monarchs, naw atbildigs, tad winam ari newar uſtizet walſis dſihwẽ atbildigu darbibu, t. i. tahdu darbibu, kurai war buht realas ſkãſ preeſch walſis un tautas, waj pat preeſch weena waj otra aifewiſchla piſſona; ſchi atbildiga darbiba logiſki japahrnes uſ atbildigajeem organeem — uſ miniſtreem.

Lihds ar atbildibas pahrneſchanu uſ miniſtreem, wint tã tad kuhst patſtahwigi walſis administratiwas waras organi un aktiwi walſis politikas waditaji, ne wairſ tilai monarcha (waj presidenta) padoma deweſti; un winu kompetenze teel atdalita no walſis galwas — monarcha waj presidenta — kompetenzes. Uſ to aifrahdiſa Franziã jau Benſchamens Konſtans apm. gadu ſimteni atpafal: „Muhfu konſtituzija, uſſtahdidama miniſtru atbildibu, ſkaidri atſchir miniſtru waru no ſarala waras*.“ Schi miniſtru wara, pehz B. Konſtana konzepzijas, ir aktiwa wara, ta ir ihſiã iſpildu wara (pouvoir executif), ſarallm turpretim, atnemot winam aktiwas administratiwas waras funkzijas, paleel tilai neitrãla un iſlihdſtinofcha wara (pouvoir neutre et intermediaire), kuras uſdewums ſtkamos gadijumos ir noturet lihdsſwaru ſtarp zitãm walſis waram. Schi teorija labi ſakſan ar teem parlamentariſma prinzipeeem, kuri Angliã atihſtijufchees wehſturiskã gaitã un no tureenes pahrneſti uſ wairakãm zitãm walſtim; bet lihds pehdejam laikam konſtituzionã likumdoſchana nebij dewuſt ſchij teorijai un parlamentarajai praktikai atteezigu poſitiwi-juridisku eetehrpu. Lihds pehdejam laikam parlamentaro walſiju konſtituzijas mehdsã uſſkãitit plaſchas monarchu un presidentu pilnwaras, kuras pateeſiba leeto miniſtru kabinetis. Tã mehſ nonahkam pee dualiſma iſpildu warã, un mums japaluhkojas uſ walſis galwu un miniſtru kabinetu tã iſpildu waras organeem.

Walſis galwas lomã mehſ lihds ſchim parasti redſejãm monarchus un republiku presidentus. Monarchs, tã ſinams, eenem

*) Oeuvres politiques de Benjamin Constant, Paris, 1874., Ipp. 17.

sawu organa stahwolft walstt us trona mantoschanas lituma pamata un patura scho sawu stahwolli us wisu dsihwibas laiku (ja rewo-luzija winu nenogahsch, waj ja winsch pats no trona neatfakas). Wehl ne tit wisai sen atpakat monarchija bij isplatitata walstis forma; tagad turpretim monarchiju skaitis stipri faszluzis us repu-bliku rehina un leekas, ka monarchijas deenas wispahrigi ir skaititas. Un tas ir saprotams: monarchija ir neween pretiga tagadeja kul-turas zilweka moraliskajai un teeskajai apsinai, kura nepeelaisch, ka zilweks manto teesibu walbit pahr ziteem zilwekeem, manto troni un walstt ka sawu priwatihpashumu; wina ir ari pretiga demokra-tijas logiskai attihstibat, kura weentahrschi padara leeku un nobihda pee malas scho sawu laiku pahrdshwojuscho senatnes krahmu. Tapehz neuskawesimees pee monarcha, kuram demokratiska walsti newar buht weetas, un paluhkofimees ihsumâ us presidenta ka walstis galwas stahwolft.

Presidenti teel wehleti waj no likumdewejas eestahdes, ka peem. Franzija un Portugale, waj ari no tautas paschas — diw-pakahpeniskas wehleschanas, ka Seemel-Amerikas Saweenotajâs Walstis, Argentinâ u. 3., waj pat teeshâs wehleschanas, ka Wah-zija, Brasilija u. 3. Franzija presidents teel wehlets — Nazionalâ Sapulze, t. i. parlamenta abu palatu kopeja sehde, us 7 gadeem; pehz schi laika notezeschanas winsch war titl atfal eewehlets, bet pehdeja laika kluhst par konstituzionalu parashu, ka presidenti neteel wehleti us otrreiseju amata laiku (peem. Fors un Lubè apfolijâs atteiktees no otrreisejas kandidaturas). Seemel-Amerikas Sawee-noto Walstju presidents teel wehlets no tautas us 4 gadeem; konstituzija neaisleeds winu pahrwehlet no jauna kaut wairak reises no weetas. Pirmais Saweenoto Walstju presidents, Waschingtons, ari tika eewehlets otrreis, ta tad sabija par presidentu 8 gadus, bet usstahdit sawu kandidaturu trescho reis kategoriski atteizas, ais-rahdidams, ka weenas un tas paschas personas ilgata paliskhana walstis preekschgalâ runajot pretim demokratisma prinzipam un demokratisjas interesem. Schis prezidents kluma par konstituzionalu parashu, ta ka S. U. Saweenotajâs Walstis presidenta eewehles-chana us trescho amata laiku neteel peelaisita. Brasilija presidenta otrreiseja eewehleschana wispahrigi aisleegta. Argentinâ, kur pre-sidents teel wehlets us 6 gadeem, winsch war titl eewehlets no jauna ne agrak, pirms pagahjuschi feschî gadi no wina preekschjâ amata laika isbeigschanas; lihdsigu noteikumumu atrodam ari Portugale, kur presidents teel wehlets us 4 gadeem.

Ras atteezas us presidenta pilnwaram, tad winas formali atgahdina konstituzionalo un parlamentaro monarchu pilnwaras, isnemot parlamenta fashaufschanas un atlaischanas teesibas, un kara paslubinaschanas teesibas, kur presidenteem parasti ari formali teel peeschirtas masakas teesibas, nekâ monarcheem. Sawu teesibu isletoschana no presidenteem mehds buht daschada konstituzionalas

un parlamentarās republikās. Konstitūcionalās republikās tips ir S. U. Saeenotās Valstis (likumdeweja wara un ispildu wara stingri noschirtas sawā starpā; presidents neween formali, bet ari faktiski eezel ministrus pehz sawa eestata un tee naw politiski atbildigi Kongresa preefchā); par S. U. Saeenoto Walsiju presidentu walsis eestahschu pehtitaji mehds teikt, ka winsch darināts pehz Anglijas karala parauga, — starpiba ir tikai ta, ka Anglijas karala plaschās pilnwaras ir faktiski fashaurinataš lihds pehdejam, winam palikuschās gandrihs weenigi til representazijas funtzijas, walsis pahrwaldischānā winam nepeekriht nekahda aktiwa loma; turpretim S. U. Saeenoto Walsiju presidentis ari pateescham sawas pilnwaras leeto un ir parasti wisai aktiws elements republikas waldbibas aparatā*).

Parlamentarās republikās turpretim, tā peem. Franziā, presidenta loma walsis dšihwē ir masaka; waretu teikt, ka tur presidenta darbiba peemiht wairaf dekoratiwā, nekā aktiwa elementa. Franzijas republikas presidenta pilnwaras pehz konstitūcijas ir loti plaschas: winam ir teesiba komandet armiju, eezelt wisoš amatoš, apschelot noteefatos, eerošnat likumus un aistureet no parlamenta peenemtoš likumus ar sawu suspensiwu veto, pahrtraukt parlamenta sehdes un pat atlaist deputatu palatu (ar Senata peekrišchanu) pirms winas pilnwaru notezeschanas, slehgt starptautiskus lihgumus un winus ratifizet, pee kam tikai meera lihgumi, tirdsneeziabas lihgumi, lihgumi par teritorijas grošischānu u. t. l. jaapstiprina parlamentam; beidsot, winam ir teesiba eezelt ministrus un pat presidentu padomē (bet ne kabinetā). Bet praktikā no schim plaschajām pilnwaram maš kaš atleek; tā peem. deputatu palatu atlaida tikai weenreis — Mat-Mahons 1877. g., bet no ta laika neweens presidentis wairs naw usdrošchinajees to darit; parlamenta fešja naw tikusi neweenreis pahrtraukta no presidentā, tāpat ari veto teesibas naw tikuschās neweenreis leetotas. Tās presidenta pilnwaras, kurām ir nosihme, teek leetotas newis no presidentā pascha, bet no ministru kabinetā; tā peem. eezelšchanas amatoš teek ifdaritas no ministru kabinetā, tāpat no ahrejās politikas kabinetis parasti atbihda presidentu gandrihs pilnigi u. t. t. Galu galā presidentam atleek gandrihs weenigi til dekoratiwā funtzija (walsis representeschāna), un tahdas warbuht derigas, bet newainigas un tihri formalas funtzijas, kahdas winsch ispilda pee ministru kabinetā fastahdišchanas (t. i. no ministru kabinetā, kaš pasaudejis parlamenta usfizibu, peenem atluhgumos no amata, un usajina parlamenta wairakuma lideri fastahdit jaunu kabinetu), Tapehz

*) Protams, ir ari starp presidenteem wairaf un masaf aktiwi, tas atkarajas no rasktura un barba spehjam: loti aktiwi peem. bij Riwlends, Ruswelts u. z. Ari Wilsons bij stipri darbigs, un tāpat par tagadejo Hardinga awises laiku pa laikam šino tā, itkā no wina atkaratos wisa Saeenoto Walsiju waldbiba.

šaprotamš, ta energiskš un darbigs zilwekš parlamentaraš republikaš presidenta amata juhtaš neomuligi. Energiskšais Franzijs presidentš Kasimirs Perš atrada, ta winu gribot pahrwehrt par maitre des ceremonies; winsch ar to neapmeerinajaš un gribēja nemt aktiwu dalibu waldischana; bet taš noshmeja, ta winsch nebij šapratis parlamentaraš republikaš presidenta lomu: šabeedribas doma isfejzās pret winu, awiseš šahla rakstīt, ta „uš brihwibas toka isaugusi runga“, — un Perš atrada par labaku nolikt šawas pilnwaras*).

Tā tad par dekoratiwu figuru kluhst neween parlamentaraš karališ (tā peem. Anglijaš karališ), bet ari parlamentaraš presidentš; taš isšlaidrojaš ar to, ta monarchš, tā jau atšhmejam, nemas naw atbildigs, un presidentš ir gan juridiski atbildigs par šmagafajeem walstš noseegumeem, bet naw politiski atbildigs. Un preešch šcho dekoratiwo un dašchu newainigu formalu funkciju ispidišchanaš nemas nebuhtu wajadšga atšewišchla persona, tā walstš galwa; šchis funkcijaš gluschī labi waretu ispidit, tā blakus funkcijaš, šahds zits walstš organš, peem. ministru kabineta presidentš, tā Šweizē un Igaunija, waj — wehl labaki — parlamenta presidentš, tā demokratišklajaš šenajaš Athenaš, un tā tagad pee mums Latwija (Šatweršmes Šapulzes presidentš). Uš to puš, šchkeet, wajadšja eet demokratišklajai attihstibai, šura ir apšweizama ari no teoretiskā weedokla, jo wina nowehrtch dualismu ispidu warā, nobodot ispidu waru weentgi juridiski un politiski atbildiga ministru kabineta rokāš. Šapehž šawada leekas Wahzijaš republikanišklās konstituzijaš atgreeschanaš pee dualisma. Wahzijaš presidentš ir pehž konstituzijaš loti imposanta figura. Winsch teek wehleš „no wišas wahzu tautas“ uš 7 gadeem (war tikt ari otrēiš eewehleš uš tahtakeem 7 gadeem); wina pilnwaras ir plašchāš: winam peeder wirškomandaš teefibaš pahr armiju, winsch eezel un atlaisch eerednuš, ofizeeruš, diplomatiškos preešchšahwjuš; winam peeder pat teefiba Reichštagu atlaisht (konst. 25. p.) u. t. t. Presidentš ir par šawu darbibu juridiski atbildigs un war tikt nodots teefai ar Reichštaga lehmumu. Taš wiš wehl naw nekāš jaunš. Bet jaunš ir taš Wahzijaš konstituzijaš 43. panta noteikums, pehž šura „Walstš presidentš pirms šawu pilnwaru notezeshanaš uš Reichštaga preešchlikumu war ar tautas nobalschochanu tikt atzeltš no amata. Ur šcho Reichštaga lehmumu (kuršch šapeenem ar $\frac{2}{3}$ balsu wairakumu) presidentš teek aiskawetš no šawa amata tahtakāš ispidišchanaš. Atzeshanaš atraidishana zaur tautas nobalschochanu ir ušlatama par jauneewehleschānu, un winas šekas ir Reichštaga atlaischana.“ Šas jauninajums te no pirmā azu usmeteena leekas labš un demokratišks: tautas wehleš presidentš ir tautas preešchā politiski

*) Šal. Анри Бертеlemi, Конституционные права президента Французской республики (Журн. Мин.—тва Юстиции, 1913. г., № 3.).

atbildiġs, — tauta war wiņu atzelt no amata. Bet pateesibā ſhini weetā taš ir mahnu demokratiſmš, jo taiſni zaur ſĥo politiſto atbildibu tautas preeſĥā presidentš kluchst par tahdu ſpehtu, taš pahrtwer wiņu to Reichſtagu. Gedomasimees to gadĥumu, tad ſtarp presidentu un Reichſtagu iſzehlees konfliktš, Reichſtagš ližis tautai preeſĥā atzelt wiņu no amata; bet tauta ſawā nobalkoſĥanā ir iſteifufš pret atzelsĥanu, tā tad eewehlejuſi presidentu no jauna uš 7 gadeem. Tu janoleet ſawaš pilnwaras parlamentam, presidentš triumfš, — un wiņam pateeſĥam waja-dsetu buht ſtipri radneeziſtam klaſiſkās Romas leelajeem republi-taneem, ja wiņſĥ ſhini drihdi neſpertu noteiktu ſoli uš diktaturas puſi*). Bet nedomasim nemaš par til leelām leetam, palikim pee walſiš itdeeniſkās dſiĥweš, pee paraſto walſiš waras funkziju iſpildſĥanas, — un ari no ſĥi weedokla mums buhš jaatſiĥst wahzu ſistema par tahdu, kura ſleĥpj ſewi paſtahwigu konfliktu eephejamibu. Behz konſtituzijas 52. un 54. pp. walſiš waldbiba (die Reichsregierung) atrodaš walſiš kanzlera un miniſtru rokaš, kuri ir politiſti atbildigi Reichſtaga preeſĥā; aktiwāš iſpildu waras funkzijas tā tad peeder wineem. Bet ja nu presidenta trehſlā ſeĥſĥ tahdš wahzu Raſimirs Perjē, kurſĥ negrib buht tilai par „zeremoniju melſtaru“, bet grib peelikt ſawu rotu pee aktiwāš waldbiſĥanas un eejaultees miniſtru dariſĥanāš, — eemeſla un teeſibu uš to wiņam latrā laikā buhš deeſgan, jo wiņam ir plaſĥaš pilnwaras un — wiņſĥ taš ir tautas preeſĥā politiſti atbildiġs. — Tā tad, no weenaš puſeš draud konflikti ſtarp presidentu un tautas preeſĥſtahwibu, no otraš puſeš — ſtarp presidentu un miniſtreem, un aboš gadijumos presidenta rokaš ir leela trumpa — politiſkā atbildiba tautas preeſĥā . . . Un jo wairak eš domaju par ſĥo wahzu ſitemu, jo wairak man gribāš beedinat no wiņaš un kleegt: Tā ir bihſtama ſiſtēma! Nelaujatees apmahnitees no ſĥiš wahzu ſistemaš moderniſma: ſĥiš moderniſmš neſ' walſiij poſtu!

* * *

Paluhkoſimees tagad iſſumā uš miniſtreem, tā iſpildu waras organeem. Abſolutiſtiſkā monarchijā miniſtri bij monarcha kaſpi, wiņa preeſĥā atbildigi, tā tad neatbildigi ſikuma un ſabeedribaš preeſĥā. Bet pahrejot uš konſtitutionalu eelahrto, tahdš ſtahwoſkš wairš newareja turpinatees, miniſtreem bij jatop atbildi-geem ſikuma un ſabeedribaš preeſĥā. „Miniſtru atbildiba ſtahwo-zeeſĥā ſafarā ar walſiš galwaš neatbildibu,“ rakſta prof. Uleſe-

*) Pateesibā wahzu ſistema naw ari nemaš til jauna: 70 gaduš at-paſat Franziā prinziš Napoleonaš Franzijas republikaš presidenta lomā pa-ſludinaja ſewi par atbildigu tautas preeſĥā un pateeſĥam ſehrāš pee tau-tas nobalkoſĥanaš, bet drihš uſrahpāš ironi un bij ſtipri palihdiſiġs pee 1871. g. katastrofaš ſagatawoſĥanaš.

jews*). „Pehz teefstas walsis eelahrtaš wispahrigajeem juridiskajeem prinzipeem, katram walsis lozellim, kurfch ispilda walsis funtzijas, wajag buht atbildigam par sawu darbibu. Tapehz liktos, ka walsis galwai, kurfch ispilda šwarigus walsis aktus, waja-dsetu buht plaschi atbildigam. Pateefiba ta naw. Schis monarcha stahwolliš, kurfch eetwer fewi juridisku pretrunu, prafa pehz korektiwa, un schis korektiws tika atrasts ministru atbildiba, kura ta tad ir walsis galwas neatbildibas korrelats.“ Schis atbildibas formulats noteikums ir ta sauktā ministru kontrastignazija, t. i. noteikums, ka katram walsis galwas aktam jabuht lihdsparakstitam no kahda nebuht ministra, kurfch lihds ar to usnemas atbildibu par schi akta saturu. Tahdu noteikumu atrodam neween monarchistajās konstituzijās, sahtot ar 1791. g. Franzijas konstituziju, peem. Belgijas konst. 64. p.: „Neweenam karala aktam naw špehka, ja winsch naw parakstis no ministra, kurfch zaur to kluhst atbildigs par winu“; bet ari republikanistajās konstituzijās, peem. Franzijas 1875. g. 25. febr. konstituzijas likuma 3. p.: „Katram republikas presidenta aktam jabuht kontrafignetam no ministra“; ari Wahzijas konstituzijas 50. pantā: „Wiseem walsis presidenta rihkojumeem un pawehlem, ari armijas leetās, lai wini buhtu derigi, wajag buht lihdsparakstiteem no walsis kanzlera waj atteeziga walsis ministra. Ar lihdsparakstichanu teef usnemta atbildiba“. Schi atbildiba teef domata wispirms tā juridiska atbildiba: ja ministrs parakstijis nelikumigu rihkojumu, winsch war tikt saukts pee atbildibas teefas zelā. Winu neglahbj no atbildibas tas, ka winsch parakstijis kaut karala pascha aktu un us karala teefchu pawehli: katram jasin, ka nelikumigai pawehlei naw jaklaufa, un ka nelikumigas pawehles ispilditajs patš kluhst par likuma pahrtahpeju. Rā jau atsihmejam, reis tomehr pateescham stahwolliš bij tahds, ka ministri bij tikai karala pawehlu ispilditaji un tika aissegti no neatbildiga karala personas. Rahdejadi tad nu neatbildiga karala kalpi kluwa par atbildigeem walsis waras organeem? Schi ewoluzija norisinajās wispirms Anglijā wairaru gadu smtenu ilgās zihnās starp parlamentu un karali par ministru atbildibu, un tad Anglijā ministru atbildibas instituts bij jau nostiprinajees, winsch tika no tureenes pahraemts no zitām Eiropas walsim pee konstituziju eewešchanas. Anglijā schini zihnās laikā radās ari pirmā teorija par ministru juridiskās atbildibas pamatoschanu, gan ne gluschi logiska, tomehr praktiskā smā un sawā laikā leetderiga. Parlaments zihnā par ministru atbildibu nostahdija leetu tā, ka winsch nebuht nezihnās pret karali, bet tikai pret launprahtigeem karala padoma deweseem. Karalis tika nostahdits tā tahds, kuram weenmehr tee labakee noluhki, kurfch weenumehr ruhpejas par walsis interesem, kurfch —

*) А. Алексѣев, Безотвѣтственность монарха и отвѣтственность правительства, Ipp. 5 un 6.

buhdamš likuma un taisnības aīstahwīš — nekād nedara nelo launu, un pat naw spēhīgš darit nelo launu (the king can do no wrong); bet tā tā tomehr netaisnība un launums walsti no teef, likumi teef pahrkahpti un walstis interesēs zeešch, tad wainīgi pee ta ir launprahptīgi karala padomdeweji, kuri waldischanaš leetās dewuſchi winam flīktu padomu, un tee tā tad ir jafauz pee atbildības*). Pate ſchi faulſchana pee atbildības notifa tahdejabi, ka deputatu palata apſuhdſeja wainigoš ministruš un lordu palata winuš teefaja tā likuma pahrahpejuš. Šchi prozedura (ar angļu noſaukumu impeachment) flūwa eefpehjana tapehž, ka angļu tauta jau no ſeneem laikeem bij raduſi ſtatiteeš uſ parlamentu neween tā likumdeweju eestahdi, bet ari tā uſ augſtafo teefas eestahdi walſti. Miniſtru faulſchana pee atbildības un noteefaschana Anglijā nahza deefgan beefchi preefſchā un ſamehrā no ſena laika; tā peem. jau 14. g. ſimteni tā faulſtaiš „Labaiš parlamentis“ (1376) ſauza pee atbildības lorduš Latimeru un Nawilu. Jaunakā laikā gandrihš wiſās konſtituzijās atrodam noteikumumuš par ministru juridisko atbildību, pee kam paraſti ministruš apſuhdš waj nodod teefai deputatu palata, bet teefā waj nu parlamenta augſchejā palata (tā Anglijā, Itālijā, Spanijā u. z.), waj ari walstis augſtakā teefa, tā peem. Standinawijas walstis, Belgijā, Holandē, Rumenijā u. z. Uri Wahzijas jannā konſtituzija (59. p.) paredš ministru juridisko atbildību walstis augſtakās teefas preefſchā; nodod winuš teefai Reichſtagš, pee kam atteezīgu preefſchikumu war eefneegt ne maſat ka 100 Reichſtaga lozekli, bet paſchu lehmumu par nodofchanu teefai war peenemt tikai ar ne maſat tā $\frac{2}{3}$ balſu wairumu no $\frac{2}{3}$ likumīgā Reichſtaga lozeklu ſkaita.

Jā paluhfojameeš uſ ministru juridisko atbildību prahtikā, tad redſam, ka jaunatajā laikā wina wairš reti nahš preefſchā. Anglijā ministra teefaschana parlamentā pehdejo reſš notifa 1805. g. (lorda Melwila leeta, kura nobeidsās ar wina attaiſnoſchanu); Franzijā ministri tika teefati weenreīš — 1830. gadā; Standinawijas walſtju wehſturē ſinami pahrš gadījumu, kur ministri tika noteefati (1836. g. un 1883. g.); daſchās wahžu walstis ir bijuſchi mehginajumi nodot ministruš teefai, bet no tam naw nekāš īſnahziš*). Bet daudsās walstis naw bijis pat mehginajuma nodot ministruš teefai. Waj taš neleezina par to, ka ministru juridiskajai atbildībai ir maſa noſihme walstis dſihwē? — Ka taš tā, to gan newar teikt; juridiskajai atbildībai paſtahwet wajag, tā preefſch

*) Šchiš eefſaiš tikai uſnemis ari teorijā; tā peem. paſiſtamaiš 18. g. ſimtena angļu juristiš Blekſionš rakſta: Karališ newar darit nelo netaiſnu. Tapehž ja noteef, ka wiſch dod ſawu peekriſchanu waldischanaš aſkeem, kaſ runā pretim likumeem un walstis interesem, tad japeeņem, ka wiſch tizis apmahniš no ministreem, kaš īſleetojuſchi launprahptīgi wina uſtiziibu. — Samlihdſīgi iſſaſas ari Montefſkē.

*) Проф. А. Алексѣев, Безответственность монарха и отвѣтственность правительства, стр. 51. ии 52.

ministreem, ta ari preelſch wiſeem walſis eerehdneem; un ſinama noſihme ſchai juridifkajai atbildibai ir jau zaur to ween, ta wina noteikti teel konſtituzija atſhta. Bet praktiſka beelſchi peeleeetot ſcho inſtitutu — diſhwe nedod peeteelofſcha pamata. Jo ministru juridifka atbildiba ir peeleeetojama tikai tad, kad miniftrſ ir pahrlahpifſ likumu (kad wini ir „wainigi konſtituzijas waj walſis likuma pahrlahpſſchana,“ ta Wahzijas konſtituzijas 59. p. teiktſ); bet eewehrot formalo likumibu, ifwairitees no formalas likumu pahrlahpſſchanas, — tas prahtigam zilwekam naw nemas tik gruhti, un tapeh3 likuma teelſcha pahrlahpſſchana no minifstreem nahf ſamehrra reti preelſſcha. Bet miniftra ſtahwollifſ ir tahds, ta winſch ari beſ formalas likuma pahrlahpſſchanas war daufſ kaltet walſis intereſem, — un tahdi gadijumi gan nahf beelſchafi preelſſcha; bet tahdos gadijumos juridifka atbildiba wairſ neder (teelſai war nodot tikai par likuma pahrlahpſſchanu), pret ſcho launumu jarod ziti lihdselki. Ari tas tika nowehrotſ Anglija jau labi ſen, un tur parlaments ari lehras pee zita lihdselka, lai ſauktu pee atbildibas kaitigu miniftri, kurſch tomehr nebij likumu formali pahrlahpifſ. Schifſ lihdselkis bij ta ſauktais bill of attainder, t. i. ſpezials kriminallikums, ifdots atteeziba uf teem darbeem, fo miniftrim wareja peerahdit; ta tad tahdam likumam tika peedots atpakalejſ ſpehſſ, wehrſis uf teem darbeem, fo miniftrſ bij ifdarlijſ, kamehr wini wehl nebij noteikri par ſodomeem. Tahda kahrtâ, peem., tika no parlamenta noteelſatſ uf nahwi Karla I. miniftrſ lords Straffords 1641. g. — Schi bill of attainder prozedura warbuht ir politifki attaiſnojama, bet wina runa pretim tagadnes teelſibu apſinaf, kura nepeelaiſch, ta kriminallikumam, kurſch eewed ſodu par lahdu lihds ſchim neſodamu darbibu, tiftu peedots atpakalwehrſis ſpehſſ, atteezinams uf pagahjuſcho laiku. Schifſ teelſibu prinzijs ir pat formulets daschâs konſtituzijas; ta peem. S. Amerikas Saweenoto Walſtju konſtituzijas X. nod. 1. pantâ teiktſ: „Neweens ſchtats newar ifdot. . . bill of attainder, jeb likumus ar atpakalwehrſtu ſpehku.“ Jaatſhmed, ta ari bill of attainder prozedura tagad wairſ neteel teetota; wina bij kaut kas widejſ ſtarp juridifko un politifko atbildibu, un wina ir ktuwufi leela pateizotees ministru politifkajai atbildibai.

Miniftru politifka atbildiba, kura ari attihſtjuſes Anglija wehſturifka gaitâ, atſchetras no juridifkas atbildibas diwejada ſina: pirmkahrt, miniftrſ atbild neween par ſawas darbibas likumibu, bet ari par winas leetderibu; un otrkahrt, weenigais noteiktais ſoda weids pee politifkas atbildibas ir — amata ſaudeſchana. Pirmats prinzijs tika formulets Anglija jau 1678. gada, miniftra Denbi prozeſâ, — tad parlaments peenehma rezoluziju, ta miniftri atbild parlamenta preelſſcha neween par ſawas darbibas likumibu, bet ari par ſawas darbibas godigumu, taifnigumu, un leetderibu (honesty, justice, and utility). Daschi walſis teelſibu

teoretiski ir mehginajufchi aistahwet ministru atbildibu teefas preek-
schâ neween par sawas darbibas likumibu. bet ari par winas leet-
deribu (Bluntfchli, Samuelli, Grifchs); bet tahda konstrufzija naw pee-
nemama, ta pretiga teefu darbibas dabai: teefu darbibas pamats
un mehrkis ir weenigi likums un likumiba; teefa nedrihft nelad
nowirfitees no likumibas weedokla un nosiahtees uf politifka wee-
dokla, kas buhtu neifbehgams, ja wina fahltu apspreeft un no-
wehrtet tahdas perfonas darbibu pehz schis darbibas leetderibas.
— Bet pats prinzipis, ta ministreem jaatbild neween par sawas
darbibas formalo likumibu, bet ari par winas leetderibu, ir pil-
nigi pareiss prinzipis, jo, ta jau atfihmesam, ministreem sawa fewi-
schka stahwokla dehl ir eefpehjams dauds kaitet Walfis interesem ari
bes formalas likuma pahrahpschanas. Tikai atbildet par sawas dar-
bibas leetderibu ministreem wajag ne teefam, bet tautas preekfch-
stahwibai. Ministru politifkas atbildibas fefas ir tas, ta ministri
war palikt amata tikai tif ilgi, kamehr wini bauda parlamenta
ustizibu; lihds ko wini to faudejufchi, wineem jaatkahpjas no
amata, jadod weeta ziteem, ar parlamenta ustizibu apweltsiteem
ministreem. Anglijâ schis ministru politifkas atbildibas instiutis
fahla nodibinatees jau 18. gadu anteni. Ra uf pirmo ministru
kabinetu, kurfch walbija faskanâ ar parlamenta wairakumu, mehds
norahdit uf Walpola kabinetu; pats Walpols palika premjera
amata 20 gadus (1720. — 1740.), schini laika kabineta fahstahws
gan, protams, mainijas, bet weenumehr starp parlamentu un
kabinetu walbija faskanâ. Ra uf pirmo kabinetu, kurfch pilnâ
fahstahwâ atkahpâs pehz tam, kad deputatu palata hji peenehmufi
neustizibas wotumu, aifrahda uf lorda Norfa kabinetu 1782. g.
19. g. anteni ministru politifka atbildiba parlamenta preekfchâ
(tura ir ta fahkta parlamentarifma kwintefenze) Anglijâ nodibi-
nâjâs galigi, fewifchki ilggadigajâ karaleenes Wiktorijas waldbi-
schanas laika, un no tureenis tika pahrnemta ari wairakas Giro-
pas kontinenta walfis (Franzijâ, Belgijâ, Italijâ u. z.). Sagad
fchi parlamentarifma sistema parasti darbojas tahdejadi, ta tihlihd
parlaments jeb deputatu palata iffaka ministru kabinetam neufktbu,
waj nu ar teefchu neustizibas wotumu, waj ari atraidot kahdu
daudsmas fwarigu waldbibas preekfchlikumu, — ministri eefneeds
karalim waj presidentam atluhgumos no amata; un karalis waj
presidents nefawejofchi usajizina parlamenta jaunâ wairakuma is-
bihditu lihbert un usdod winam fahstahdit jaunu kabinetu, kas
baubitu parlamenta wairakuma ustizibu. Ja ari kur kabinetam
(ta peem. Anglijâ), wehl atleef weens lihdselkis, ta sawu muhchu
pagarinat, t. i. atlaist parlamentu un iffludinat jaunâs wispah-
rigas wehleschanas*), tad parlamentara walfi tas nosihme
apelaziju pee politifka fufwerena — tautas, kurai teef nodots is-

*) Formali to gan dara karalis, bet pateefiba ministru kabinets, kad
walfch zer, ta jaunajâs wehleschanaus tauta isfelftees winam par labu.

ſchikt jautajumu par to, waj waldbiſas poliitika ir pareiſa, waj greiſa. Ja wehleſchanas dod parlamenta wairakumu, kurſch pabalſta to paſchu waldbibu, — taſ noſihmè, ta tauta atſinufi waldbiſas poliitiku par pareiſu; ja turpretim ari jauneewehletà parlamenta wairakums ir pret waldbibu, — taſ noſihmè, ta pate tauta ir iſteikufes pret waldbibu, un winai jaatkahpjas ſteidſigà kahrtà.

* * *

Parlamentariſms tà waldbiſas ſistema, eeneſ ſnamu weenibu walſis waras realiſefchanà, jo miniſtru kabinetſ, kura rokàs atrodas iſpildu wara, ir pehz buhtibas parlamenta wairakuma iſbihdita komiteja; tà tad parlamenta rokàs atrodas teefchi — likumdeweja wara, un neteefchi ari iſpildu wara. Tahlak, parlamentariſms nodibina weenibu ari walſis adminiſtrazija, jo iſpildu jeb adminiſtratiwà wara ir apweenota miniſtru kabinetu rokàs, bet walſis galwa (monarchſ waj presidentſ) ir no aktiwajàm waldbiſchanas leetàm atbihdits. Bet ſchi weeniba paſtahw uf parlamentaràs praktikas jeb prezedentu un paraſchu teefibu pamata, turpretim rakſtitajàs konſtituzijaſ lihds pehdejam laikam gandrihſ wiſur wehl paſtahweja formalſ dualiſms, jo plaſchas adminiſtratiwas pilnwaras teef peefſhirtas ari monarcheem un presidenteem. Logiſtaka ſchini ſinà ir ta waldbiſas ſistema, kura lihds nefenanu laikam bij atrodama tikai Schweizè, bet tagad ſahl eeweeftees ari jaunajàs walſis. Logiſka wina tapehz, ta tur iſpildu wara neween faktiſki, bet ari formalſ teef nodotà miniſtru kabinetam; walſis galwas adminiſtratiwàs pilnwaras, kuras wezajàs parlamentarajàs walſis wehl paſtahw uf papira, te teef ari uf papira (t. i. konſtituzija) noſtrihpotas, un taſ walſis galwas funtzijas, kuras wiſch pateefſham iſpilda, teef uſtizetas tahdam no augſtafajeem walſis organeem tà blakus funtzijas. — Schweizè iſpildu wara peeder tà ſauktajai Federalajai Padomei, taſ pateefiba ir miniſtru kabinetſ iſ 7 lozekteem, kuru eewehl Federalà Sapulze (t. i. federazijas parlamenta abas palatas kopà) uf 3 gadeem. Eewehlet war katru pilnteeſigu Schweizes pilſoni, bet paraſti Federalajà Padomè teef eewehleti parlamenta lozekli. Padomes presidentſ un wize-presidentſ ari teef eewehleti no Federalàs Sapulzes uf 1 gadu (iſ 7 Padomes lozeklu ſkaita), un wini newar tilt eewehleti otrreiſ. Padomes presidentſ, tà tad pateefiba miniſtru kabinetà presidentſ, ir ari Schweizes republikas presidentſ; bet ſchini walſis galwas loma winam nefahdas plaſchakas adminiſtratiwas pilnwaras nepeeder; wina aktiwà loma adminiſtrazija iſteizas eefſch ta, ta wiſch ir miniſtru kabinetà preefſchfehdetajſ, un beſtam pahriſin, tà miniſtrſ, weenu no waldbiſas reforeem (paraſti ahrejo poliitiku, lai gan ne weenumehr); wina formalàs preefſchrozibas, ar kuràm wiſch atſchirtas no ziteem Federalàs Padomes lozekteem, ir gandrihſ weenigi dekoratiwas dabas. Rà pateefà

aktiwā administratiwā wara peeder Federalajai Padomei, kà kolegialam organam, redsamš no teefcheem Schweizeres konstituzijas noteikumeem; 95. p.: „Augstakā waldibas ispildu wara federazija peeder Federalajai Padomei, kura fastahw ij 7 lozekleem“; 103. p.: „Federalās Padomes leetas teel šadalisitas pa departamenteem starp padomes lozekleem. Šchis šadalischanas weenigais noluhšs ir atweeglinat leetu zauruhklochanu un wadischanu. Lohmumi išeet no Federalās Padomes kà weenas waras.“ Lihdšiga administratiwās waras organizacija pastahw ari atfewiškšos Schweizeres kantonas, kur atrodam parasti 5—7 lozeklu kolegiju, wehlelu waj nu no tautas preekšstahwibas, waj no tautas paščas. Ir bijis noteikis preekšlikums, wehlet ari Federalo Padomi (t. i. Schweizeres federazijas ministru kabinetu) no tautas paščas, bet atteezīgais konstituzijas grofšchanas projekts naw tizis tautas nobalsošchanā peenemš*). Par ministru eewehlešchanu no tautas paščas jafaka, kà šchi sistema aikal nowestu pee sinama walšis waras dualisma: likumdeweja wara un ispildu wara waretu nostahtees weena otram pretim kà apm. weenlihdšteefigas waras, jo abas eewehletas no tautas; šchahda sistema waretu kluht bištama walšis, kur teefčas tautwaldibas prinzipi wehl naw nodibinajušchees; turpretim tanis walšis (kà Schweizē), kur tauta-pate darbojas kà aktiwš augstakās jeb šuwerenās walšis waras organs, kur šchahda sistema ir pilnigi logiska un nekaitiga, jo tur tauta pate išeekir wišus šwarigakos walšis dšihwes jautajumus, un nowehršch ari konfliktus, ja tahdi rastos starp walšis waras organeem.

Latwijā pehz pagaidu konstituzijas („Latwijas walšis eefahrtas pagaidu noteikumi“) 6. un 8. panteem, „ispildu wara peeder ministru kabinetam, kuram ir padotas wišas walšis eestahdes un karaspēkla wiršpawehšneeziba. Ministru kabinets atbild par šawu darbibu Satweršmes Sapulzes preekšchā un tam jaatkahpjās, ja tas saudejis Satweršmes Sapulzes uftizibu.“ Walšis galwas funtzijas ir uftizetas Satweršmes Sapulzes presidentam, kuršch „representē walsti starptautiski, akreditē Latwijas un peenem zitu walšju diplomatiskus preekšstahwjus; walšis wahrda pašludina karu un paraksta starptautiskus lihgumus.“ (5. p.). Pehz pag. konstituzijas 7. panta logiski isnahk, kà Satweršmes Sapulzes presidentam peekriht parlamentara walšis galwas loma ari ispildu waras krises gadījumā: wišch, kà redsamš, peenem kabineta pašnojumu par atkaphšchanos, un usdod jaunu kabinetu fastahdit us to no wina aizinatai personai. — Šchi „Latwijas walšis eefahrtas pagaidu noteikumos“ peenemta waldibas sistema ir, kà redsamš, škaišia un leetiškā sistema, logiski fastanota ar parla-

*) J. Schollenberger. Das Bundesstaatsrecht der Schweiz, 1920. Spp. 59.

mentaras valdības buktību. Šī sistēma ir šašlanota arī ar valsts varas veenības prinzipu: augstākās valsts varas realizēšana no tautas teel uztizeta tautas preefšstahwibai, kurat noteikti padota ispiļbu wara, taš atkal uztizeta weenam noteiktam organam — ministru kabinetam. Valsts representēšana, dekoratīvās un formalās funkcijas — teel uztizetas tautas preefšstahwibas presidentam, kuram šhis funkcijas labi peederas pehz wina augstā, zeenijamā amata, un kuram wintš war labi ispiļdit bes ta kaitetu šawam galwenajam usdewumam.*) Šhi sistēma, tā redšams nedod arī nekahda pamata konfliktēem, jo galweno valdības organu atteezibas ir škaidri noteiktas un labi šašlanotas. Ar weenu wahrdu, ta ir pilnigi logiska un leetiska sistēma, no kurās atkahptees waj kuru grošit es neredsu ne masakā eemesla lihds tam laikam, kad Latwijās valdības sistēma tiks pahrubhweta us teesčas tautwaldības pamateem.

*) Analogiju šhini šinā mehš atrodam klasisko Athēnu demokratiā, kur tautas preefšstahwibas (Padome is 500 lozēkēem) presidents bij ofisialis walsts galwa. Wintš tika eewehlets šilai us weenu deenu un nakti, un šhini laikā glabaja walsts dokumentus, walsts šimogu un atšehgas no walsts wehtibu glabatawam; wintš peenehma ahrsemju šuhtaus, wadija tautas prozēšjas u. t. t. Gal. A. Д. Грант, Греція в вѣк Перякла, М. 1905, lpp. 166.

Saturš.

	lpp.
1. Valsts nosihme tautu dšhwē. Demokratiskas walsts jehdseens . . .	1
2. Konstituzija formalā un materialā nosihmē. Rakstito konstituziju wehsture	11
3. Satweršmes wara. Konstituziju peenemšhana un pahrweidošhana	22
4. Teescha tautwaldiba. Referendums un tautas inziatiwa	36
5. Wehleschannu teesibas	52
6. Tautas preefšstahwiba	88
7. Parlamenta darbiba	110
8. Ispilbu jeb administratiwā wara	120

